

DAVID DEGRAZIA

HAYVAN HAKLARI

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 51

DOST

HAYVAN HAKLARI

DAVID DEGRAZIA

Türkçesi: HAKAN GÜR

HAYVANLARIN MORAL HAKLARI OLABİLİR Mİ? OLABİLİRSE, BU NE ANLAMA GELMEKTEDİR? HAYVANLAR NE TÜR ZİHİNSEL YAŞAYIŞLARA SAHİPTİR VE ONLARIN ESENLİĞİNE İLİŞKİN BİLGİMİZİN KAYNAĞI NEDİR? BU SORULARI TEMEL ALAN DEGRAZIA, HAYVANLARLA KURDUĞUMUZ İLİŞKİNİN DOĞASI HAKKINDA CAN ALICI BİR ARGÜMAN GELİŞTİRİYOR. İNSANLARIN HAYVANLARIN DÜNYASIYLA KURDUĞU İLİŞKİNİN TEMEL ÖNCÜLLERİ BİR YANA, HAYVANAT BAHÇELERİ GİBİ SEYİRLİK ALANLARIN MEŞRUİYET DAYANAKLARINDAN TIBBİ DENEYLERDE KOBAY OLARAK KULLANILAN HAYVANLARIN DURUMUNA DEK KAPSAMLI BİR TARTIŞMA BAŞLATIYOR. TEMELDE İNSANIN VAROLUŞ KOŞULLARININ FİZİKSEL VE AHLAKİ BİLEŞENLERİNE DEK UZANAN HAREKETE GEÇİRİCİ VE AYDINLATICI BİR GİRİŞ.

Kültür Kitaplığı: 51; Toplumbilim: 2

ISBN 975-298-264-6

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 51

D

David DeGrazia

1989'dan beri felsefe dersleri verdiği George Washington Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak çalışmaktadır.

DeGrazia, David
Hayvan Hakları
ISBN 975-298-264-6 / Türkçesi: Hakan Gür
Kasım 2006, Ankara, 173 sayfa
Kültür Kitaplığı: 51; Sosyoloji: 2

HAYVAN HAKLARI

David DeGrazia

DOST

ISBN 975-298-264-6

Animal Rights
David DeGrazia

Birinci baskı, Kasım 2006, Ankara

Türkçesi, Hakan Gür

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Ruh kardeşim, hayat arkadaşım
Katleen'e ve sevgili küçük Zoë'mize

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Hayvan hakları konulu bu kitabı yazarken, doğal olarak, ilişkili konuların benim için ne anlam taşıdıklarını dile getirdim. Bu nedenle, bu konuları kusursuz bir tarafsızlıkla ele aldığımı ileri süremeyeceğim. Sezgiye sahip hayvanların ahlaksal statüleri olduğunu ve bundan ötürü özel ilgiyi (Bölüm 2'de açıklandığı gibi, bu terimin özel anlamı gereğince) hak ettiklerini de ileri sürmekteyim. Aynı zamanda, bir başka görüşü de –'sürgülü cetvel modeli'– bir o kadar zorlayıcı bulduğum için, kitap boyunca bu iki görüşün hayvanların ahlaksal statüsü açısından taşıdıkları anlamları izlemekteyim. Ancak, sezgiye sahip hayvanların ahlaksal statüden tamamen yoksun oldukları görüşünün kesinlikle savunulamaz olduğunu keşfedince, çürütme çabasının ardından, bu görüşü büyük ölçüde bir kenara atıyorum.

Bu projeyi üstlenmeden birkaç yıl önce çok daha uzun ve daha bilimsel nitelikli bir çalışmayı tamamladım: *Taking Animals Seriously: Mental Life and Moral Status* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). O kitap akademik bir okuyucu kitlesine hitap etmekteydi; bu kitap ise hayvan haklarıyla bağlantılı etik ve felsefi konular hakkında bilgi

sahibi olmayı isteyen bütün düşünceli insanlar için. Bu bağlamda, *Hayvan Hakları*'nı, elimden geldiğince, aşırı ölçüde yalınlaştırmadan yazdım; ayrıca her bölümü bir ya da daha fazla küçük resim eşliğinde sundum ve her bölümde, dipnotlar yerine, kullanılan eserlerin, kaynakların ve (bazı durumlarda da) öte okuma için önerdiğim eserlerin bir listesini ekledim. *Taking Animals Seriously: Mental Life and Moral Status* adlı kitabımı okumuş olanlar için ilginç gelebilecek bir nokta, bu kitabın, hayvanlara yönelik tutuma ilişkin tarihsel bir bakışı, 'hayvan hakları' kavramının farklı anlamlarına ilişkin bir tartışmayı ve –tartışmayı daha önceki kitaptaki alanın ötelerine taşıyarak– hayvanlar üzerinde araştırmalar yapma konusuna ilişkin ayrıntılı bir incelemeyi içermesidir.

Bu kitabı tamamlarken, kitabı oluşturma sürecinde bana yardımcı olan çeşitli bireylere teşekkür etmek istiyorum. Oxford University Press'ten Sanat Kitapları Başeditörü George Miller beni bir öneri sunmam konusunda yüreklendirdi ve ilk taramalar esnasında yardımcı oldu; daha sonraları, Rebecca O'Connor ve Catherine Humphries yayıma ilişkin ayrıntılarda daha fazla yardım sağladılar. Robert Garner kitabın ilk taslağını dışarıdan değerlendiren kişi oldu ve beni yüreklendirmenin yanı sıra çeşitli yararlı eleştirilerde ve önerilerde bulundu. Bernard Rollin ile hayvanların zihinsel yaşamları konusunda ve Peter Singer ile hayvanlarla ilişkili çeşitli konularda yaptığım tartışmalardan da yararlandım. Son olarak, ailemin tüm fertlerine, özellikle Kathleen ve Zoë'ye, sevgi ve destekleri için teşekkür etmek isterim.

David DeGrazia, Washington, DC, Temmuz 2001

I. Bölüm

GİRİŞ

Nisan 2001'de, kaynağı bilinmeyen bir habere dayanarak, merkezi Washington'da bulunan bir hayvan hakları kuruluşu olan Öldürmeye Karşılık Şefkat (Compassion Over Killing = COK), Cecilton Maryland'de, ISE-America'nın sahibi olduğu devasa bir endüstriyel tavuk çiftliğinde araştırmalara başladı. Çiftliği gezme taleplerinin ISE yetkililerince reddedilmesinin ardından, COK eylemcileri tesislere gece vakti, ellerinde video kameralarıyla gizlice girdiler. COK temsilcilerinin daha sonraları bir basın toplantısında gösterdikleri video çekimi birçok izleyiciyi şok etti. Basın toplantısını izleyenler bir çoğu tüysüz ve belli ki ölmek üzere olan binlerce tavuğun tellerden yapılmış küçük 'batarya' kafeslere birbiri üstüne yığılarak tıkıştırıldığını gördüler. Tavuklardan birkaçı ölmüş ve çürümekteydi. Sekiz tavuğu kurtaran (bu tavukların sağlık durumunun çok kötü olduğu yerel veteriner tarafından ifade edildi) eylemciler, bu kitabın yazıldığı tarihte, batarya kafeslerin

Resim 1. Bir çiftliğin içinde video çekimi yapan bir hayvan hakları savunucusu (Compassion Over Killing)

yasaklanması konusunda ulusal bir kampanya başlatmaktalar. Tek hedefleri, tesisi diğer tesislerden farklı olmayan ISE değil; yumurta üretim sisteminin bütününü hedeflemekteler.

Hayvan hakları eylemcilerinin bu tür kampanyaları bazen başarılı olmakta. Eylemcilerden gelen baskılar karşısında Avrupa Birliği 2012 yılında batarya kafesleri tamamen terk etme kararı aldı. 2000 yazında da, McDonald's, tüm restoranlarının, tavukları için 450 santimetre karelik kafes yeri sağlayan satıcılardan yumurta satın alacağını duyurdu – bu alan, Amerikan endüstrisindeki standardın hemen hemen yüzde 50 daha fazlası.

Bu olaylar büyük bir kültürel fenomeni yansıtmakta: hayvanların ahlaksal statüsüne yönelik uzun süredir hüküm süren, insanlıktan uzak geleneksel görüşlere meydan

okuyan çağdaş hayvan hakları hareketinin doğuşunu. Çoğu insan vahşete karşı ve hayvanların ahlaksal bir değeri olduğunu hissetmekte. Aynı zamanda, hayvanların kullanılmasını pek az sınırlamayla onaylayan geleneksel görüşler inançlarımızı ve günlük uygulamalarımızı derinden etkilemekte. Bu türden karşıt inançlar karşısında yaşanılan ahlaksal ve entelektüel gerilim, bu konuları çözümleme çabasını da motive etmekte. İnsanlar karşısında hayvanların ahlaksal statüsünü nasıl anlamalıyız? Gelenekselciler ile hayvan hakları savunucuları genellikle bu sorunun yanıtının hayvanların kendilerini nasıl anladığımızla ilişkili olduğunda hemfikirler: Hayvanlar ne türden varlıklardır ve, özellikle de, hayvanların zihinsel yaşamları neye benzer?

Bu ve buna benzer konulara yönelirken, hayvanlara yönelik geleneksel düşünce ile hayvan hakları hareketinin doğuşunun tarihsel bir özetiyle işe başlamak yararlı olur. Aşağıda verilen özet (Bekoff, Egonsson, Regan ve Singer'dan yararlanıldı) oldukça kısaltılmış olduğundan, hayvanlara yönelik geleneksel ve güncel tutumlara ilişkin temel kaynakları tanımlamada çok seçici olmak gerekti.

Tarihsel Özet

Tüm dünyada hayvanların ahlaksal statüsüne yönelik geleneksel düşüncenin temel kaynakları din ve felsefe olmuş ve bunların her ikisi de hayvanların ne türden varlıklar olduklarına yönelik algılamaların şekillendirilmesinde bilimle etkileşime geçmiştir. Ancak, dikkate değer bir nok-

ta, felsefe ile dini birbirinden ayırma eğiliminin özellikle Batı'ya özgü olması, felsefe ile bilim arasındaki ayrımın ise nispeten modern olmasıdır. Bu konuda görüşleri çok etkili olan Aristoteles, algılama hissine sahip ama *akıl yürütme* yetisinden yoksun olan hayvanların doğal sıralamada insanların gerisinde yer aldıklarını ve bu nedenle de insan amaçları için uygun kaynak oluşturduklarını savunmaktaydı. Vardığı sonuca göre, hayvanlar rasyonel ruhtan yoksun oldukları için bizim onlara davranış biçimimiz bir yargı konusu olamazdı. Aristoteles, ayrıca, daha üstün olduğu varsayılan akıl yürütme yeteneklerinden ötürü erkeklerin doğal olarak kadınlara üstün olduklarını ve bazı insanların –bedenleri zihinlerinden daha güçlü olanların– doğaldır ki köleliğe uygun olduklarını da savunmaktaydı. Antik Yunan'da bu görüşe katılmayanlar arasında hayvanların insanların reinkarnasyonu olabileceğini düşünen Pythagoras ile hayvanların bir ölçüde akıl yürütebildiklerini düşünen Theophrastos yer almaktaydı. Ama sonraki Batılı felsefecilerin çoğu Aristoteles'in hayvanların tek rasyonel varlık olan insanın kullanımı için var olduğu düşüncesine katılmaktaydı.

İncil, Tanrı'nın insanları kendi suretinden yarattığını ve bizlerin –hayvanlar da dahil– doğal kaynakları kendi amaçlarımız için kullanmakta serbest olduğumuzu vurgulayarak Aristoteles'in görüşünü daha da güçlendirdi. Öte yandan, *bütün* insanların Tanrı'nın suretinden yaratıldıklarını ilan ederek, İncil Aristoteles'inki de dahil olmak üzere Yunan düşüncesinin aristokrat eğitimlerine karşı çıkan eşitlikçi bir insanlık görüşünü de meşrulaştırıyordu. Orta Çağ'da Augustinus ve Aquinolu Tomasso gibi Hıris-

tiyan felsefecileri hayvanların akıl yürütme yetisinden yoksun olmalarının onların alt seviyede olmalarını haklı çıkardığı iddiasının altını çizdiler ve bu tez o zamandan beridir de çoğu Hıristiyan tarafından kabul edilmektedir. Hayvanların insanlardan daha alt seviyede olduklarını kabul etse de, Yahudiliğin daha eski olan geleneği hayvanlara verilen acının en aza indirilmesi konusuna Hıristiyanlıkta olduğundan daha fazla önem vermektedir. Tanrı'nın bütün yaratıklarının merhameti hak ettikleri düşüncesine dayanan bu görüş hayvanların gıda amacıyla kesilmesine yönelik Yahudi uygulamalarında ve hayvanların zevk için avlanmasının, boğa güreşinin ve köpek dövüşlerinin hoş görülmemesinde ifade bulmaktadır. Bu arada, İbrahim çizgisindeki dinsel geleneklerin üçüncüsü olan İslam, insanların eşsiz denecek ölçüde önem taşıdıkları ve hayvanların da insanların kullanımı için var oldukları konusunda diğer dinlerle uyuşmaktadır. Ancak, Kuran hayvanlara eziyet edilmesini yasaklar ve bazılarına göre (yoruma göre değişebilmektedir) hayvanların bir dereceye kadar akıl yürütme yetisine sahip olduklarını bildirir; ayrıca, Muhammet'in "Allah'ın yarattıklarına karşı şefkatli olan, kendisine karşı da şefkatlidir" dediği söylenir.

Temsilcileri arasında ilginç farklılıklar sergileyen Batı modern felsefesi –on yedinci yüzyılda Descartes ile başlayıp on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar uzanarak– insanın üstünlüğü görüşünü büyük ölçüde benimsemekte ve böylece Hıristiyanlık dininin etkisini yansıtmaktaydı. Doğayı tamamen mekanik terimlerle kavramlaştıran modern bilim, Aristoteles'in uzun süredir hüküm süren ve doğaya amaçlar yükleyip bir bakıma onu canlı bir varlığa denk

tutan görüşünü yerinden etti. Bu ortamda, René Descartes, doğanın bir parçası olan hayvanları sadece akıl yürütme yetisinden değil *duygulardan* da tamamen yoksun olan organik makineler biçiminde değerlendirmeyi doğal buldu. Descartes'a göre, insanların bedenleri doğanın bir parçasıyken insanlığın özü –insana özgü bir kapasite olan dilin ve yaratıcı davranışın da gösterdiği gibi– insanın zihninde ya da tek başına bilinci içeren ruhunda bulunmaktaydı. Ancak, hayvanların acıyı bile hissedemiyor oluşları birçok felsefeciye göre sağduyuya aykırıydı. Bundan ötürü de Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant ve diğerleri, hayvanların belirgin bir ahlaksal statü için gerektiği varsayılan –genel kavramları kavrama kapasitesi ya da akıl yürütme gibi– bazı niteliklerden yoksun olduklarını inkâr etseler de, hayvanlara algılama yetisini ve hisleri atfettiler. Kant'ın etkisi çok büyük ahlak felsefesinde (*otonomi*), ya da doğanın nedensel determinizminden bağımsız olması durumunda, insanların hayvanları kullanmalarını haklı çıkarmak önemli hale geldi.

İnsanın üstünlüğü varsayımı modern felsefeye belirgin bir biçimde hâkimken, alternatif perspektifler bulunabileceği olasılığı da ortadaydı. Buna bir örnek, anlayışı ahlaksal düşüncenin kaynağı olarak gören ve anlayışın insanlar dışındaki duyarlı varlıklara da uzanabileceğini savunan David Hume'da görülür. Ancak, Hume'a göre, adalet kavramı güç açısından kabaca denk olanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerde söz konusudur ve bu nedenle de hayvanlarla ilişkilerimiz açısından uygun değildir. Yararcılık görüşünün öncülüğünü yapan Jeremy Bentham'ın görüşleri daha da radikaldi: Bentham'a göre, doğru davranış, bir kişinin eyle-

minden etkilenenlerde zevk ile acı arasındaki dengeyi zevk lehine en üst düzeye getirme sorunuydu. Bu standardın içerdiği anlamı bir dipnotla açan Bentham yararlı olma prensibinin en az insanlar kadar zevk ya da acıyı hissedebilen sezgi sahibi hayvanları da dikkate alması gerektiğini savunmaktaydı; böylece, hayvanlara uygulanan rutinleşmiş acıyı 'zulüm' olarak lanetlemekteydi. Bir sonraki yararcılık görüşü savunucusu John Stuart Mill daha karmaşık bir yararlı olma kavramı önermekteydi; buna göre, insana özgü zevkler –örneğin entelektüel, estetik ve ahlaksal eğlenceler– yararlı olmanın hesaplanmasında duygulara hitap eden sıradan zevklere oranla daha fazla ağırlık taşımaktaydı. Ancak, insanın üstünlüğü yönünde oluşan bu kuramsal geriye dönüş, Mill'in hayvanların günlük alanda kullanıldıkları uygulamalar ile hayvanların çıkarlarını dikkate alan taraflı ahlaksal görüş arasındaki gerilimi görmesini engelleyemedi. Bu arada, nispeten gelenekselden daha uzak duran Arthur Schopenhauer, akıl yürütme, otonomluk, benlik ve gücün ahlaksal statünün temel belirleyenleri olduğunu reddetti. Hinduizm ile Budizm'den etkilenen Schopenhauer, ahlaksal varlığın acı çekme yetisine sahip tüm varlıkların şefkatine gereksinim duyduğunu savundu. Yine de, Schopenhauer'in görüşünde, insanların daha üstün düzeydeki zekâsı insanların acı çekme kapasitesini de artırmaktadır ve bu ölçüde de insanların çektiğe acıya ilişkin ahlaksal endişeyi de yükseltmektedir.

Modern bilim alanında hayvanlara yönelik düşüncelerimize en büyük katkı, insanların diğer hayvan türlerinden türediklerini gösteren Charles Darwin'in on dokuzuncu yüzyıldaki çalışmalarıyla geldi. Darwin, ayrıca, çok etkili

olmasa da, inançla, hayvanların ve insanların kapasitelerinin tür açısından değil, büyük ölçüde derece açısından farklılık gösterdiğini ileri sürdü. Dikkatle yapılmış gözlemlere dayanarak, Darwin birçok hayvanın genel kavramlara, bir tür akıl yürütme yeteneğine, ahlaksal duyarlılığın temellerine ve karmaşık duygulara sahip oldukları sonucuna vardı. Her ne kadar bilim insanları Darwin'in bu savlarını yakın tarihlere kadar görmezden geldilerse de, evrim kuramı –özellikle modern genetik alanıyla birlikte– insanlarla hayvanları birbirinden ayıran bir tür kapatılamaz bilişsel uçurum var olduğu varsayımının savunulmasını daha da güçleştirdi.

Tarihsel özetimizde şimdiye kadar yalnızca Batı geleneği ele alındı. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki hayvan hakları hareket(ler)ine dönmeden önce, bazı durumlarda Batı düşüncesiyle ilginç karşıtlıklar içeren, Batılı olmayan bazı önemli gelenekleri de inceleyelim.

Bir Batılı ile bir Doğulu yaşamın kutsal olduğunu söyleyebilirler; ama muhtemelen yalnızca Doğulu, yaşamın *tümünü* kastedecektir. Jainizm, Hinduizm ve Budizm'de şekil bulan Hint geleneklerinin tümü de, bir biçimde, hiçbir canlıya zarar verilmemesini ve tüm yaşam formlarının kutsallık taşıdığını savunan *ahimsa* doktrinini kabul etmektedir; bu gelenekler ayrıca reenkarnasyon inancını da paylaşmaktadır. Jainizm ve Budizm'e inananlar, canlı varlıkların birbirine bağımlılıklarını vurgular, etyemezliği önerir ve geleneksel hayvan kurban etme uygulamalarına karşı çıkarlar. Aslında birbirinden farklı birkaç dini barındıran Hinduizm son yüzyıllarda kısmen Budizm ve Jainizm'in etkileriyle büyük ölçüde değişmiştir. Hinduizm'de *ahimsa*

daha merkezi duruma gelirken, hayvan kurban etme azalmıştır. Bugün birçok Hindu yaşama zarar vermenin daha sonraları zararı uygulayanın acı çekmesiyle sonuçlanacağına inanmaktadır ve bu da kendi çıkarını koruma bağlamında güçlü bir hayvan koruma etiğine zemin hazırlamaktadır. Bu arada, Uzak Doğu'da eski ama hâlâ canlı Konfüçyüs geleneği doğadaki tüm varlıklar arasında bir birliği vurgulamakta ve insanlarla hayvanların kapasiteleri arasında yalnızca derecelendirme farklılıkları görmektedir. Buna uygun olarak, Konfüçyüs geleneğinin takipçileri, insanlara üstün öncelik vermelerine karşın, tüm yaşamla bir olma duygularını ve acı çeken tüm varlıklara şefkat göstermeyi savunmaktadır.

Amerika kıtasında, yerliler (muhtemelen bugünkü Rusya'dan Alaska'ya geçen Asya kökenli kişiler) doğayı ruh tarafından canlandırılan bir varlık olarak görme eğilimindedir – bu görüş, Descartes'ın mekanik doğa kavramıyla tam bir karşıtlık içindedir. Hayvan yaşamına ilişkin tinsel görüşlerine uygun olarak, Amerikan yerlileri genellikle hayvanlara yönelik bir tür saygı prensibini kabul etmekte, ama bu arada da hayvanların (saygılı bir biçimde) öldürülmelerine ve tüketilmelerine de izin vermektedirler.

Özetle, Batı geleneği, yalnızca insanların otonom, rasyonel, kendi benliğinin bilincinde ya da adalet kavramını anlayabilecek yetenekte olduğunu temel alarak insanların benzersiz bir biçimde, ya da en azından radikal düzeyde, üstün oldukları görüşünü büyük ölçüde benimsemiştir. Hayvanların genellikle insanların kullanması için var oldukları düşünülür. Batılı olmayan gelenekler hem kendi aralarında hem de Batılı geleneklerle önemli farklılıklar

sergilerler. Hepsi bir arada ele alındığında, genellikle iki farklı yöne giden iki akım görülür: hayvanların gönencini korumaya ciddi bir adanmışlık ve hayvan yaşamına saygı –ister bu yaşam içtenlikle değerli kabul edilsin, ister kişinin kendi kurtuluşu ve gelişmesi için bir yol olarak görülsün– ve bunun yanında da insanların hayvanlardan daha önemli oldukları inancı.

Batı gelenekleri Batılı olmayanlara oranla hayvanlara karşı genellikle daha az saygılı olsa da, çağdaş hayvan hakları fikrinin ve siyasasının doğuşu Batı'da gerçekleşti. İlk göze çarpan hayvan hakları hareketi on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde, anestezi verilmemiş hayvanların bilimsel araştırmalarda kullanılmalarına karşı muhalefetle başladı. Bu hareket protestoları, Birleşik Krallık'ta yasal reformları ve özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde sayısız hayvanları koruma kuruluşunun doğuşunu tetikledi. Ancak, yirminci yüzyılın başlarında hayvanların araştırmalarda kullanılmasına yönelik muhalefet azaldı ve ilk başlardaki insancıl kuruluşların varlıklarını sürdürmelerine karşın, bu hareketin ivmesi azaldı ve kamuoyu önünde daha az görünür hale geldiler.

1960'lar ve 1970'lerde, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler ve diğer birkaç Batılı ülkedeki entelektüel hava yeni bir insancıl hareketin benimsenmesi için uygundu. Medeni haklar hareketinin ırk ayrımı ve cinsel ayrıncılığa gösterdiği muhalefet diğer türden ayrımcılıkları reddetmek için gereken yolu açtı. Kirlilik ve çevrenin yok edilmesine dönük endişeler, çevrenin durumundan kuşkusuz etkilenen hayvanlar konusunda artan endişelere de mantıksal ve kültürel ortam yarattı. Bilim alanında, bir zamanlar hü-

küm süren davranışçılık kuramı –hayvanların (ve insanların) 'içsel durumları'nın tartışılmasını yasaklar ve hayvanlara şefkat gösterme yaklaşımının bilimsel bir temele oturmasını güçleştirir– uzun zaman önce gerçekleşmesi gereken yok oluşuna başlıyordu. 1976'da, Donald Griffin, *The Question of Animal Awareness* başlıklı kitabını yayınlayarak önemi gitgide artan bilimsel bir hareketin doğumunu gerçekleştirdi: hayvanların davranışlarını evrimsel kuram bağlamında inceleyen ve inançlar, arzular ve duygular gibi 'içsel durumları' saptayan bilişsel etoloji. 1975'te, Peter Singer'ın güçlü felsefi akılcılığı anlaşılabilir bir dilde anlattığı *Animal Liberation* kitabını yayınlaması da anahtar nitelikte bir gelişmeydi. Bu kitap bir yandan hayvanların ahlaksal statüsü hakkındaki felsefi literatürde büyük bir artışı başlatırken –bu, yirminci yüzyıl felsefecilerinin göz ardı ettikleri bir konuydu– bir yandan da birçok insanı hayvanların lehine eylemci haline gelmeye yönlendirdi.

Kabullenmeye hazır bu kültürel ortamda, bugünkü hayvan hakları hareketi ortaya çıktı. Önemli gelişmeler arasında, 1963'te İngiliz Av Sabotajcıları Derneği'nin (British Hunt Saboteurs Association), 1971'de çevreci grup Yeşilbarış'ın (Greenpeace) ve 1980'de Hayvanlara Etik Davranışı Savunanlar (People for the Ethical Treatment of Animals) adlı organizasyonun kurulması yer alıyordu. Bugün hayvan hakları hareketi yüzlerce derneği, milyonlarca üyeyi ve bazı çok önemli yasal gelişmeleri içermektedir – örneğin, ilerlemeci nitelikli İsveç Hayvanların Gönenci Yasası (1988), İngiliz Danalarının Kafeste Tutulmasına Getirilen Yasak (1990), Uluslararası Yunus Koruma Yasası

(1992) ve daha birçokları. Bilimsel topluluğun içinde, bazı alanlarda hayvanların araştırmalarda kullanılmalarına alternatif aranması saygıdeğer bir nitelik kazandı. Ve, etik nedenlerle et yemekten kaçınan bireyler yirmi otuz yıl önce tuhaf karşılanırken, ahlaksal kökenli etyemezlik mevcut düşünce yapısına girdi ve hızla da yayılmakta.

Batı kültürü değişti; hayvan hakları fikri daha modern görüşlü ve hayvanların ahlaksal statüleri ile zihinsel yaşamlarını ilgilendiren konuları inceleme açısından daha ciddi bir konuma geldi. Hayvan hakları eylemcilerini haberlerde görmek artık bizi şaşırtmıyor. Bugün birçok insan hayvanlara uygun biçimde davranma sorunuyla uğraşmakta. Bu insanlar hayvan haklarıyla bağlantılı konulara ilişkin anlayışlarını ve değerlendirmelerini geliştirmek istiyor.

Kitabın Planı

Bu kitapta çeşitli anahtar nitelikli konular tanımlanacak. En temel sorular, insanların ahlaksal statülerinin karşısında hayvanların ahlaksal statüsünü içermekte. Hayvanların ahlaksal statüleri ya da ahlaksal hakları var mıdır? Eğer hayvanların ahlaksal statüleri ya da hakları varsa, bizim onları, ahlaksal açıdan uygun bir anlamda, insanlarla eşit kabul etmemiz mi gerekir? Bu noktada, eşit muameleyi eşit kabul etmeden ayırmamız ve bu konu hakkındaki farklı görüşlerin taslağını çıkarmamız gerekecek. Ayrıca, kapsam alanı konusunu da halletmeliyiz. 'Hayvanlar' derken hangi hayvanları kastediyoruz – amipler de dahil olmak üzere

bütün hayvanları mı, yalnızca sezgiye sahip hayvanları mı, yoksa bazı başka grupları mı? Bu konuları Bölüm 2'de ele alacağız.

Hayvanların ahlaksal statüsü hakkındaki tartışmalar genellikle hayvanların birçoğunun sezgiye sahip oldukları biçimindeki sağduyuya dayanan varsayımda bulunmaktadır. Ancak, hayvanları içeren etik konuların her türden ayrıntılı, dikkatli incelemesi, hayvanların –özellikle de hayvanların zihinlerinin– neye benzediği konusunda daha fazla bilgiye sahip olmayı gerektirir. Örneğin, eğer karidesin sezgiden yoksun olduğunu, hiçbir (bilince dayalı) duyarlılığa sahip olmadığını düşüneceksek, bu inanç bu yaratıklara yönelttiğimiz ahlaksal ilgiyi azaltacaktır. Bu nedenle, Bölüm 3'te ele alınan temel soru şu: Mevcut görgül kanıtlara dayanarak, kabaca hangi hayvanlar *duygulara* –acı gibi duyulara ve korku gibi duygusal durumlara– sahip görünmekteler ve ne tür duyguları var?

Hayvanların zihinsel yaşamlarını daha net anladıktan sonra, Bölüm 4'te hayvanların ne tür *çıkarları* olduğu sorusu üzerinde duracağız. Diğer bir deyişle, hayvanlara *zarar* verilebilecek başlıca yolların tanımını yapacağız. Açıkçası, acı ve ıstırap gibi tatsız duygular bir tür zarardır. Hayvanlara, ayrıca, *kısıtlama* –bir bireyin iyi yaşayabilmesini önemli ölçüde engelleyen özgürlük sınırlamaları– yoluyla da zarar verilebilir. Ancak, kısıtlamadan kaçınma konusu tatsız duyguların engellenmesi konusunun yalnızca bir örneği midir? Yoksa, biz tutsak olmaktan ötürü zarar görmeyen, buna alışmış olan kafesteki bir hayvana, türe özgü işlevleri yerine getirme olanaklarını ortadan kaldırarak mı zarar vermekteyiz? Ve de, hiç de sevimli olmayan ölüm sürecin-

den ayrı olarak, zamanından önce gerçekleşen *ölüm* bir hayvana zarar vermekte midir? Normal, sağlıklı bir köpeği uykusunda hiç acı çektirmeden öldürmek köpeğe zarar vermekte midir? Hayvanların çıkarlarının doğasını ve hayvanlara zarar verebilmenin genel yollarını incelemeye bir kez başladık mı karşımıza gerçek tartışma konuları çıkmakta. Bu bölümdeki tartışmalar bu konuları ele almak için farklı yollar gösterecek ve bunlardan bazılarına da yanıtlar önerecek.

Bölüm 2, 3 ve 4, hayvanların ahlaksal statülerini, zihinsel yaşamlarını ve çıkarlarını anlama yolunda çerçeveyi oluşturarak daha sonraki bölümler için pratik tartışmalar geliştirecek. Bölüm 5, et yemenin etik yönlerini ele almakta. Bu bölümde et üretme çiftliklerinde üretilen etin tüketimi konusu üzerinde durulsa da, ailelerin sahip oldukları çiftliklerde üretilen etin ve deniz ürünlerinin yenmesi konuları da ele alınmakta. Bölüm 6'da, evcil hayvanlar ve hayvanat bahçesi hayvanları konularını incelemekteyiz. Bu hayvanlara verilen zararı dikkate almanın yanı sıra, bu bölüm bu hayvanların özgürlüklerini evlerde ya da hayvanat bahçelerinde kısıtlamanın –hayvanlara duyulan *saygıya* dayanılarak– meşru hedefleri olup olmadığını ele almakta. Son olarak, Bölüm 7'de, çok karmaşık bir konu olan hayvanların araştırmalarda kullanılması incelenmekte. Bu bölümde şuna benzer konular ele alınmakta: Biyomedikal gelişmeler kendi rızaları dışında bu araştırmalara dahil edilen deneklere verilen zararı haklı çıkarmakta mı? Eğer çıkarmaktaysa, hayvan deneklere verilecek zararda, ötesine geçilmesi durumunda etik olmaktan çıkılacak bir sınır bulunmakta mı? Önerilen bir deneyin

etik açıdan savunulabilmesi için ne kadar gelecek vaat ediyor olması gerekir? Araştırma dünyası hayvanların kullanımına alternatifleri ne kadar hevesle aramalı?

Eğer bu kitap başarılı olursa, okuyucunun hayvan hakları konusundaki çağdaş tartışmaların merkezindeki çeşitli öncü konular arasında gezinmesine yardımcı olacaktır.

II. Bölüm

HAYVANLARIN AHLAKSAL STATÜSÜ

1934'ten 1998'e kadar, her İşçi Günü'nde,* ABD'de Pennsylvania'nın küçük Hegins kasabasında bir canlı hayvan vurma festivali düzenleniyordu ve yasaklanana kadar da bu etkinlik devam etti. Katılımcılar etkinlikte yer almak için dünyanın her yerinden buraya gelmekteydi. Yıllık etkinlikte kafeslerden tek tek salıverilen yaklaşık 5.000 güvercin katılımcılara hedef olmaktaydı. Vurulan kuşlardan çoğu –Hayvanlar Fonu'na göre kuşların dörtte üçünden fazlası– yaralanmakta ama hemen ölmemekteydi. Bazıları her bir yarışmacı atış hakkını tamamlayana kadar atış alanında bırakılmakta, bazıları da yaraları yüzünden yavaş yavaş ölecekleri yakınlardaki ağaçlığa kaçmaktaydı. Her bir atışın tamamlanmasının ardından küçük çocuklar yaralı kuşları topluyor ve onları üzerlerinde zıplayarak, kafalarını koparak, varillerin kenarına hızla çarparak ya da diğer

* Eylül ayının ilk pazartesisi. (ç.n.)

ölmekte olan ya da ölü güvercinlerin içinde boğulmaları için varillere daldırarak öldürmekteydi. Hem atıcılar hem de çocuklar bu eylemleri alenen, herkesin gözü önünde gerçekleştiriyordu. Binlerce seyirci ahşap tribünlerde oturup yemek-içmek ve atıcılarla çocukları alkışlamak için para ödüyordu.

İnsanların hayvanları kullanmasının hiçbir etik sorun içermediği savını ara sıra da olsa duyabiliriz. Eğer bu doğru ise, bu durumda az önce anlatılan eylemlerin hiç biri – güvercinlerin zevk için vurulması, ezilerek öldürülmeleri, kafalarının koparılması vesaire– ahlaksal açıdan bir sorun oluşturmamaktadır. Bu bağlamda, çocukları hayvanlara eziyet etmeye teşvik etmek ya da hem yetişkinleri hem de çocukları giriş ücreti ödeyerek bu tür bir zulme katılmaya teşvik etmek de ahlaksal açıdan bir sorun oluşturmayacaktır.

Bundan daha inandırıcı bir ahlaksal konum hayal etmek güç. Ahlaksal açıdan ciddiyet sahibi herhangi bir kişinin –yani, doğru ya da yanlış davranmanın önemli olduğunu düşünen herkesin– az önce anlatılan eylemlerden en azından bazılarını kuşlara aşırı, gereksiz zarar vermekten ötürü lanetlemeyeceğini hayal etmek zor. Hayvanları ahlaksal açıdan önemsiz varlıklar oldukları gerekçesiyle tamamen değersiz sayan tutum geçmiş yüzyıllarda daha yaygın olsa da (bkz. Bölüm 1), bu tutum gitgide azalmakta ve bu da bir tür ahlaksal gelişmeyi işaret etmekte. Yine de, güvercin vurma etkinliğinin gösterdiği gibi, birçok insan hâlâ hayvanlara eziyet etmeye istekli olmayı sürdürmekte.

Açıkçası, yıllık av esnasında güvercinlere yönelik davranışların en azından bazıları yanlıştı. Birileri, vurulan-

lardan çoğunun o kadar da şanslı olmadıkları gerçeğini yadsıyarak –çünkü hedef, şansı varsa ânında ölecektir– güvercinleri zevk için *vurmanın* o kadar da açık bir biçimde yanlış olmadığını savunacak olsa, bu türden bir savunma, örneğin yaralı kuşları diğer kuşlar arasında boğulmaları için varillere tıkmayı haklı çıkarmayı umanların bir işine yaramayacaktır. Kuşlara –ve sezgiye sahip diğer hayvanlara– bu biçimde davranmak yanlıştır. Ama *neden* yanlış? Ve de verilen yanıt hayvanların *ahlaksal statüsü* hakkında ve *haklara* sahip olup olmadıkları hakkında bize neler anlatmakta? Bu bölümün geri kalanında bu sorulara çeşitli olası yanıtlar tartışılacak.

Ahlaksal Statü

Gitgide artan sayıda insan hayvanların ahlaksal statüye, ahlaksal haklara, ya da her ikisine sahip olduklarını ileri sürmekte. Bu türden savların doğru olup olmadığına karar vermeden önce, ne demek istediklerini bilmemiz gerekir. Ahlaksal statüyle işe başlayalım.

Örneğin, bir köpeğin *ahlaksal statü* sahibi olduğunu ileri sürmek bu köpeğin yalnızca insanlarla ilişkisi açısından değil, kendisi açısından da ahlaksal bir öneme sahip olduğunu söylemektir. Daha net olmak gerekirse, bu köpeğin çıkarlarının ya da gönencinin önemli olduğunu ve ciddiye alınması gerektiğini söylemektir – köpeğin gönencinin insanların çıkarlarını nasıl etkilediğinden bağımsız olarak. Daha basite indirgersek, köpeğe, köpeğin kendi iyiliği için iyi davranmalıyız. Bazı örnekleri ele alalım.

Makul insanlar bilirler ki, köpekleri zevk için vahşice tekınelemek yanlıştır. Neden yanlış? Diyelim ki Ben ile Greg'in bu yargıyla aynı fikirde olmak için farklı nedenleri var. Ben, köpek tekınelemenin yanlış olduğunu çünkü bunun hayvanın sahibinin malına zarar vermek anlamına geleceğini düşünmektedir – bu da *hayvan sahibinin çıkarlarının* konuyla ilişkili unsur olduğunu göstermekte. Elbette, köpekler kimsenin malı değildir. Ben, buna, köpekleri zevk için tekınelemenin her durumda zalimlik olduğu yanıtını verebilir ve şöyle diyebilir: Zalimlik bizlerin zulüm içeren eylemler yoluyla uygulamamız gereken bir kötülüktür, *zira bu kötülüğe sahip olmak, uzun vadede, insanlara da yanlış davranmaya yönlendirir.* Kısacası, hayvanları taciz etmek, kişiyi, insanları taciz etmesi daha olası bir kişi haline getirir. Burada da insanların çıkarları Ben'in hayvanlara yöneltilen zulme karşı çıkmasının nihai temelini oluşturmaktadır.

Hayvanların gerçekten de ahlaksal statüleri olduğu sonucuna varan Greg farklı bir görüş sergilemektedir. Greg'in inancına göre, hayvanları zevk için tekınelemek yanlıştır çünkü bunu yapmak hiçbir geçerli neden yokken hayvanlara zarar vermektedir. (Farklı bir senaryoda, iyi bir neden, köpeğe zarar vermenin onun bir çocuğu parçalamasını engellemenin tek çare kalması gerçeği olabilir.) Greg'in bakış açısından, köpeğin gönenci kendi başına önem taşır; bunun –köpeğin gönencinin artırılması sayesinde insan çıkarlarının nasıl daha iyi korunabileceğinden bağımsız olarak– ahlaksal önemi vardır. Böylece, köpeği taciz etmenin insanlar üzerinde hiçbir olumsuz etki yaratmayacağı konusunda onu ikna edebilseniz bile, Greg yine de bu eylemi yanlış olarak nitelendirecektir. Greg'e göre, köpek ahlaksal sta-

tüye sahiptir. (Köpeğin insanlar da dahil olmak üzere ahlaksal açıdan önemli tüm varlıklarla *aynı* ahlaksal statüye sahip olup olmadığı ise farklı bir konu.)

Şu halde, *ahlaksal haklar* konusu ne olacak? Bütün hayvanların bu tür haklara sahip olduklarını söylemek ne anlam taşıyor? 'Ahlaksal haklar' terimi çok çeşitli biçimlerde kullanıldığı için, bu kavramsal konu karmaşıktır. Ancak, belirli bir bağlamda ne anlam taşıdığını netleştirmek yardımcı olacaktır; böylece, hayvanların (ya da insanların) ahlaksal haklara sahip olup olmadıklarını tartışanlar bu terimi farklı biçimlerde kullanmak suretiyle alakasız konularda konuşmamış olurlar.

'Hak(lar)'ın üç anlamı arasında ayrım yapmamız yararlı olur. (Bu tartışma boyunca, aksi belirtilmedikçe, *yasal* hakların karşısında *ahlaksal* haklardan söz ettiğimizi varsayalım.) Terimin oldukça gevşek sayılabilecek bir anlamında, bir varlığın hakları olduğunu söylemek o varlığın ahlaksal statüsü olduğunu söylemektir. Buna 'haklar'ın *ahlaksal statü anlamı* diyelim. Aynı anlamda, köpeklerin ahlaksal statüye sahip olduklarına inanılabilir –ama insanlardakinden daha az ahlaksal statüye– ve bu durumda köpekler yine de haklarını yitirmezler; ölçüsü ne olursa olsun, her düzeyde ahlaksal statü yeterlidir. Örneğin, birileri köpeklerin acı çekmelerine neden olunmaması ve öldürülmeme haklarına sahip olduklarını savunabilir; bu da köpeklerin çıkarlarının kendileri açısından ahlaksal yönden önem taşıdığı ve iyi bir neden olmadan çiğnenmemesi gerektiği anlamlarını taşır – 'iyi bir neden'i bir şirketin yeni kozmetik malzemelerin zehirlilik özelliklerinin test edilmesinde yatan çıkarlarını da içermeye yetecek kadar geniş yorumlayarak. Şu

halde, ahlaksal statü anlamında hayvanların hakları olduğunu söylemek hiç de radikal değildir.

'Haklar'ın ikinci ve daha katı bir anlamında –buna da *eşit düzeyde saygı anlamı* diyelim– bir kişinin haklara sahip olduğunu söylemek o kişinin eşit düzeyde saygıyı hak ettiği anlamını taşır. Bu da demektir ki, o kişinin çıkarları herhangi bir kişinin kıyaslanabilir çıkarları kadar önemlidir. Böylece, köpeklerin insanlarla eşit saygıyı hak ettiklerini söylemek, örneğin, bir köpeğin acı çekmekten kaçınmadaki çıkarının, ahlaksal açıdan, bir insanın acı çekmekten kaçınma çıkarı kadar önemli olduğunu varsaymaktır. Eğer Greg köpeklerin ahlaksal statüye sahip olduklarını ama eşit saygıyı hak etmediklerini düşünecek olsa, köpeklerin ahlaksal statü anlamında hakları olduğuna, ama daha radikal düzeydeki eşit düzeyde saygı anlamında hakları olmadığına inanırdı. (Eşit düzeyde saygı konusu bu bölümün ileri aşamalarında daha da netleştirilecek.)

'Haklar'ın üçüncü ve daha da katı bir anlamında –buna *yararlılığı aşan anlamı* diyelim–, bir kişinin bir şey hakkına sahip olduğunu söylemek, en azından genelde, söz konusu yaşamsal çıkarın, o çıkarı korumak toplumun bütünü açısından dezavantaj oluşturacak olsa bile, korunması gerektiği anlamını taşır. (Tom Regan ve Evelyn Pluhar hayvan haklarını bu anlamda savunmaktadır; onlarınkine benzer görüşleri *güçlü hayvan hakları görüşleri* olarak adlandırabiliriz.) Örneğin, insanların adil yargılanma konusunda ahlaksal ve yasal haklara sahip olduklarını söylemek, yetkililerin elinde gerçek bir zanlı olmasa da ve bir mahkumiyet sonucunda toplumun isteklerini karşılamakta büyük toplumsal yarar görülse bile, masum bir insanı uydurma

kanıtlarla suçlu göstermenin yanlış olacağını söylemek anlamını taşır. Bu güçlü anlamı taşıyan hakların savunucuları ortak çıkarlar uğruna insanların bir kişinin haklarını yok sayabilecekleri bazı durumlar olabileceğini kabul etseler de, bu türden durumların istisna oluşturduğunda ve genellikle ortak çıkarlara sığınmanın hakları çiğnemek için yeterli olmadığında ısrar edecektir.

Bunun karşısında, bir *yararcılık savunucusu* olarak, doğru hareketin yararlı olmayı en üst düzeye çıkaran hareket olduğuna –yani, verilen acılar karşısında kazançların dengelendiğine– inanan, hayvanlar da dahil olmak üzere etkilenen herkesin çıkarlarını göz önünde bulunduran Sue'yu bir düşünelim. Sue'nun inancına göre, hayvanlar ve insanlar eşit düzeyde saygıyı hak etseler de –herkesin kıyaslanabilir çıkarları eşit değerdedir– biz birilerinin çıkarlarını, eğer ki bunu yapmak yararlı olmayı en üst düzeye çıkaracaksa, göz ardı edebiliriz. Bu nedenle de, Sue, hayvanların ve insanların eşit düzeyde saygı anlamında haklara sahip olduklarını ama yararlılığı aşan anlamında bunun böyle olmadığına inanmaktadır. Yararlılığı aşan anlamındaki haklar bireylerin yaşamsal çıkarlarının mutlak, ya da hemen hemen mutlak, korunmasını sağlayacaktır. Ancak, insanların bile bu anlamda haklara sahip olup olmadıkları bir parça tartışmaya açıktır; yararcılık savunucuları, örneğin Peter Singer ve Ray Frey, insanların bu türden haklara sahip olduklarını inkâr etmektedir.

'Haklar' teriminin üç anlamını netleştirmiş bulunuyoruz. Hayvanlar bu anlamların herhangi birinde gerçekten de haklara sahip midir? Önce oldukça esnek tabanlı ahlaksal statü anlamını düşünelim. Kuşkusuz, güvercinlerin

yıllık avda maruz kaldıkları uygulamalardan en azından bazıları yanlıştı ve köpekleri zevk için tekınelemek de yanlış. Ancak, ne bu yargılar ne de hayvanlara nedensiz yere zarar vermenin yanlış olduğu biçimindeki daha genel yargı hayvanların ahlaksal statüye sahip olmalarını gerektirmez. Peki neden?

*Dolaylı görev görüşü*ne göre, ahlaksal yükümlülüklerimiz ya da görevlerimiz yalnızca diğer insanlara yöneliktir; hayvanlara yönelik olan ve örneğin gereksiz yere acı çekmelerine neden olmamayı içeren her türden yükümlülük tamamen insanların çıkarlarına dayanmaktadır – örneğin, insanlara zulmü teşvik etmemenin sağladığı avantajlar gibi. Şu halde, bu görüşe göre, hayvanlara yönelik zulmün insanlar açısından dezavantajlar taşıdığını düşünmek için iyi

Resim 2. Ağzıyla balık yakalayan bir kutup ayısı (Jessie Cohen)

bir neden yoksa, hayvanlara yönelik zulmü lanetlemenin de ahlaksal bir temeli bulunmayacaktır. Bu, Ben'in ve felsefeci Immanuel Kant'ın (bkz. Bölüm 1) konumuna denk düşer.

Hayvanlara yönelik yükümlülüklerimizden bir anlam çıkaramayışından ötürü dolaylı görev görüşünün hatalı olduğunu ileri sürüyorum. Birincisi, bence hayvanlara yönelik zulmü lanetlemede belirleyici olan unsur *kişinin hayvanlara gereksiz yere zarar vermesi* gerçeğidir; tek başına bu nitelik bile eylemi yanlış kılmaktadır. İkincisi, hayvanlara yönelik zulmün yanlış olduğundan çok emin olsak da –Ben ile Kant'ın bile bu sonuca ilişkin kuşkuları bulunmamakta– hayvanlara yönelik zulmün insanlar için zararlı sonuçları olduğundan pek o kadar emin olamayız. Bu türden sonuçları olduğu varsayımı görgül kanıtlara dayanmaktadır; ancak, hayvanlara yönelik zulmü yanlış olarak yargılayanlar da ahlaksal yargının kendisi kadar zorlayıcı ve kesin destekleyici kanıtlar sunabiliyor değiller. Hem işler bazen öbür türlü yürüyemez mi? Belki de koyunlarını tekmelemek çobanın biraz stres atmasına yardımcı olmakta, onun karısıyla çocuklarını pataklama olasılığını *azaltmaktadır*. Ayrıca, hayvanlara yönelik zulüm, muhtemelen, insanlar için zararlı sonuçların *olanaksız* olacağı varsayıma dayalı durumlarda bile yanlış olacaktır (örneğin, kişinin dünya üzerindeki tek canlı insan olduğu bir durumda).

Bu düşünceler göstermektedir ki, dolaylı görev görüşünün aksine, hayvanlar ahlaksal statüye sahiptir ve bu nedenle de terimin en az bir anlamında hakları vardır. Ama bu sonuç insanlarla kıyaslandıklarında hayvanların ne kadar ahlaksal saygıyı hak ettikleri ve daha güçlü bir an-

lamda hakları olup olmadığı sorusunu yanıtsız bırakmaktadır.

Hayvanlar İçin Bir Eşitlik Tipi mi?

Bazı hayvan hakları savunucularının savına göre "bütün hayvanlar eşittir". Muhalifleri ise çoğu zaman bunun apaçık saçmalık olduğu yanıtını verirler. Fakat bunun saçmalık olup olmadığı, kısmen, kişinin ne türden ahlaksal eşitlikten ve hangi hayvanlardan söz ettiğine dayanmakta.

Kırkayaklar, sümüklüböcekler ve amipler de dahil olmak üzere, kelimenin tam anlamıyla *bütün* hayvanlar kastediliyorsa, hayvanlar lehine ahlaksal eşitlikten söz etmek elbette inandırıcı değil. Zira bu türden yaratıkların *sezgiye* sahip oldukları çok kuşkulu. Sezgiye sahip olmak, verilen dürtüye tepkide bulunma kapasitesinden daha öte bir şeydir; sezgiye sahip olmak, en azından bazı *duygulara* sahip olma kapasitesidir. Duygular acı gibi (bilinçli) duyuları – burada "acı" yalnızca sinir sisteminin tehlikeli dürtüleri algılaması değil, hissedilen bir şeydir– ve korku gibi duygusal durumları içermektedir. Filogenetik skalanın ya da evrim ağacının hangi aşamasında sezgiye sahip olmanın ortadan kalkıp yerine daha ilkel, bilinçdışı sinirsel mekanizmanın geldiğini bilmiyoruz. Ancak, Bölüm 3'te göreceğimiz gibi, güçlü kanıtlar en azından omurgalı hayvanların sezgiye sahip olduklarını gösterirken en ilkel omurgasızların sezgiye sahip oldukları konusunda ya hiç ya da çok az kanıt bulunmakta. Sezgiye sahip olmayı vurgulamanın nedeni, sezgiye sahip olmayan varlıkların –hissetme, düşünme

ya da diğer zihinsel durumlara sahip olma kapasitesinden yoksun oldukları için– kendilerine nasıl davranıldığını bile fark etme kapasitesine sahip olmamaları. Bu nedenle de, onlara zarar verilip verilemeyeceği ya da onlardan ahlaksal açıdan önemli bir yoldan yararlanıp yararlanılamayacağı da kuşkulu.

Şu halde, kelimenin tam anlamıyla *bütün* hayvanların bir tür ahlaksal eşitliğe sahip olduklarını söylemek sağduyuya aykırı. Peki, sezgiye sahip bütün hayvanların eşit olduğu savına ne demeli? Burada sormamız gereken soru, hangi bağlamda eşit? Sezgiye sahip bütün hayvanlara eşit *muamele* belli ki mantıklı değil, çünkü hayvanlar farklı türden çıkarların altında yatan farklı karakterlere sahip. Kedileri ilgilendiren insancıl muamele ve hareket özgürlüğü iken, normal insanları ilgilendiren okuma yazmayı öğrenme ve kendi yaşamlarına ilişkin planlarını geliştirmektir. Kedilere sanki potansiyel okuryazarlarmış ya da yaşamlarının planını yapan kişilermiş gibi davranarak onların ilgi alanlarını geliştiremeyiz. Dahası, yeterli olgunluğa eriştiklerinde, insanlar için otonomluğa saygı prensibi geçerlilik kazanır, ama hayvanlar için (çok az istisna dışında) geçerlilik kazanmaz. Bu nedenle de bir kişinin bakımındaki bir kediyi veterinere götürmek, o kedi büyük direniş gösterse bile, karşı çıkılacak bir davranış değildir; oysa kendi kendisine bakabilen bir yetişkin insanı doktora gitmeye zorlamak ahlaksal açıdan sorun oluşturacaktır. Bu noktalar, sezgiye sahip hayvanlara eşit muamele gösterilmesi fikrini çürütmektedir.

Öte yandan, sezgiye sahip hayvanların eşit *saygıyı* hak ettikleri mantıklıdır. Bu sava göre, bir insan ile bir hayva-

nın kıyaslanabilir çıkarlarının olduğu durumlarda hayvanın çıkarlarını ve insanın çıkarlarını ahlaksal açıdan eşit düzeyde önemli kabul etmeliyiz. Bu fikri uygulamaya geçirmek için önce insanlarla hayvanlar arasında kıyaslanabilir çıkarlar olup olmadığına karar vermeliyiz: İnsanlarla hayvanlar kabaca aynı şeyi mi tehlikeye atmaktalar? Acı çekmeden kaçınmanın sağlayacağı çıkarı düşünün. Acı çekmenin tanımlayıcı niteliklerinden biri, acıyı çeken açısından çok sevimsiz, nefret edilen ya da 'olumsuz' olmasıdır. Acı çekmek, acı çekildiği sırada kişinin deneyimlere dayalı gönencini ya da yaşam kalitesini azaltır. O halde, acı çekme yetisine sahip bütün varlıkların acı çekmemekten ortak çıkarları olduğu düşüncesi anlamlıdır. Eğer sezgiye sahip hayvanlar eşit saygıyı hak etmekteyse, bu durumda *bir ineğin acı çekmemekten sağlayacağı çıkar ahlaksal açıdan bir insanın acı çekmemekten sağlayacağı çıkar kadar önemlidir* – her ne kadar yararcılık ve hayvan haklarını şiddetle savunan görüşler gibi farklı eşit saygı kuramları bu yargıyı az çok farklı düzeylerde yorumlasalar da. Eşit saygı sezgiye sahip hayvanları kapsamasa, o zaman bir ineğin acı çekmesi bir insanın acı çekmesinden daha az önem taşıyacaktır. (Aksi belirtilmedikçe, buradan sonra 'hayvanlar' sözcüğü sezgiye sahip hayvanlar anlamında kullanılacak.)

'Hayvan hakları'nın gitgide güçlenen üç anlamı

Ahlaksal statü anlamı

Hayvanların en azından bir ölçüde ahlaksal statüleri vardır. Hayvanlar sırf insanlar kullanabilsinler diye

var olmazlar; bu nedenle, *kendi* iyilikleri açısından hayvanlara iyi muamele edilmelidir.

Eşit saygı anlamı

İnsanların ve hayvanların kıyaslanabilir çıkarlarına eşit ahlaksal ağırlık vermeliyiz. Örneğin, hayvanların acı çekmesi insanların acı çekmesi kadar önemlidir.

Yararlılığı aşan anlamı

İnsanlar gibi hayvanların da, (belki birkaç istisna dışında) toplum için yararlı olmayı artırmak uğruna göz ardı edilmemesi gereken yaşamsal çıkarları vardır. Örneğin, hayvanların özgürlük hakkı vardır ve bu da –hapsedilmeleri durumunda muhtemelen daha fazla kazanç ve daha az harcama söz konusuolsa bile– hapsedilmemeleri gerektiği anlamını taşır.

İnsanlar hayvanlara eşit saygı prensibini kabul etmiş olsalar ve buna uygun davransalardı, insan-hayvan ilişkileri çok farklı olurdu. Hayvan yetiştirme alanında, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda, boğa güreşi ve rodeolarda, hayvanların yer aldığı pek çok sirk gösterisinde ve hayvanat bahçelerindeki sergilemelerde, avcılığın hemen hemen tümünde ve hayvanların kullanıldığı daha birçok uygulama ve kurumda hayvanların çıkarları söz konusu olduğunda eşit saygı prensibine yaklaşamıyoruz bile. Bu nedenle, bu prensibin kabul edilmesi radikal olacaktır. Radikal olsun ya da olmasın, etik açıdan bakıldığında, sorun,

hayvanlara eşit saygının doğru olup olmadığıdır. Bana göre doğru.

Eşit Saygı Konusu

İnsanlar gibi hayvanların da çıkarları vardır ve onlara da yarar ya da zarar gelebilir. Aslında, daha önce ele alındığı gibi, hayvanların ahlaksal statüleri vardır. Şu halde, eşit saygı prensibi anlamlı bir biçimde yalnızca insanlara değil hayvanlara da *uygulanabilir*. Ama *uygulanmalı mı?* İşin mantıklı yanı, bu prensibin –herkesin kıyaslanabilir çıkarlarına eşit ahlaksal ağırlık verildiğinde– çıkar sahibi tüm varlıklara uygulanmasını gerektirir, *eğer ki söz konusu varlıklar arasında eşit olmayan saygıyı haklı çıkarmaya uygun bir fark yoksa*. Böylece, eşit saygının hayvanlara dek uzanması konusunu ele alırken, işe eşit saygı varsayımıyla başlamamız ve ardından da insanlarla hayvanlar arasındaki farklılıklara değinen herhangi bir görüşün bu varsayımımızı ortadan kaldırmamıza neden olup olamayacağını kendimize sormamız mantıklı görünmekte.

Eğer eşit saygı lehindeki bir varsayımın uygunluğu aşikâr değilse, şu alternatifi bir düşünün: işe, hayvanların eşitten daha az bir saygıyı hak ettikleri varsayımıyla başlamayı. Bu yaklaşımda, hayvanların ahlaksal statüye sahip olduklarını kabul etmemize karşın, hayvanların hareket özgürlüğü, acı çekmeme gibi durumlardaki çıkarlarına bizim kıyaslanabilir çıkarlarınıza verdiğimizden daha az önem vermenin *–onların çıkarlarını bu biçimde göz ardı etmemizi haklı çıkarmaya gerek duymadan–* doğru olduğunu varsayarak *baş-*

layabiliriz. Bu, bence, haksızlıktır ve boşu boşuna aynı hatada direnmektir.

İki adet eşit saygı kuramı

Yararcılık

Doğru eylem ya da siyasa, hem insanlar hem de hayvanlar dahil olmak üzere etkilenen tüm tarafların çıkarlarının taraf gözetilmeden dikkate alındığı bir ortamda sağlanacak yararların verilecek zararlar karşısındaki ağırlığını olabildiğince artırmaktır.

Güçlü hayvan hakları görüşü

Hayvanlar, tıpkı insanlar gibi, yararlılığı aşan anlamda haklara sahiptir (bkz. s. 38-39'da "'Hayvan hakları'nın gitgide güçlenen üç anlamı" başlıklı kutu).

İnsanların hayvanlara karşı tutumlarının tarihini, ki bu tarih hayvanları istismar etme ve onların ahlaksal statülerini yok saymaya büyük eğilimleri sergiler (bkz. Bölüm 1) ve bugün de devam eden insan yanlısı, hayvan karşıtı önyargıyı incelediğimizde, özellikle bu yaklaşım zanlı konumundadır. İnsanlar, doğru ya da yanlış, kendi çıkarlarının genellikle hayvanların çıkarlarıyla çakıştığını –et yeme, hayvanlar üzerinde araştırmalar yürütme ve tarım zararlılarının kontrolü gibi bağlamlarda– ve bu nedenle de hayvanları çok ciddiye almanın insanlar açısından dezavantajlı olduğunu düşünme eğilimindedir. Bu nedenle, kişinin kendi

çıkarlarını ön plana çıkardığı, insan yanlısı eğilimle karşılaşma olasılığını göz ardı etmemeliyiz. Dahası, hayvanlar pek çok açıdan bizlerden çok farklıdır ve, belirgin istisnalarla, bizim toplumsal gruplarımızın bir parçası değildir. Ama biz, deneyimlerimizden yola çıkarak, insanların çoğu zaman farklı olarak algıladıkları ve 'bizden biri' olarak görmedikleri bireylere karşı ayrımcılık yaptıklarını biliyoruz – özellikle de dışarıdan gelenlere kolaylıkla hükmedilebiliyorsa. Bu nedenle, hayvan karşıtı önyargının olması da muhtemeldir. Bu tür önyargıların tarihi ve muhtemel sürekliliği, ahlaksal hataya davet çıkarabilecek bir eşitlikten uzak saygı varsayımını oluşturmakta.

Mantıksal ve pragmatik etmenlerin bileşimi hayvanlara eşit saygı varsayımının tarafındadır. Bu da demektir ki, *eşitlikçi olmayanların*, hayvanlara eşit olmayan saygının tarafını tutanların, çürütmeleri gereken bir nokta var: insanlar ile hayvanlar arasında, hayvanlara eşitten daha az saygı gösterilmesini haklı çıkaracak türden var olan farkı tanımlamak. Eşitlikçi olmayanların bu yükü omuzlayabileceklerinden kuşkuluyum. Ama, bu bölümün geri kalanında, hem eşit saygıya yönelik beş temel saldırıyı hem de bu saldırıların nasıl çürütüldüğünü ele alacağız.

Türe Sığınma

Eşitlikçi olmayanlar insanlara ve hayvanlara eşit saygı gösterilmemesini şu biçimde savunabilirler. İnsanlar sırf insan oldukları için hayvanlardan farklıdır; yani, insanlar *Homo sapiens* türünün üyeleridir. Tanım olarak bu tür bir

fark, yalnızca insanları tanımlayan bir gerçektir ve ahlaksal açıdan önemlidir. Türün normal üyeleriyle bağlantılı herhangi bir nitelik –örneğin, akıl yürütebilme ya da ahlaksal kurumlar– eşsiz ahlaksal statüyü sağlamlaştırıyor değil; sırf insan olmak bunu gerçekleştirmekte. Bunu biliyoruz, zira çok aşikâr.

Bunun aşikâr olduğu savına karşı çıkmak zor olabilir, çünkü bu türlü savlar daha fazla tartışmanın da önünü kesmekte: "İşler aynen böyle işte, temel bir ahlaksal gerçek; bu nedenle daha fazla kanıt veremeyeceğim." Yine de, türe sığınma söz konusu olduğunda, buna karşı çıkmanın çeşitli yolları bulunmakta.

Birincisi, türün ahlaksal öneminin aşikâr olduğu savı birçok insanın, özellikle de hayvanların ahlaksal statüsü hakkında uzun uzadıya düşünmüş olanların, bu savı aşikâr bulmadıklarının belirtilmesiyle kuşkulu hale getirilebilir. Eşitlikçi olmayanlar ahlaksal körlük suçlamasıyla yanıt verebilirler: "Sen aşikâr olanı bile göremiyorsan benim elimden bir şey gelmez." Ama bu da kulağa dogmatik gelmeye başlıyor. Genellikle, makul insanlar herhangi bir savın aşikâr olduğu konusunda fikir ayrılığına düştüklerinde, bunu sav için net kanıtlar izler. Ancak, mevcut görüşe yönelik *hiçbir* kanıt bulunmamakta.

Daha da kötüsü, tür farkında rol oynayan biyolojik malzemenin bu türden ahlaksal öneme sahip olduğu savı da belirli biyolojik unsurları göz önüne aldığımızda inanılır olmaktan uzaklaşmaktadır. Bizler şempanzelerin iki türüyle yakından akrabayız – bildiğimiz şempanze ve cüce şempanze (bonobo denen tür): her birinden farklı DNA'lar temelinde farkımız (yaklaşık yüzde 1,6) bu iki şempanze

türünün arasındaki farkın iki katından biraz fazla (yüzde 0,7). Dahası, tarihte *Homo sapiens*'ten ayrı olarak *Homo erectus*, *Homo habilis* ve *Australopithecus robustus* gibi farklı insansı türler de oldu; bu insansılar bize şempanzelerden ve diğer büyük kuyruksuz maymunlar olan gorillerden ve orangutanlardan daha yakın akrabaydılar. Başka çeşitli türler bize bu kadar benzer olmuşken, *Homo sapiens* türünün üyesi olmanın özel bir ahlaksal statüyü haklı çıkarması hiç de inandırıcı değil. Aslında, bizim türümüzle türediğimiz insansı tür arasında net bir biyolojik bağlantı da bulunmamakta; belli ki büyülü bir mutasyon 'bizi' 'onlar'dan ayırmadı. O halde, bizim türümüz ne diye özel ahlaksal statüye sahip olsun ki?

Şimdi, eşitlikçi olmayanlar dayanak noktalarını değiştirip 'insan'ın uygun anlamının *insansı* olduğunu ve insansı olmanın özel ahlaksal statüyü atfettiğini belirtebilirler. Ama en ilkel insansılarla en yakından akraba olup da insansı olmayan primatlar arasındaki biyolojik farkın ne kadar da az olması gerektiği düşünüldüğünde, bu hamle de karşılanabilmekte. Üstelik, bu günün dil eğitimi verilen kuyruksuz maymunları en ilkel insansılardan zekâ açısından muhtemelen daha ileridir ve bu da *yalnızca* insansıların özel ahlaksal statüye sahip oldukları tezi üstüne daha fazla kuşku düşürmektedir. Ayrıca, biyolojik farklılıkların ahlaksal açıdan önemli olduklarında ısrar etsek bile, insan ile insan olmayan ayrımı neden bu kadar önemli olsun? Bütün insansıların yanı sıra büyük kuyruksuz maymunları da seçkinler kulübü üyeleri arasında kabul edemez miyiz? Ya da primatları? Ya da memelileri? Hazır başlamışken, ya bütün omurgalılara ne demeli? 'Tür' biyolojik anlama sahip

tek gruplandırma olmadığına göre, belli ki aşikârlık savlarından vazgeçip eşit saygının lehinde ve aleyhinde tartışmalar geliştirmeye yönelmeliyiz.

Bu tartışmaların bizleri türe sığınmanın ötesine götüreceği, bizden daha zeki, daha duyarlı ve daha kültürlü dünya dışı varlıklarla karşılaşacağımız olası gelecek senaryosunu düşündüğümüzde görülebilir. Eğer birileri onların insan olmamaları gerçeğinin onların çıkarlarının göz ardı edilmesini haklı çıkardığını ileri sürecek olursa, bu da ırkçılık ya da cinsel ayrımcılığa hiç benzemeyen bir dar görüşlülük suçlamasını beraberinde getirecektir. Aslında, türe sığınmanın en büyük zorluklarından biri, 'bizi' 'onlar'dan ayırırken kullandığı yaklaşım konusunda hiçbir savunma getirememesidir – tıpkı dogmatik ırkçıların ve cinsel ayrımcıların ahlaksal evreni ayırt etme konusundaki farklı yaklaşımlarına hiçbir savunma getirememeleri gibi. Şu halde, türe sığınmanın hayvanlara eşitten daha az saygı göstermeyi haklı çıkarma açısından hiçbir gelecek vaat etmediği sonucuna varabiliriz.

Sözleşme Kuramı

Eşitlikçi olmayan saygıyı savunmanın bir diğer olası yolu da etikte *sözleşme kuramı* olarak bilinen bir geleneğe sığınmaktır. Sözleşme kuramına göre, kişinin ahlaksal hakları ve yükümlülükleri hayali sözleşmecilerle varılan bir anlaşmanın terimlerinden kaynaklanır; bu sözleşmeciler toplumlarını yönetebilecekleri ve onun temel kurumlarını yapılandırabilecekleri herkes için yararlı prensipler ve ku-

rallar bulabilme çabasıyla birbirleriyle pazarlık yaparlar. Teze göre, bir sözleşme oluşturmaya katkıda bulunabilecek türden rasyonel etmenler olmadıkları için hayvanlar ahlaksal statüden yoksundur – ve buradan da eşit saygıyı hak etmedikleri sonucuna varılabilir.

Eşit olmayan saygıyı haklı çıkarmaya yönelik bu çabanın önünde iki büyük sorun durmakta. Birincisi, bizim hayvanlara yönelik yükümlülüklerimizi yeterli biçimde açıklayamamakta. Aslında, hayvanların hiçbir biçimde ahlaksal statüye sahip olmadıkları iması, sözleşme yaklaşımının daha en baştan inandırıcılık taşımadığını göstermekte; hayvanlara zulmetmenin yanlışlığının ancak ve ancak hayvanların ahlaksal statüsü olduğunun kabul edilmesiyle uygun bir biçimde açıklanabileceğini zaten gördük.

Sezgilerimizin bizi hayvanların ahlaksal statüleri olduğu sonucuna götürdüğünün farkına varan Peter Carruthers, hayvanlara zulmetmeme yükümlülüğümüzü dolaylı görev görüşünün bir versiyonuyla açıklamaya çalışmakta. Onun savına göre, hayvanlara yönelik zulüm bu zulmü uygulayanı gaddar biri yapar; bu kişinin uzun vadede insanlara kötü davranma olasılığı yüksektir. Çok belirgin bir ahlaksal yargıyı –hayvanlara zulmetmenin yanlış olduğu yargısını– insanlar üzerinde istenmeyen dolaylı etkilere ilişkin spekülatif, görgül varsayımlara dayandırmaya çalışmalarından ötürü, bu türden görüşlerin parlak bir geleceğe sahip olmadığından daha önce söz ettik. Ama, burada eleştiriyi bir adım ileri götürebiliriz, çünkü dolaylı görev görüşü hayvanlara zulmetmenin *neden* bir kötülük, onlara şefkat göstermenin de *neden* bir erdem olduğunu açıklamamakta. Bu görüşe göre, hayvanlar ahlaksal statüden yoksundur ve onlara doğ-

rudan haksızlık yapılamaz. Eğer öyleyse, sırf zevk için gazeteleri yırtmaya oranla, sırf zevk için inekleri toz haline dönüştürmek neden daha bozuk bir ahlaksal kişiliği işaret ediyor olsun ki? Zulmün neden bir kötülük olduğunun tek inanılır açıklaması, zulmün kurbanlarının ahlaksal statülerini kabul etmektedir.

Sözleşme yaklaşımı diğer bir önemli sorunla da karşı karşıya: Ahlaksal statünün rasyonel uygulayıcının varlığını gerektirdiği tezinin insanı rahatsız eden bir anlamı da, rasyonel olmayan insanlara ilişkin yönü. Zira, eğer bu tez doğruysa, bu durumda toplumsal sözleşmenin koşullarını anlamak için gereken rasyonellik derecesine sahip olmayan insanlar da ahlaksal statüden yoksun olmaktalar. Hiç kuşkusuz, bebekler bu tür bir rasyonelliğe sahip olmasalar da onların ahlaksal statüye sahip oldukları düşünülür. Eğer sözleşme kuramcısı bebeklerin rasyonel uygulayıcılar olma *potansiyeli* taşıdıkları yanıtını getirirse, aynısı insan fetüsleri için de söylenebilir; böylece, potansiyele sahip olma düşüncesinin arkasına sığınmak da çok az gelişmiş fetüslerin bile ahlaksal statüye sahip oldukları ve eşit saygıyı hak ettikleri anlamına gelir. Bazı sözleşme kuramcıları bu anlamı kabul etse bile birçoğu kabul etmeyecektir.

Bebeklerin ve fetüslerin ahlaksal statülerini ilgilendiren konuların peşinden gitmek yerine, ahlaksal uygulayıcılık potansiyelinden bile yoksun olan (ve daha önce de buna hiç sahip olmayan) insanları düşünelim – örneğin, zekâ gerilikleri çok ileri düzeyde olan insanları. Ele aldığımız görüşe göre, bu kişiler belli ki ahlaksal statüden yoksundur ve buna uygun muamele görebilirler. Ancak, Carruthers bu nahoş imayı iyi yoldan engellemeye çalışmakta.

Birincisi, hiç de *sağlam* olmayan bir görüş sunmakta: Eğer biz ileri düzeyde zekâ geriliği bulunan insanlar gibi rasyonel olmayan insanlara *sanki hakları varmış gibi* davranmazsak –Carruthers ahlaksal statüyü ve terimin eşit saygı anlamlarını birbirine karıştırmakta– rasyonellik kriterini zor bela karşılayan, gerçekten de hakları olan insanların suiistimal edilmelerine açık kapı bırakmış olacağız. Bizler rasyonelliğe sahip olmayı belirleyen yetileri yargılarken kusursuz olamayız; bu nedenle de, pratikte, rasyonelliğe sahip olanlarla bu standardı karşılamayanlar arasında doğru ayrımı yapmaya kesinlikle kalkışmamalıyız. Hak sahiplerinin suiistimal edilmelerine yönelik böylesine incelikli ayrımlarla uğraşırken tökezlememek için de hangi insanların rasyonel olduklarına karar verme işinden uzak durmalıyız.

Bu görüşün içerdiği çeşitli güçlükler var. Birincisi, mantıksız olmasa da, rasyonelliği belirleme görevini bir kenara bırakmamız gerektiği varsayımı spekülatif nitelik taşımakta. Bunun, desteklediği düşünülen ahlaksal yargıdan –yani, rasyonel olmayan insanlara sanki ahlaksal statüye sahip değillermiş gibi muamele edilmesinin (örneğin, onları zararlı deneylere katılmaya zorlamak, organlarının nakli için öldürmek) yanlış olmasından– daha az kesinlik taşıdığı ortada. İkincisi, rasyonellik konusunda kusursuz ayrımlar yapabilme yeteneğini kazandığımız türünden varsayımsal bir senaryoyu düşünelim. Bunu yapabilsek bile, rasyonel olmayan insanlara ahlaksal statüye sahip değillermiş gibi davranmak yine de yanlış olmaz mıydı? Bu tür insanlar gerçekten de ahlaksal statüye sahiptir ve *bu nedenle* de onlara sanki ahlaksal statüye sahip değillermiş gibi davranmak yanlıştır.

Carruthers, ayrıca, *toplumsal istikrar* konusuna da sığınmakta. Ona göre, rasyonel olmayan insanlardan haklarını esirgeyecek olursak birçok insan aşırı ölçüde üzülecek ve bu türden bir siyasaya, haklı çıkarılsa bile, razı olamayacaktır. Bu nedenle, bunun sonucunda ortaya çıkacak toplumsal istikrarsızlıktan kaçınmak için rasyonel olmayan insanlara haklar *atamalıyız*. Ama bu görüşün sorunları da bir öncekinin sorunlarına koşut. Birincisi, rasyonel olmayan insanlara ahlaksal statüden yoksun muamelesi yapmanın toplumsal istikrarsızlığa neden olacağı varsayımı spekülatiftir ve kesinlik derecesi de, en hafifinden, bu tür insanlara bu şekilde davranılmaması gerektiği biçimindeki ahlaksal kanıdan daha azdır. İkincisi, rasyonel olmayaninsanların haklardanyoksun bireyler muamelesi gördüklerinde insanların üzüntü duymayacakları türünden varsayımsal bir senaryoda, yine de bu kişilere bu biçimde davranmamızın yanlış olacağı biçimindeki ahlaksal sezgiyi ele almakta bu görüş yetersizdir.

Sonuç olarak, sözleşme yaklaşımı hayvanların ahlaksal statüleri olduğunu inkâr ederken yanılmaktadır ve rasyonel olmayan insanların ahlaksal statüsünü uygun biçimde açıklayamamaktadır. Bu nedenle de, hayvanlara eşit saygı gösterilmesi biçimindeki varsayımı çürütmeyi başaramamaktadır.

Ahlaksal Uygulayıcıya Sığınma

Rasyonel uygulayıcı kavramını gerektiren sözleşme kuramına sığınmaktansa, eşitlik karşıtları doğrudan *rasyonel*

uygulayıcı ya da *ahlaksal uygulayıcı* (bu terimleri birbirlerinin yerine geçebilecek biçimde kullanmaktayım) kavramlarına sığınabilir. Sava göre, eksiksiz ahlaksal statüye sahip olmak ve eşit saygıyı hak etmek için bir ahlaksal uygulayıcı olmak gerekir. Ama insan bu savı nasıl haklı çıkarabilir? Bazı eşitlik karşıtları bu savın *sezgisel* olarak haklı çıkarıldığını ileri sürerler. Diğerleri de bir *karşılıklılık prensibi* ortaya atarlar: Kişi ancak ahlaksal yükümlülüklere sahipse ahlaksal haklara sahip olabilir ve eşit saygıyı hak edebilir; bu tür yükümlülüklere de yalnızca ahlaksal uygulayıcılar sahiptir. Eğer hakka sahip olanlardan bazıları ahlaksal yükümlülüklere sahip olmasalardı, ahlaksal korumanın avantajlarından ahlaksal sorumluluklar (zorunluluklar) yükünü üstlenmeden yararlanırlardı ve bu da, görüşe göre, bu yükü taşıyan ahlaksal uygulayıcılara haksızlıktır. Eşitlikçi olmayanlar ahlaksal uygulayıcının hakları atamakta olduğu fikrini nasıl haklı çıkarırlarsa çıkarsınlar, insanların ahlak uygulayıcı olduklarını, hayvanların, ya da en azından hayvanların büyük çoğunluğunun ise olmadıklarını savunmaktadırlar.

Ancak, bu son sav, bazı insanların ahlaksal uygulayıcı olma potansiyelinden bile yoksun olmaları sorununu derhal akla getirmekte ve bu yaklaşım da genele girmeyen insanlar sorununu çözme konusunda sözleşme kuramından daha başarılı sayılmaz. Ayrıca, sözleşme kuramı gibi, bu yaklaşım da hayvanların ahlaksal statülerini açıklama sorunuyla karşı karşıyadır. Dahası, ahlaksal uygulayıcının özel ahlaksal statü atadığı savının kendisi de tartışmaya açık. Bu savı desteklemenin her iki yönünü de bir inceleyelim. Bebeklerin ahlaksal uygulayıcılar olmamalarına karşın haklara,

örneğin, taciz edilmeme hakkına sahip oldukları biçimindeki sağduyuya dayalı hüküm karşılıklılık prensibini kuşkulu hale getirmekte – üstelik bazı bebekler de asla ahlaksal uygulayıcılar haline gelemeyecek. Bu arada, ahlaksal uygulayıcı ile haklar arasında olduğu ileri sürülen bağlantının sezgisel açıdan inanılır olduğu savı da yetersiz. Birçok insan bu savı sezgisel açıdan inanılır bulurken, ben de dahil olmak üzere diğer birçokları inanılır bulmamakta. Bu ikinci gruptakilere göre, ahlaksal uygulayıcı olmak belirli sorumluluklar üstlenmekle bağlantılı olsa da, kişinin, ahlaksal açıdan, çıkarlarının ne kadar önemli olduğu konusuyla bağlantılı değildir.

Ahlaksal uygulayıcıya sığınma yaklaşımı, eğer hiç de güvenilmez karşılıklılık prensibinden ayrılacak olursa, tüm bu yaklaşımlar içinde en güçlü olanıdır; çünkü karşılıklılık prensibi ahlaksal uygulayıcıdan yoksun varlıkların hiçbir ahlaksal statüye sahip olmamalarını gerektirmekte. Öte yandan, bu prensibe dayanmayan bir ahlaksal uygulayıcıya sığınma da ahlaksal uygulayıcıların *özel –seçkin* değil– ahlaksal statüleri olduğundan başka bir savda bulunamaz ve sezgiye sahip olup uygulayıcı olmayanların bir dereceye kadar ahlaksal statüye sahip olabileceklerini kabul ederdi. Bu konum, hayvanların hiçbir ahlaksal statüye sahip olmadıklarına yönelik herhangi bir görüşten daha az kuşkulu. Yine de, eğer bu konumun tek desteği sezgisel inanılırlığa sığınmak ise, insanların birbirinden farklı olan sezgileri bu konumu kuşkulu hale getirir. Ve bu görüş, kuşkuya yer verecek bir biçimde, bazı insanların diğerlerinden *daha az* ahlaksal statüye sahip oldukları imasında bulunmakta. Şu halde, ahlaksal uygulayıcıya sığınmanın eşit saygıyı hak

etme varsayımını çürütemediği sonucuna varmamız makul olur.

Toplumsal Bağlara Sığınma

Mark Midgley tarafından geliştirilen çok farklı bir yaklaşıma göre, ahlaksal statünün temelleri bir bireyin niteliklerinden ziyade *ilişkilerinde* yatmaktadır ve bu görüş *toplumsal bağların* ahlaksal önemini vurgulamaktadır. Bu sav, kendimiz gibi insan olanları ele alırken bir kişiye toplumsal açıdan ne kadar yakın olduğumuzun bizim o kişiye olan yükümlülüklerimizin gücünü etkilediğinin farkına varırız, diyerek söze başlamakta. Böylece, aile üyelerimize ve en yakın dostlarımıza karşı güçlü yükümlülüklerimiz varken çeşitli toplulukların (örneğin mahalle, okul, dinsel grup) diğer üyelerine karşı yükümlülüklerimiz daha az güçlüdür; diğer insanlara yönelik en zayıf yükümlülüklerimiz, insan topluluğunda üyeler olmak dışında hiçbir bağ paylaşmadığımız, bize tamamen yabancı olanlara karşı taşıdıklarımızdır. Yine de, diğer insanlara karşı hissettiğimiz duygusal ve toplumsal bağlar bir şey ifade etmekte, hiçbir özel topluluk oluşturmadığımız hayvanlara karşı duyduğumuz yükümlülüklerden daha güçlü yükümlülükler sağlamaktadır. (Kılavuz hayvanlar durumundaki gibi istisnalar söz konusu olduğunda hayvanlara karşı yükümlülüklerimiz oldukça güçlüdür.) Böylece, bu görüşün vardığı sonuca göre, hayvanlara genellikle eşitten daha az saygı gösterebiliriz.

Bu sav, bazı açılardan özellikle yakın olduklarımıza karşı daha güçlü yükümlülüklerimiz olduğu konusunda haklı.

Örneğin, benim kendi çocuğuma bakma yükümlülüğüm var ama başka çocuklara bakma yükümlülüğüm bu ölçüde güçlü değil. Ancak, bunun eşit saygı konusunda ne anlam taşıdığı tartışılır. Ne de olsa benim diğer çocuklara yönelik *negatif* yükümlülüklerim gücünden hiçbir şey kaybetmemekte: Toplumsal açıdan benden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, benim onları kaçırmamam, taciz etmemem, öldürmemem gerekiyor. Ve bu arada, kendi çocuklarıma karşı özel *pozitif* yükümlülüklerim –belirli eşyaları sağlama gibi yükümlülükler– olsa da, bütün çocukların benim çocuklarımla aynı temel haklara sahip olduklarını kabul etmekteyim; öyle ki, bu temel haklara belirli pozitif hakları, örneğin uygun beslenme, giyinme ve barınma gibi hakları ekleyebilir ve bu savı yalnızca kendi ülkemin ya da toplumumun çocuklarıyla sınırlı bırakmayabilirim. Bu yolla, eşit saygıyı diğer tüm çocuklara ve insanlığın geneline yaymaktayım.

Buna ek olarak, nasıl ki tüm insanlara eşit saygı gösterme farklı bireylere karşı bir parça farklı yükümlülükler taşımakla uyumluysa, sezgiye sahip tüm varlıklara eşit saygı gösterme de o varlıklara karşı taşınan farklı, belirli yükümlülüklerle uyumludur. Böylece, tehlikede olan insanlara yardımcı olma konusundaki yükümlülüklerimizin tehlike olan hayvanlara yardımcı olma konusundaki yükümlülüklerimizden daha güçlü olduğu biçimindeki yaygın kanı aslında eşit saygı prensibiyle çatışmamakta. Ne de olsa pozitif yükümlülükler büyük ölçüde isteğe bağlıdır; dünyanın her hangi bir köşesinden, yardım için haykıran binlerce ses arasından kime yardım edeceğimizi seçebiliriz. Benim Salvadorlu sığınmacılar yerine açlık tehlikesindeki Etiyopyalılara yardım etmeyi seçmem hiçbir şekilde benim

sığınmacıların eşitten daha az saygıyı hak ettiklerini düşündüğüm anlamına gelmez. Benzer biçimde, benim insanların amaçlarına, hayvanların amaçlarına olduğundan daha fazla hizmet ediyor olmam da hayvanların eşitten daha az saygıyı hak ettikleri yargısını taşımaz.

Üstelik, eşit olmayan saygıyı savunacağım derken toplumsal bağlara sığınmak tehlikelidir de. Zira, eşitsizlik yanlılarının hayvanların eşit saygıyı hak etmedikleri sonucuna varmalarına yol açan mantık yürütme, bazı durumlarda, ırkçılık gibi bazı haksız ayrım türlerini de haklı çıkarıyor olabilir. X ırkının üyelerinin birbirlerine toplumsal açıdan çok bağlı olduklarını, ama Y ırkının üyelerinden çok uzak olduklarını düşünelim. Ahlaksal statü için toplumsal bağların temel alınması, X grubunun üyelerinin haklı olarak Y grubunun üyelerinin çıkarlarını değersiz görmeleri anlamını taşıyabilir, bu da ahlaksal açıdan uygunsuzdur.

Sonuç olarak, bu yaklaşım etik açıdan hiç de hoş olmayan anlamlar taşıdığı alanlarda ahlaksal statüye temel oluşturma açısından sorunsaldır; etik açıdan sağlam sonuçlara vardığı alanlarda da eşit saygı kavramıyla uyumlu olabilir. Belki de, eşit saygıya rakip olarak anlaşılabilecek bu yaklaşım iki hamle sonucunda kabul edilebilirlik kazanabilir. Birincisi, eğer biz toplumsal bağları ahlaksal statünün bileşenlerinden biri olmak yerine *ahlaksal statüyü belirleyen bir unsurdan başka bir şey değil* biçiminde yorumlarsak, bazı insanlara karşı haksız ayrımı desteklemekten kaçınmanın bir yolu olabilir. İkincisi, diğer insanlara karşı taşıdığımız yükümlülüklerin hayvanlara karşı taşıdığımız yükümlülüklerden daha güçlü olduğu düşüncesi daha da geliştirilebilir. Eğer bütün insanların –beslenme ve barınma hakları da

dahil– pozitif hakları varsa, o zaman, *bireyler* hangi ilkelere destek vereceklerine karar verme hakkını taşısalar da (belki de zengin ülkelerin hükümetleri ya da Birleşmiş Milletler tarafından temsil edilen) daha büyük bir *kolektif* yapının söz konusu gereksinimleri karşılamaya çabalama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu düşünceye göre, bu yükümlülüklerin temeli insan toplumu kavramıdır. Ancak, hayvanların kıyaslanabilir türden, beslenmeye ilişkin pozitif hakları ya da, hava koşulları yaşamı tehdit edici düzeyde olduğunda bile, barınmaya ilişkin pozitif hakları bulunmamaktadır. Eşit saygı kavramına bir sonraki karşı çıkış da tartışmayı bu görüşün bıraktığı noktadan almakta.

Destek ve Öldürme Konusunda Sağduyuya Dayalı Ahlaksal Farklılıklara Sığınma

Eşit saygı isteklerine karşı görüşlerin en güçlü sayılabilecek olanı bizim insanlara karşı yükümlülüklerimiz ile hayvanlara karşı yükümlüklerimiz arasında yaygın kabul görmüş iki farka dayanır. Varsayılan bu farklardan ilkine göre, bütün insanlar destek yükümlülüklerinden kaynaklanan belirli pozitif haklar taşırlar; oysa hayvanlar bu tür pozitif haklardan yoksundur. Varsayılanikinci farka göre de, bilindiği gibi, bir insanı öldürmek bir hayvanı öldürmekten ahlaksal açıdandaha kötüdür. Bir kuşu gereksiz yere öldürmek yanlış olabilir ve bir köpeği nedensiz yere öldürmek daha da beter olabilir; oysa bir insanı bunu haklı çıkaracak bir şey yokken (örneğin, nefsi müdafaa) öldürmek çok daha kötüdür, hatta bir kişinin yapabileceği en kötü şeylerden

biridir. Hayvan haklarını savunanlar bile insanları ve diğer hayvanları öldürmenin yanlışlığına ilişkin bu kıyaslamaya genellikle katılmaktalar. Bu akıl yürütme yaklaşımına göre, insanlara ve hayvanlara yönelik bu destek olma yükümlülükleri ve öldürmenin yanlışlığı konusu hayvanlara eşit saygı gösterilmesiyle bağdaşmaz.

Bu karşı görüşü çürütmenin olası stratejilerini incelerken, ayrıntılara girmeden yalnızca birkaç temel noktaya değinebileceğim. Destek olma yükümlülüğüne ilişkin varsayılan farktan başlarsak, şu yanıtlar verilebilir. Bir an için, tartışmanın selameti açısından şunları varsayalım: (1) İnsanlar çok büyük gereksinimleri olan insanlara destek olma yükümlülüğünden kaynaklanan pozitif haklara sahiptir ve (2) gereksinimi olan hayvanlara destek olma konusunda çok sınırlı yükümlülüğümüz var, belki de hiç yükümlülüğümüz yok. Görüşü çürütme çabamıza göre, bu farklar eşit saygı görüşüyle uyumlu. Zira, hayvanların da insanlar gibi pozitif hakları olduğunu varsayalım. Şu prensibe benzerlik gösteren yükümlülükleri anlayabiliriz: "*Desteğin gerçekten de yardımcı olabileceği durumlarda*, destek sağlamak için makul çabalar gösterin." Ama, yine görüşü çürütme çabamıza göre, insanların hayvanlara yardım amacıyla gerçekleştirdikleri müdahaleler genellikle hayvanlara yarar verebileceği gibi zarar da verebilir. Ekosistemler çok hassas ve karmaşıktır ve dikkatsizce gerçekleştirilecek müdahaleler tarafından bozulabilirler. Örneğin, kurtları açlıktan kurtarmak amacıyla onlara yiyecek sağlayarak müdahale edecek olursak, bu onların aşırı çoğalmalarına ve yeni bir açlık tehdidine ve ayrıca kurtların avladıkları hayvanların da aşırı düzeyde tüketilmesine yol açabilir. Şu halde, yabani

hayvanları kendi başlarına bırakarak genellikle onlara karşı adil davranmış olmaktayız. Müdahalelerin işe yarayabileceği durumlar genellikle hayvanları taciz eden insanlara müdahale etmeyi –örneğin, spor için avlananlara ya da balina avcılarına karşı çıkmayı– içerir ve insanların bazen bu biçimde müdahale etmeleri gerektiğini düşünmek mantıklıdır. Şu halde, eşit saygı yargısı ile bu görüş, pratikte bizleri, gereksinim içinde olan yabani hayvanlara destek olma işine aşırı ölçüde karışmamamız gerektiği yargısıyla uzlaştırmaya çalışır.

İnsanları ve hayvanları öldürmeye ilişkin varsayılan farka gelince, bunu çürütme yolunda iki temel strateji yer almakta (ve ben bunları farklı yerlerde ele aldım). Bu stratejilerden daha yaygın olanında, eşit saygı göstermenin insanları ve hayvanları öldürmeye karşı eşit ölçüde güçlü ahlaksal anlamlar *içermediği* görüşü dile getirilir. Eşit saygı, bir insanla bir hayvanın kıyaslanabilir çıkarlara sahip oldukları durumlarda –örneğin, acıdan kaçınma konusunda– bu çıkarlara eşit ahlaksal ağırlık vermemiz gerektiği anlamını taşır. Ama, hem insanların hem de hayvanların yaşamlarını sona erdirme konusunda aynı sözcüğü, yani 'öldürme'yi kullansak da, bu varlıkların çıkarları gerçekten kıyaslanabilir değildir. Bir insanın hayatta kalma endişesi, normal koşullarda, kendi gönenci için tek odaktır. Tipik olarak, insanların yaşama ilişkin planları, projeleri ve derin kişisel ilişkileri vardır ve bunların tümü de zamansız gelen ölüm tarafından yok edilebilir. Buna karşın, hayatta kalmanın bir köpeğin endişesi olduğunu varsaydığımızda (Bölüm 4'te tartışılan bir sav), süregelen bir yaşamın bir köpek açısından insanda olduğundan *daha az* ölçüde odak oluştur-

duğunu düşünmek mantıklıdır. Köpeklerin en iyi olasılıkla kısa vadeli planları vardır ve ilişkileri olsa da bu ilişkiler –tipik olarak– bildik insan durumlarında görülen derinlik ve boyuttan yoksundur. Şu halde, tartışmayı ilerletirsek, ölüm çoğunlukla bir hayvan açısından bir insanda olandan daha az zarar vericidir. İnsanları evrimsel gelişmenin daha alt düzeylerindeki hayvanlarla, örneğin balıklarla, kıyasladığımızda, ölümün insana daha fazla zarar verdiği kanısı hemen hemen karşı konulamaz bir duruma gelir.

Bu karşılaştırmalı savlar sezgisel açıdan makul olsalar da, bunları destekleyecek hem ayrıntılı hem de inandırıcı bir kuram bulmak zor. Ancak, elde böyle bir kuram olmayınca da, insan bu türden savların sezgisel açıdan çekici olmalarının insan yanlısı önyargı dışında bir şeylerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını merak ediyor. Steve Sapontzis'in savunduğu alternatif bir yaklaşım, sezgisel olan ama insan olmayan hayvanları öldürmenin insanları öldürmeye oranla ahlaksal açıdan daha az sorunsal olduğunu inkâr etmeye dayalı. Her iki strateji de hayvanlara eşit saygı göstermekte tuhaf ya da mantıkdışı bir yön bulunmadığını göstermeye çabalamakta.

Sonuç: Çözümlenmemiş Bir Konu

Hayvanların eşit saygıya layık olup olmadıkları çözümlenmemiş bir konu. Ben burada eşit saygıyı savunan ahlaksal bir varsayımı savunmaktayım. Kuşkusuz, tür konusuna sığınmak bu varsayımı yıkamayacaktır. Sözleşme kuramının yıkamayacağı da bir o kadar belirgin. Ancak, ahlaksal

uygulayıcıya ve toplumsal bağlara ilişkin yayımlanmış hiçbir görüş eşitsizlik yanlılarına kanıt sağlayacak düzeyde değilse de, uygun görüşlerin daha başarılı bir biçimde geliştirilebilecekleri olasılığını kesip atmak için de çok erken. Eşit saygıya karşı yöneltilen çeşitli görüşler arasında, destek olma ve öldürmeyle ilgili sağduyu kökenli ahlaksal farklılıklara sığınma stratejisi en güçlüsü olarak görünmekte. Bu yaklaşımı ahlaksal uygulayıcı ve toplumsal bağlar görüşlerinin birisinin ya da her ikisinin uygun biçimde geliştirilmiş biçimleriyle bağdaştırmak, eşit saygı görüşüne karşı en sağlam olası görüşü oluşturabilir. Ancak, destek olma ve öldürmeye ilişkin sezgilerimizin insan yanlısı, hayvan karşıtı önyargılar tarafından şekillendirilmesi biçimindeki gerçeğe çok yakın olasılık, eşit saygıyı savunan savın sürekliliğini sağlamakta. Bu savı da, ancak ve ancak, net, tutarlı ve şimdiye kadar üretilenlerden daha inandırıcı bir görüş çürütebilir.

Alternatif Bir Görüş: Sürgülü Cetvel Modeli

Hayvanlara eşit saygı yanlısı savın başarıyla çürütüldüğünü varsayalım. Bu durumda, hayvanların ahlaksal statüsünü nasıl algılamamız gerekirdi? Daha önce gördüğümüz gibi, hayvanların ahlaksal statüye sahip olmadıkları görüşü, incelediğimiz çeşitli görüşler göz önünde bulundurulduğunda, inandırıcı değil. Ancak, bir konum var ki, bu aşırı konum ile eşit saygı yaklaşımının tam ortasında yer almakta – sezgisel açıdan oldukla inandırıcı olan ve kuşkusuz birçok

insan tarafından da söylemeye bile gerek kalmadan anlaşılıveren bir görüş.

Bu görüşü kavrayabilmek için, iki cetveli gözümüz önünde canlandırmamız ve ardından da bunları birleştirmemiz gerekiyor. Bu cetvellerden ilki filogenetik cetvel, ya da en azından onu oluşturmanın bir yolu. Bu cetvel, biyolojik ve bilişsel açıdan daha karmaşık olan hayvan türlerinin en tepeye yakın durdukları bir evrimsel hiyerarşi. Böyle olunca da, insanlar –şu anda!– bu cetvelin tepesindeler; biraz aşağıda da büyük kuyruksuz maymunlar ve yunuslar (ve de, eğer soyu tükenmiş türleri de dahil edeceksek, *Homo sapiens* dışındaki insansılar bunların arasında bir yerlerde). Örneğin filler, gibonlar ve maymunlar bu cetvelin bir parça daha aşağılarında yer alabilirler; köpek türleri ve kedigiller biraz daha aşağıda, tavşanlar ve kemirgenler daha da aşağıda. Cetvelden aşağı doğru daha da inince, memeliler genellikle kuşlardan, kuşlar genellikle sürüngenlerden ve ikiyaşayışlılardan, ikiyaşayışlılar genellikle balıklardan daha yukarıdadır. Büyük ölçüde, omurgalılar –şimdiye kadar değinilen türlerin tümünü içeren sınıf– omurgasızlardan daha yukarıda yer alacaktır. Omurgasızlar elbette çok büyük çeşitlilik sergileyen yaşam formlarını içermekte ve bunların bir bölümü de sezgi sahip değil; ancak, sezgiye sahip olan ve olmayan hayvanlar arasındaki hattı kesin olarak nereye yerleştireceğimizi de tam bilemiyoruz.

İkinci cetvel ahlaksal statü hiyerarşisi. En yukarıdaki varlıklar en yüksek ahlaksal statüye sahip ve tam saygıyı hak etmekteler. Biraz daha aşağıda olan varlıklar çok ciddi saygıyı hak etseler de yukarıdakilerin hak ettiğinden daha azını hak etmekteler. Bu ahlaksal statü ya da ahlaksal saygı

cetveli boyunca aşağı doğru gidildikçe belirli bir düzeydeki varlıklara karşı gösterilecek saygı da azalmakta. Belli bir noktada, yalnızca bir parça saygıyı hak eden varlıklara ulaşılmakta. Bunların çıkarlarının dolaysız ahlaksal önemi olsa da bu önem fazla değil; bu nedenle de, bu varlıkların çıkarlarının daha yüksek düzeyde ahlaksal statüye sahip varlıkların çıkarlarıyla çatışması durumunda, alt düzeylerdeki varlıklar genellikle kaybetmekte. Bu belirttiğimiz varlıkların hemen ardından da zihnimizde bir çizgi çekebiliriz. Bu hattın aşağılarındaki varlıkların hiç biri *hiçbir* ahlaksal statüye sahip değil. Eğer kendini tutmayı başarıp bunlarla uğraşmak için iyi bir neden varsa, bu neden olsa olsa böyle davranmanın ahlaksal statüye sahip varlıkların çıkarlarına yardımcı olmasıdır. Şu halde, bu bir ahlaksal statü cetveli, eşit olmayan saygının sürgülü cetvelidir.

Söz konusu görüşü –eşit saygıya alternatifi– kavramak için, filogenetik cetveli eşit olmayan saygıya ilişkin sürgülü cetvel ile birleştirin. Ortaya çıkan tabloda, yalnızca insanlar eksiksiz, eşit saygıdan yararlanmaktadır. Var olan türler arasında, büyük kuyruksuz maymunlar ve yunuslar biraz az daha saygıyı hak etmektedir, filler, gibonlar ve maymunlar daha da azını, vesaire. En alt düzeyde saygı ile saygının gerekmediği alanı belirten çizginin hemen üzerinde en ilkel ve bilişsel açıdan en basit sezgiye sahip varlıklar yer almaktadır – bunların bir ya da daha fazla omurgasız tür oldukları da hemen hemen kesin. Sağduyumuza dayanarak, sezgiden yoksun varlıkların hiçbir çıkarları olmadığını ve bunun da hemen tepelerinde yer alan çizgiyi haklı çıkardığını varsayabiliriz. Bu görüş hayvanların ahlaksal statüden yoksun oldukları kuramının sorunlarını içerme-

diği gibi, bir insanı öldürmenin genellikle bir köpeği öldürmekten daha kötü olduğu, bir köpeği öldürmenin bir kuşu öldürmekten kötü olduğu vs. biçimindeki yaygın inançla da kolaylıkla bağdaşabilmektedir. Bu görüş, ayrıca, bizim insanlara yönelik pozitif yükümlülüklerimizin hayvanlara yönelik yükümlülüklerimizden daha güçlü olduğu savına uymaktadır – çünkü, bu görüşe göre, insanlığın tümüne yönelik daha güçlü yükümlülüklerimiz bulunmakta.

Hayvanların ahlaksal statülerinin anlaşılması için iki temel

Eşit saygı temeli

Hayvanlar eşit saygıyı hak ederler (bkz. s. 38-39'da "'Hayvan hakları'nın gitgide güçlenen üç anlamı" başlıklı kutu).

Sürgülü cetvel modeli

İnsanlar eksiksiz, eşit saygıyı hak ederler. Diğer hayvanlar bilişsel, duygusal ve toplumsal karmaşıklıklarına göre saygıyı hak ederler. Örneğin, bir maymunun acı çekmesi bir insanın acı çekmesinden daha az önemlidir ama bir farenin acı çekmesinden de daha önemlidir – bir farenin acı çekmesi de bir tavuğun acı çekmesinden daha önemlidir.

Bu görüşü reddetmenin temel nedeni, eşit saygının lehine olan savdır. Sürgülü cetvel modeli sezgisel açıdan ne

kadar çekici görünse de, bu modeli hayvanlara eşitten daha az saygı vermesine net, inandırıcı bir neden olmaksızın kabul edemeyiz. Bu türden bir savunma olmadan da, örneğin, sırf acı çeken yalnızca bir köpektir diyerek bir köpeğin acı çekmesinin taşıdığı önemi göz ardı etmek kesinlikle nedensiz olacaktır. Bir hayvanın çıkarlarının tümünü göz ardı etmek ya da çok az değerli görmek doğruysa, bunun neden doğruolduğununbir *nedeni* de var demektir. Ve gerçekten bir nedenin var olduğundan emin olmak için, bu nedeni bulmak gerekir. Ancak ben bulunabilecek bu türden bir nedenin var olduğundan çok kuşkuluyum ve bu nedenle de eşit saygıyı kabul etmekteyim.

Sonuç

Bu bölümde ahlaksal statü, ahlaksal haklar ve eşit saygı kavramları tanıtıldı ve bunları hayvanlara atfetmenin lehinde ve aleyhindeki belli başlı görüşler sunuldu. Bölümün başındaki konuya geri dönersek, yıllık atış festivalinde güvercinlere yapılan zulmün yanlış olduğu biçimindeki ilk yargımızın ötesine geçebiliriz. Bu davranış neden yanlıştı? Zira, hiçbir inandırıcı neden yokken hayvanlara aşırı zarar veriyordu? İyi de, güvercinlere ya da sezgiye sahip başka hayvanlara gereksiz zarar vermek neden yanlış? İşte anahtar kavramlar bu noktada devreye girmekte.

Birincisi, güvercinler ve diğer sezgiye sahip varlıklar sezgiye sahiptir. Yani, bu varlıkların çıkarları –ya da, bütünsel açıdan, gönenci– bağımsız ahlaksal öneme sahiptir. Diğer bir deyişle, bizim hayvanlara karşı yükümlülükleri-

miz vardır ve bu yükümlülükler de yalnızca insanların çıkarlarından kaynaklanmaz. Hayvanların kendilerine haksızlık edilebilir. Hayvanlara, *hayvanların kendileri için* iyi davranmalıyız. Bu, güvercinlerin ve diğer hayvanların *ahlaksal haklar* taşıdıkları anlamına mı gelir? Evet, en azından bu terimin üç anlamının en geniş içerikleri açısından – bu anlamlara göre de, ahlaksal haklara sahip olmak ahlaksal statüye sahip olmak demektir.

Şimdi de 'haklar'ın daha dar, eşit saygı anlamını düşünelim. Güvercinlere yanlış davranıldığı gerçeği bu hayvanların eşit saygıyı hak etmelerini de beraberinde getirmez; kuşlara nedensiz yere aşırı zarar vermek, hayvanlara ahlaksal statüyü atfedip eşit saygıyı atfetmeyen sürgülü cetvel modeline göre de yanlış olacaktır. Eğer güvercinler ve diğer sezgiye sahip varlıklar eşit saygıya layıksa, o zaman, bu, daha katı anlamda ahlaksal hakları var demektir. Eşit saygı sadece güvercin avını değil, aynı zamanda insanların hayatta kalmak için ete gereksinim duymadıkları durumlarda hayvan yetiştiriciliğini de (bkz. Bölüm 5) dışlayacaktır. Öte yandan, sürgülü cetvel görüşünün haklı olduğunu varsayalım. O zaman, güvercinleri zevk için vurmak, kafalarını ezmek ve onları boğmak yanlış olabilse de, sonunda kesip yemek için onlara aile çiftliklerinde –bu ete gerçekten de gereksinim duymasak ve insanları bu biçimde kullanmak da doğru olmayacak olsa bile– oldukça rahat yaşamlar sağlamak yanlış olmayabilir.

Güvercinler ve diğer hayvanlar hakların daha katı olan yararlılığı aşan anlamına göre haklara sahip mi? Bu anlamda, birey, örneğin hareket serbestliği gibi bir hakka sahiptir – ancak ve ancak diğerleri genellikle bireyi bu iyilikten,

bunu yararlılığı en üst düzeye çıkarmak için yaptıklarında bile, mahrum bırakmazlarsa. Pratik amaçlar açısından, hakların yararlılığı aşan anlamında hayvanların hakları olup olmadığına karar vermek o kadar önemli değil (hayvanlar üzerinde araştırmalar bağlamı olası bir istisna – bkz. Bölüm 7). Ahlaksal statü ve eşit saygı konuları pratik etki açısından çok daha temel ve etkileyici. Aslında, etik kuramcılar hakların yararlılığı aşan anlamında bütün insanların haklara sahip olduklarına da inanmamaktalar. Bu nedenlerle, bu anlamda hayvan haklarına ilişkin tartışmaları incelemeyip, tartışmayı profesyonel felsefecilere bıraktım.

III. Bölüm

HAYVANLAR NEYE BENZER

Garajda kıstırılan ve tir tir titreyen rakun bir yandan elinde süpürgeyle yaklaşan adama bakışlarını odaklarken, bir yandan da yavaş yavaş geriler. Rakunu garajdan kovmak isteyen adam hayvanın bu davranışını korku dolu olarak nitelendirir. Derisinin derinlerine işleyen çelik bir tuzağa bacağını kaptırmış bir tilki kurtulmak için saatlerce boşuna çabalar ve sonunda kendi bacağını ısırarak koparıp tuzaktan kurtulur. Oradan geçerken tilkinin tuzaktan kurtulduğu ânı –ve bacağını– gören bir kişi, onun büyük bir acı ve ıstırap içinde olduğunu algılar. İnsanlardan oluşan ailesi şehir dışına yolculuk yapacağı için hayatında ilk kez bir köpek barınağına kapatılan bir köpek aşırı ölçüde tetikte ve tedirgindir ve zemine idrarını yapar. Barınak çalışanı köpeğin bu türden alışık olmadığı durumlarda endişelendiğini varsayar.

Rakuna korkuyu, tilkiye acı çekmeyi ve hatta köpeğe endişeyi atfetmek yeterince doğal, ama sağlam temellere

Resim 3. Kapana yakalanmış bir tilki (The Fur-Bearers)

oturmakta mı? Mevcut kanıtlar hayvanların davranışlarının bu biçimde yorumlamasını destekliyor mu? Daha genel olarak, hayvanlar ne tür zihinsel yaşamlara sahip? Her ne kadar bu soru bizleri hem bilimsel hem de felsefi açılardan çabucak büyük sorunlara taşısa da, bu bölümde hayvanların zihinsel yaşamlarına –hayvanların ne tür varlıklar olduklarına ya da neye benzediklerine– ilişkin yalnızca önbilgi niteliğinde ve oldukça genel bir tartışma sunulmakta. Bu bölümün temel savı, omurgalıların çoğu ya da tümü ile muhtemelen bazı omurgasızlar da dahil olmak üzere pek çok hayvanın çok çeşitlilik gösteren duygulara sahip olduklarıdır. Ancak, kanıtlara ulaşmadan önce, birkaç anahtar terimi netleştirmeliyiz.

Herhangi bir zihinsel statüye ya da zihinsel yaşama sahip olmak için bir varlığın farkında olma yetisi ya da bilinç taşıması gerekir. Ancak, farkında olma yetisi nedir? Diğer tanıdık terimlere dayanarak ve örnekler kullanarak bu terimi aydınlatabiliriz.

Bir insan ya da hayvan belirli bir anda farkında olma durumundaysa, o anda öznel deneyimler yaşıyor demektir. Bu tür deneyimler uyanıkhaldeyken yaşadığımız tüm bilinç durumlarını ve hatta düşsel deneyimler olarak bilinen karışık düşünme ve hissetme biçimlerini içerir. Yakından ilişkili bir kavram da *sezgi* kavramıdır – *duygulara* sahip olma kapasitesi. Duygular da, hem acı ve mide bulantısı gibi *hissedilen duyumları* hem de korku ve coşku gibi *duygusal durumları* içerir. Sezgi sahibi tüm varlıklar farkında olma durumlarına sahiptir. Örneğin, sezgiye sahip bütün hayvanlar muhtemelen, en azından acı ve zevk veren duyumları hissedebilir.

Farkında olma ile *acı algılama* [nociception] arasında ayrım yapmak önemli. Acıyı içeren bir dizi gelişmenin ilk olayı durumundaki acı algılama, aksonlar (iletişim ağı işlevini gören sinir lifleri) boyunca itkileri gönderen özel amaçlı sinirsel uç organlar, yani acı algılayıcılar [*nociceptor*] tarafından potansiyel açıdan tehlikeli ya da doku hasarına yol açabilecek dürtülerin saptanmasıdır. Bu tür dürtüler kesilme, basınç, dürtme, ısı, soğuk, dokularda kızarma ve kas kasılmalarını içerir. Acı algılama tek başına bir farkında olma ya da bilinç durumu olmasa da, genellikle bu tür durumlarla, tipik olarak da acıyla oluşur. Bernard Rollin'e

bakıldığında, acı algılama 'acı mekanizması ya da hissedilmesi' biçiminde algılanabilir; oysa tipik olmayan durumlarda acı olmadan da acı algılama gerçekleşebilir – örneğin, hasar görmüş bir omurilik, belden aşağısı felçli bir kişinin ya da genel anestezi altındaki bir hayvanın geri çekme refleksi sergilemesine izin verirken acının oluşmasını engelleyebilir.

'Farkında olma'ya ilişkin kusursuz bir tanım bulunmasa da, deneyimlerimiz ve sağduyumuz bu temel kavramı anlamak için yeterli. Uyanık olduğumuzda ya da düş görürken öznel durumlar yaşarız; ve biliyoruz ki, belirli uyku durumlarında ve genel anestezi altında bu türden öznel durumlarımız yok. Göreceğimiz gibi, bilinçleri tipik insan bilincinden daha az karmaşık, daha az düşünce ve dille yüklü olsa da, birçok hayvanın da farkında olma durumu sergilediklerine yönelik sağduyusal yargıyı ampirik kanıtlar da güçlü bir biçimde desteklemekte.

Hayvanlarda Acı ve Diğer Duyumlara İlişkin Kanıtlar

Hemen herkes birçok hayvanın acı deneyimi yaşadığına inansa da, hayvanın zihinsel durumuna yönelik güvenilir bir tartışma, kanıtların bu ve benzeri atfetmeleri destekleyip desteklemediğini göz önünde bulundurmalıdır. Ama bu noktada, diğer zihinsel durumlarda olduğu gibi, ne aradığımızı netleştirmek için işe yarar bir tanıma gereksinim duymaktayız. Bizim acıya ilişkin deneyimimiz –ya da görüngübilim– ile bu olgunun bilimsel araştırması birleştiğinde,

kabaca şu anlamı sağlamakta: *Acı, tipik olarak gerçek ya da potansiyel doku kaybıyla ilişkili sevimsiz ya da hoşlanılmayan duyumsal bir deneyimdir.* (Bu tanım 'acı'nın en gerçek anlamının figüratif bir uzantısı durumundaki 'duygusal acı'yı kapsamaz; 'duygusal acı' için 'muzdarip olma' daha uygun ve daha gerçek bir karşılık olacaktır.)

Belirli bir türden yaratığın bir tür zihinsel durumu yaşayıp yaşamadığını sorduğumuzda, dört tür kanıt hazırda beklemekte. Birincisi, insan fenomenolojisi zihinsel statüleri sınıflandırmamıza yardımcı olmakta ve bunların neye benzedikleri konusunda bize bilgi sağlamakta. İşe yarar bir tanımlama oluşturmaya yardımcı olabilecek bu başlangıç noktasından yola çıkarak, insan dışındaki hayvanların zihinsel bir duruma sahip olduklarını bilginin diğer üç kaynağına dayanarak söyleyebiliriz: hayvanların bir bağlam içindeki davranışları, fizyolojileri, işlevsel-evrimler çıkarları. Bunlardan sonuncusu belirli bir çevresel ortamda yaşayan belirli bir yaratığa özgü zihinsel durum tipinin uyum sağlama değerini tanımlar.

Bu tür kanıtları acıyla ilişkili olarak inceleyelim. Kesin olan bir şey varsa, o da hayvanların acı içindelermiş gibi davrandıkları. Bu üç davranış tipinden herhangi biri en azından acıyı çağrıştırmakta: (1) Tehlikeli bir dürtüden kaçınmak ya da kaçmak (örneğin, keskin bir nesneden pençeyi çekmek); (2) tehlikeli bir olay sonrasında destek aramak (örneğin, bağırmak); (3) bedenin aşırı yıpranmış ya da yaralı bir bölümünü dinlenip iyileşmesi için kendi haline bırakmak (örneğin, gerili bir kası hareketsiz bırakıp diğer uzuvları kullanmak). Böcekler de dahil olmak üzere hayvanların büyük bölümü tip (1)'de anlatılan davranışları ser-

gilerler – gerçi, bazı hayvanlarda bu tür davranışlar acı olmaksızın acı algılama yüzünden ya da dürtüye verilen benzer türden bilinçsiz bir tepkiden kaynaklanabilir. Omurgalılar ve belki de bazı omurgasızlar ayrıca tip (3)'ü sergilemektedir. Nispeten toplumsal hayvanlara uygun olabilecek davranışları içeren tip (2) memeliler ve kuşlar arasında yaygındır. Yeni koşulları öğrenme ve uyuma yönelik kanıtlar bu üç tipin herhangi birinin davranışlarının acıyı –ve dolayısıyla da sezgiyi– işaret ettiği savını güçlendirmekte. Bu tür kanıtlar omurgalılarda ve omurgasız türlerin de en azından bazılarında –örneğin, ahtapotlarda ve mürekkep balıklarında– bulunmakta.

Hayvanların acı çekmeleri hakkındaki fizyolojik kanıtlara dönersek, omurgalı türler arasında acı için gereken biyolojik mekanizmaya yönelik yeterli miktarda ortak nokta görülmekte. Acı, belirli aktarım yollarında ölçülebilir sinir itkileri ve beynin belirli bölgelerinde metabolik ve elektriksel etkinlik de dahil olmak üzere, çeşitli fizyolojik değişikliklerle bağlantılıdır. Bu olaylar sempatik adrenomedular* sistem ve hipotalamik-hipofiz-adrenokortikal sistemdeki değişiklikler gibi diğer fizyolojik tepkileri oluşturur. Bu hayvanlarda benzerlik içeren yalnızca acının nörofizyolojisi ve nöroanatomisi değildir; bu hayvanlar ayrıca bedenin kendisinin ürettiği acı engelleyici maddeler gibi acıyı yumuşatan biyolojik mekanizmalar paylaşırlar. Dahası, anestezi ve analjezi de tüm omurgalılarda ve bazı omurgasızlarda acıyı kontrol altında tutmaktadır. Aslında, hayvanlar acı kapasiteleri ve diğer sevimsiz zihinsel durum-

* Yumuşak doku salgısı. (ç.n.)

lar açısından insanlara benzer olmasalardı, hayvanları bu türden durumların insanlar üzerindeki etkisine yönelik çalışmalarda model olarak kullanmak anlamsızlaşırdı.

Acının evrim kuramı bağlamındaki işlevinin göz önünde bulundurulması, hayvanlarda acıya yönelik diğer bir kanıt biçimini oluşturur. Acının biyolojik işlevi, belli ki, (1) bir organizmaya doku hasarının nerede oluşabileceği, oluşmakta olduğu ya da oluştuğu konusunda bilgi sağlamak ve (2) tehlikeli dürtüden uzağa ani uzuv hareketi ya da iyileşmeye izin verme amacıyla kasların hareketsiz bırakılması gibi hasardan kaçınmaya ya da hasarı en aza indirgemeye yönelik tepkileri harekete geçirmektir. Acının sevimsizliği, uyum sağlamaya yönelik, yaşamın sürekliliğini koruyucu tepkiler için motivasyon sağlar.

Bu durumda, belki de acı algılama ya da benzer bir olayın –acı ya da herhangi bir bilinçli farkında olma olmaksızın– hayvanları acıdan uzak tutacak ölçüde iyi işlev gördüğü ve bu durumda da işlevsel-evrimsel görüşlerin hayvanlarda acı konusunu destekleyemedikleri yanıtı gelebilir. Fakat evrim başarılı biyolojik sistemleri koruma eğilimindedir. Ve, belirli durumlara çok iyi uyumlu yepyeni yaratıkları hiçbir 'tasarım sınırlaması' olmadan kendiliğinden üretmek yerine, evrim, evrimsel atalardan miras kalan genetik aktarım ve anatomik sistemler sınırında işlemektedir. Artık biliyoruz ki insanlarda acıyı hissetme yeteneği işlev görme ve hayatta kalma için önemli. Önemli düzeyde bedensel hasarları olan ya da acıyı hissetme yetenekleri olmayan insanlar, örneğin anestetik leprası olanlar, olağandışı dikkat gösterilmezse hayatta kalamama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bizim bilincimizi üreten sinirsel yapılara benzer

yapıların omurgalılarda da olması gerçeği –acı davranışlarıyla bağlantılı olarak– acının o hayvanlar için de benzer işlev gördüğünü ve doğal ayıklanma sürecinin en azından omurgalıların evrim süreci doyunca acıyı hissetme kapasitesini koruduğunu göstermekte.

Ancak, ahtapot ve mürekkep balığı gibi en 'gelişmiş' omurgasızlar dışındaki tüm omurgasızlarda, acı ve daha genel anlamda sezgi konusunda gerçek bir belirsizlik hüküm sürmekte. Örneğin, karıncalar ve arılar gibi bazı böceklerin etkileyici düzeydeki karmaşık davranışları sezgiyi işaret ediyor gibi olabilir; insan bütün böceklerde görülen acı davranışını –tehlikeli dürtüden kaçınmayı ya da kaçmayı– tüm yaratıklarda acının varlığının güçlü bir kanıtı olarak görebilir. Ne var ki, bazı böcek davranışları, örneğin yaralanma ya da bedenin bazı parçalarını yitirme sonrasında normal davranışları sürdürmeye devam etme ve yaralanmış uzuvlar üzerine binen yükü azaltmaya çalışmama, sezgi yoksunluğunu güçlü bir biçimde işaret etmektedir. Ayrıca, omurgalılarınkiyle kıyaslandığında böcekler çok ilkel sinir sistemlerine sahiptir. Son olarak, kısa yaşam süreleri ve düşük düzeylerdeki öğrenme gereksinimleriyle, böcekler, acı gibi bilinç gerektiren durumlardan çok az avantaj sağlayabilir; birçok durumda bir irkilme refleksi kaçmak için yeterli olabilir. Şu halde, amipler gibi bazı omurgasızların sezgiye sahip olmadıkları neredeyse kesin görünse de, günümüzde sahip olduğumuz kanıtlar sezgiye sahip olan ve olmayan hayvanlar arasındaki çizgiyi belirli bir yere kesin bir biçimde yerleştirmemizi haklı çıkarmaya yet-memekte.

Gördüğümüz gibi, omurgasızların olası sezgi gücü konusunda büyük bir belirsizlik bulunsa da, kanıtlar, bütün

omurgalılar dahil olmak üzere birçok hayvanın acıyı hissedebildiğini kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde göstermekte. Ama acıyı hissedebilen hayvanların –en azından 'hoş duyumlar' biçiminde– zevki de hissedebildiklerine neredeyse hiç kuşku yok. (Hayvanların ayrıca hoş *hisleri* hissedebildikleri konusu daha fazla incelemeyi gerektirmekte.) Aynısının, acıdan ayrı hissedilen sevimsiz bir duyum olan *bedensel rahatsızlık* için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak burada bu zihinsel durumların kesin tanımlarını ya da özel kanıtlarını inceleyemiyoruz.

Sıkıntı, Korku, Endişe ve Istırap Çekmenin Kanıtları

Acı, duyumsal ve bu nedenle de bedenin özel bölümleriyle bağlantılıyken, sıkıntı, korku, endişe ve ıstırap duygusaldır ve bu nedenle de bunları yaşayanın bütünüyle bağlantılıdır. Bu durumların hayvanlarda oluşmasının özel kanıtlarını incelemeden önce kavramların kendilerini netleştirelim.

Diğerlerini kapsamına alan ıstırap ile başlayabiliriz. Istırap acıdan farklıdır, zira ıstırap ve acı birbiri olmadan da gerçekleşebilir. Elimi çimdiklediğimde ıstırap olmadan acı hissederim, ama panik atak çeken biri acı olmadan ıstırap hisseder. Istırap sıkıntı ile eşdeğer de değildir; eğer bir işin yetiştirilmesi gereken sürenin sonu yaklaştığı için hafiften sıkıntılıysanız, ıstırap çekmezsiniz. *Istırap en alt seviyeden biraz daha fazla düzeyde acı ya da sıkıntıyla bağlantılı oldukça sevimsiz duyumsal bir durumdur.* Istırap acı ve sıkıntı terim-

leriyle açıklandığı için, ıstırap konusundaki kanıtlar acı ve sıkıntı için olanlarla –ya da bunların üst dereceleriyle– aynıdır. Acıyı daha önce ele aldık.

Sıkıntı, çevresel zorlukların algılanmasına ya da dengeyi bozacak türden içsel dürtülere verilen tipik bir sevimsiz duyumsal tepkidir. Yaklaşan yırtıcı hayvanların görüntüsü, başarısızlık beklentisi, ya da ishal gibi birbirinden çok farklı olgular sıkıntıya neden olabilir. Sıkıntı çeşitli zihinsel biçimlere girebilir: korku, endişe, düş kırıklığı ve can sıkıntısı. Sıkıntının ayrıntılı bir araştırması, bu türden ilişkili bütün zihinsel durumları inceleyecek olsa da, biz burada yalnızca korku ve endişe üzerinde duracağız.

Korku, algılanan tehlikelere odaklanmış tepkileri ve gelecekteki tepkilere hazırlığı dürtüler. Kayak yaparken hissedilen türden hafif bir korku zevkli olabilse de, korku genellikle sevimsizdir. *Korku tipik olarak (genellikle yakın çevrede var olan) algılanmış bir tehlikeye karşı sevimsiz, duyumsal bir tepkidir; bu tepki, dikkati korunma amaçlı eyleme yöneltir.* Bunun aksine, endişe, çevreye karşı odaklanmış değil genelleşmiş, yüksek bir uyanıklık ve dikkat durumunu içerir. Genellikle zihinsel kaynaklarımızı hareketsiz kılar ve hareketlerimizi engeller ve böylece doğabilecek herhangi bir zorluğa nasıl tepki vereceğimize karar verene kadar dikkatimizi çevreye yöneltebiliriz. Korku ile endişe yakından ilişkili olsalar da, endişe özellikle bildik olmayan durumlarda işe yarar ve bu da endişenin korkuya oranla neden daha az odaklanmış olduğunu açıklar. Ayrıca, en azından insanlarda, endişenin kaynağı genellikle kişinin kendisine yönelik bir olası tehlikedir. *Endişe, tipik olarak, kişinin fiziksel ya da psikolojik gönencine yönelik algılanan sevimsiz, duyumsal bir tep-*

kidir; bu tepki genellikle hareketi engeller ve çevreye karşı yüksek bir uyanıklık ve dikkat durumunu içerir. Sağduyusal olarak, korku ve endişe birbirini tamamlayıcı ortamlarda benzer koruyucu işlevlere sahiptir. Örneğin, bir kedi bir veterinerin bekleme odası ortamına ilk girişinde endişeli olabilir. İkinci gidişinde ilkinde yapılan bir iğneyi anımsadığı için korku hissedebilir. Ama biz sağduyuya dayanan savlardan sağlam kanıtlara geçelim.

Tartışmakta olduğumuz bütün zihinsel durumlar arasında kuşku uyandırma olasılığı en yüksek olan endişeye ilişkin kanıtları ele alalım. Birincisi, insan endişesinin tipik davranışsal ve fizyolojik özellikleri, hayvanları endişelendirmesi olası durumlarda birçok hayvanda da bulunmaktadır. Bunlar: (1) Otonom hiperaktivite – kalp çarpıntısı, terleme, nabız artışı ve terleme, vs.; (2) gerginlikte görüldüğü biçimiyle motor gerilim; (3) yepyeni durumlarda normal davranışların engellenmesi; (4) görsel tarama durumunda görüldüğü gibi, aşırı biçimde dikkatlilik. Endişenin tanımıyla tutarlılık gösteren bu bulgular hayvanlarda endişenin varlığı konusuna güçlü davranışsal kanıtlar ve fizyolojik kanıtlar katmaktadır. Buna ek olarak, endişenin uyum sağlamaya yönelik değerini, en azından evrimsel işlevini zaten gördük: Endişe, bir yaratığın eylemi engelleyip koruyucu eyleme hazırlık niteliğinde çevreye dikkatini yöneltmesini sağlar.

Ayrıca, insanlardaki endişe ile hayvanlardaki bazı zihinsel durumlar –ki biz bunların endişe olduğu sonucunu çıkarıyoruz– benzer nörofizyolojik ve nörokimyasal değişikliklere neden olan belirli ilaçlar tarafından benzer yollardan yaratılırlar. Bir test türünde, örneğin, susamış farelerin

rasgele cezalandırılması su içmenin azalmasına, normal davranışların engellenmesine neden olmaktadır. Bir diğer testte hayvanlar aşırı aydınlatılmış açık yerler gibi yepyeni ortamlara yerleştirilmektedir. Önceden endişe giderici ilaçlar verilmiş hayvanlar, bu ilaçlar verilmemiş hayvanlara oranla daha az endişe sergilemektedir. Ayrıca, insanlarda endişeyi *tetikleyen* ilaçlar hayvan deneklere verildiğinde, bu hayvanlar endişeyle bağlantılı davranışlar ve fizyolojik tepkiler göstermektedir.

Bu son çalışmalardaki deneklerden çoğu memeli olduğu için, aşağıdaki buluntulara özellikle dikkat etmek gerekmekte. Bilim insanları, insanlarda bilinen hemen hemen bütün endişe engelleyici alt tabakaları* oluşturan benzodiyazepin reseptörlerin memelilerde de bulunduğunu uzun zamandır bilmekteler. Daha yakın tarihli araştırmalar, test edilen beş omurgasızdan hiç birinin ve kıkırdak omurgalı bir balığın (omurgasızlarla omurgalılar arasındaki sınırda yer alan bir hayvan) bu reseptörlere sahip olmadığını ortaya koydu. Ancak, incelenen bütün türler –bunlara üç kuş türü, birer kertenkele, kurbağa ve kaplumbağa ile üç tür kemikli balık dahil– bu tür reseptörlere sahipti; bu da en azından bazı omurgalıların endişe yaşayabildiklerine ilişkin ek kanıt sağlamakta.

Eldeki kanıtlar bir araya getirildiğinde, bu sonucu destekleseler de, insanlardaki endişe ile hayvanlardaki endişenin nitelik açısından, ortak bir sevimsizlik ve yüksek bir uyanıklık ve dikkat içermenin dışında, benzerlik içerdiklerini göstermemekte. Kuşkusuz, insan düşüncesinin dille

* Enzimlerin etkinleştikleri zemin; substrat. (ç.n.)

yüklü karmaşıklığı hayvanlarınkinden çok farklı endişe deneyimleri üretir. Mevcut sava göre, 'endişe' tanımımızın da belirttiği gibi, çok büyük sayıda türü temsil eden hayvanlar endişe durumlarına sahip olabilmektedir.

Endişe ile korku arasında yukarıda açıklanan ilişkiye dayanarak, endişelenebilen hayvanların korkabilmelerini de beklemek gerekir. Tüm omurgalıların korku ve endişenin temel alt tabakalarını içeren otonom sinir sistemine ve limbik* sisteme sahip olmaları gerçeği, sağduyuya dayanan bu yargıyı desteklemektedir. Ve, elbette, bu tür hayvanlar, genellikle, sanki korku duyuyorlarmış gibi davranırlar – evrimsel bakış açısından bu, büyük uyumsal değer taşıyan bir durumdur.

Ama, eğer belirli hayvanlar sıkıntının biçimleri olan korku ve endişeyi yaşayabiliyorlarsa, sıkıntıyı da yaşayıp yaşayamadıklarını artık sormak gereksizdir. Peki ıstırap çekebilirler mi? Anımsarsak, ıstırap oldukça sevimsiz bir duyumsal durumdur ve en alt düzeyden biraz daha fazla acı ya da sıkıntıyla bağlantılıdır. Omurgalıların acı ve sıkıntı yaşayabildiklerini zaten ele aldık. Ama eğer bazı hayvanlar bu durumları yalnızca *en alt düzeyde* –yani çok yoğun olmadan– yaşayabiliyorlarsa, bu da onların ıstırap çekemedikleri anlamını taşıyacaktır. Sezgiye sahip en ilkel yaratıkların çok belirsiz zihinsel yaşamları olduğuna ilişkin genel tahminin ötesinde, belirli hayvanların yalnızca en alt düzeyde acı ve sıkıntıya sahip olduklarına yönelik kanıtın nasıl bir şey olabileceği net değil. Her halükârda, belli ki bütün

* Beynin temel duygularla ve içgüdüsel eylemlerle ilişkili bölümleriyle bağlantılı. (ç.n.)

omurgalılar ile en azından bazı omurgasızlar sezgiye sahip olduğuna göre, ben, hiç değilse *çoğu* omurgalının ıstırap çekebildiği biçimindeki kanıtlanamayan savı önermekteyim.

Bazı Kuşkucu Görüşlere Yanıt

Göz önünde bulundurduğumuz kanıtlar omurgalıların tümü ya da çoğu ile muhtemelen omurgasızların bazıları dahil olmak üzere çok sayıda hayvanın çeşitli türden duyguları olduğu tezini desteklemekte. Ancak, düşünme ya da akıl yürütme, dil, otonom karar verme gibi, hayvanların insanlarla paylaşabileceği ya da paylaşamayacağı daha karmaşık zihinsel olgulara yönelik kanıtları tartışmak mümkün olmayacak. (Bunları başka çalışmalarda ele aldım.) Fakat, hayvanların zihinsel yaşamlarına ilişkin kuşkuculuğun dayandığı söylenen bazı temelleri tanımlamak ve bunları çürütmek yararlı olur.

Yaygın bir inanca göre, hayvanlar farkında olma ya da bilinçten yoksundur, çünkü hayvanlar maddesel olmayan varlıklar olarak algılanan *ölümsüz ruhlar*dan yoksundur. Ama bu aşırı ölçüde zayıf bir görüş. Bir yandan hayvanlarda farkında olma durumunu gösteren bütün ampirik kanıtları yok sayarken, diğer yandan hakkında hiçbir kanıt bulunmayan bir varsayıma dayanmakta: İnsanlar dışında hiçbir hayvanın ölümsüz ruhu yoktur. İnsan, insansıların evriminin hangi aşamasında atalarımızın ruhlara sahip olmaya başladıklarını merak ediyor doğrusu! Gerçekte, bilim ve zihin felsefesi alanındaki gelişmeler insanların ölümsüz

ruha sahip olduklarına inanmayı –olanaksız olmasa da– zor hale getirmekte. Nöroloji ve psikoloji bu türden varlıkları varsaymakta hiçbir açıklayıcı değer bulamazken, bunu yaparken de maddesel olmayan varlıklar ile maddesel varlıklar arasındaki nedensel ilişkilere yönelik önemli sorunlar da yaratılmış olmaktadır. Bir ruha inanmak bireyin inancının önemli bir parçası olmayı sürdürse de, bu tür bir inancın hayvanların zihinsel yaşamlarına yönelik sorumluluk taşıyan araştırmalarda yeri yoktur.

Bazı felsefeciler, farkında olmak için *dil* gerektiğine göre, hayvanların farkında olma durumundan yoksun olduklarını ileri sürmekteler. Şu anda var olan hayvanların dilden yoksun oldukları biçimindeki varsayımı kabul etsek bile – çok iyi eğitilmiş birkaç büyük kuyruksuz maymun ile yunuslar istisna oluşturabilir– bu fikir mantıksızdır. Dil bir kişinin farkında olma durumlarının sözel ifadesinde kesinlikle gerekli olsa da, dilin her zaman ve hatta tipik olarak bu durumlara *sahip olma* için gerekli olduğunu düşünmek anlamsızdır. Eğer öyle olsaydı, o zaman bebekler dili edinmeleri öncesinde acı, zevk ve korkuyu yaşamaktan yoksun olurlardı; bunun mantıksızlığı da bugün neredeyse evrensel düzeyde bilinmekte. *Kişinin kendi ölümlülü*ğünden korkması gibi bazı duyguların bazı belirli ifadelerinin soyut düşünceler içerdikleri için sırf ilgili düşüncelerin (örneğin, ölümlülük) şekillendirilebilmesi için dilsel yetiyi gerektirebilecekleri doğru olabilir. Ama bu asla dile sahip olmayan varlıkların duyguları olmadığı anlamına gelmez.

İnsan, ayrıca, zaman zaman duygular da dahil olmak üzere farkında olmak için yüksek düzeyde bir *rasyonellik* gerektiği savını işitiyor. Ama bu savı kabul etmek için iyi

bir neden ortalarda yok. Belirli duygulara yanıt olarak karmaşık türden akıl yürütme –örneğin, sağlığınızı düzeltme ve böylece hastalığınızın neden olduğu acı ve sıkıntıyı azaltmak için ayrıntılı planlar yapma– için yüksek düzeyde bir akıl yürütmenin gerekli olduğu kesin. Ama acıyı, sıkıntıyı ve ele aldığımız diğer duygu türlerini yaşamak kapsamlı akıl yürütmeyi gerektirmiyor.

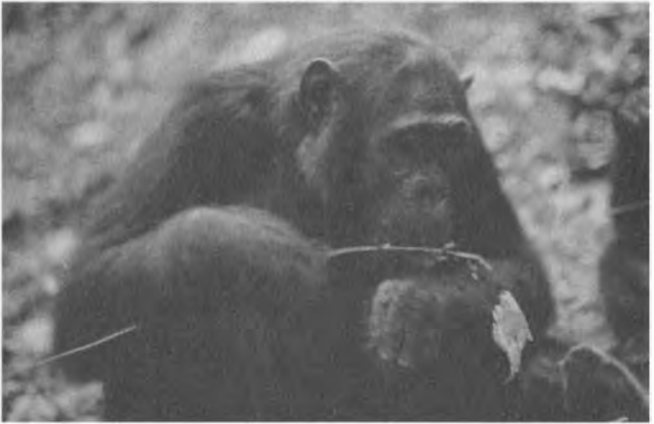
Kuşkucu biri hayvanların farkında olma durumuna sahip oldukları tezine, onların *kendi kendisinin farkında olma* durumundan yoksun olduklarını söyleyerek de karşı koyabilir. Ama bu türden bir görüş, ya farkında olma ile kendi kendisinin farkında olmayı birbirinden ayırmayı başaramamakta ya da farkında olmanın kendi kendisinin farkında olmaya bağlı olduğunu varsaymaktadır. Ama unutmayalım ki, kavramsal açıdan, kendi kendisinin farkında olma durumu bir 'ben' kavramını içerir ve farkında olma durumuna göre daha özel ve daha karmaşıktır. Ve, olgusal açıdan, tüm farkında olma durumlarının kendi kendisinin farkında olma durumunu içermesi gerektiği konusunda da bir kanıt bulunmamakta. 'Görmek' terimini bilinçli deneyim anlamını içerecek şekilde kullandığımızı varsayarsak, bir ağacı görmek farkında olmayı gerektirir, ama bu görsel deneyim görme eylemini kimin gerçekleştirmiş olduğunun farkında olunmasına ilişkin bir bilinçliliği gerektirmez. Bu nedenle de, çok küçük bebeklerin bile herhangi bir kendi kendisinin farkında olma formuna erişmeden uzun zaman önce acı ve zevk duyumları gibi bazı duygulara sahip olabildiklerini düşünmekteyiz.

Bütün hayvanlar bazı zihinsel durumlara sahip olsalar da, hayvanların kendi kendisinin farkında olma durumun-

dan yoksun olmalarının, ıstırap gibi bazı özel zihinsel durumlardan yoksun olduklarını gösterdiği de ileri sürülebilir. Belki de, yukarıda belirtilen 'ıstırap' tanımı yetersizdir; Eric Cassell'a göre, ıstırap zaman içinde var olan benliğin hissedilmesini içerir ve ıstırap çekme esnasında kişi 'benliğin bütünlüğü'ne yönelik bir tehdit hisseder. Bu tür kuşkucular 'benliğin bütünlüğü' gibi terimleri işimize yaramayacak bir biçimde belirsiz bıraksalar da, biz ıstırap çekmenin zaman içinde var olan benliğin hissedilmesini içerdiği varsayımını –yani, *zamansal kendi kendisinin farkında olma* durumunu– kabul edelim.

Hayvanlarda ıstırap konusundaki kuşkuculuğun bu türünde temelzorluk, birçok hayvanın zamansal kendi kendisinin farkında olma durumuna sahip olduklarını düşünmek için çok iyi nedenlerin bulunması. Örneğin, muhtemelen pek az insanın inkâr edebileceği, omurgalıların korkuyu yaşadıkları görüşümüzü ele alalım. Bence, maruz kalan varlık zaman içinde var olma konusunda bir takım farkında olma durumu yaşamıyorsa, korku olanaksızdır. Bir birey benliğine –muhtemelen çok yakın bir gelecekte– bir şeyler olabileceği için korkar. Elbette, hayvanlarda zamansal kendi kendisininfarkında olma durumu ve ıstırap konusundaki kuşkuculuk korunabilir ve bu da hayvanların korku hissedemediklerinde ısrar edilerek gerçekleştirilebilir. Ama, hayvanlarda korkunun var olduğuna ilişkin kanıtlar sunduk ve hayvanların zamansal kendi kendisinin farkında olma durumundan yoksun olduklarına ilişkin savı destekleyen görüşlere dair hiçbir kanıt göremedik.

Aşağıdaki iki nokta da dahil olmak üzere, bu konu üzerinde daha fazla kafa yorulduğunda, zamansal kendi kendisi-

Resim 4. Termit arayan bir şempanze (The Jane Goodall Institute)

nin farkında olma durumunun hayvanlara atfedilmesi desteklenmektedir. Birincisi, hayvanların davranışlarını evrimsel biyoloji bağlamında inceleyen bilişsel etoloji birçok hayvana inançlar, arzular ve amaçlı eylemler atfedilmesini destekleme eğilimindedir. Burada temel nitelikteki sav, hayvanlar hakkında bütün bildiklerimiz düşünüldüğünde, hayvanların davranışlarına yönelik *en iyi açıklamanın* bu nitelikleri gerekli kıldığıdır. Ama Rufus adındaki köpek kemiğini gömmek için dışarı çıkmayı istiyor (arzuluyor) ve amaçlı olarak bunu gerçekleştiriyorsa, bu da Rufus'un zaman içinde var olan kendisi konusunda bir farkında olma durumu yaşadığını akla getirir; arzular genellikle gelecek içindeki benliği içeren durumlarla ilgilidir ve niyetler zaman içinde gerçekleştirilir. İkincisi, omurgalıların geleceğe ilişkin beklentilerinin yanı sıra anılarının da bulunduğuna

yönelik büyük ölçüde bağımsız kanıt bulunmakta. Örneğin, birçok kuşun yiyeceklerini nereye sakladıkları konusunda geniş bir belleğe sahip oldukları ayrıntılı bir biçimde sergilenmiştir. Şu halde, bir hayvanın anıları ya da beklentileri –bir yaralanma anısı gibi– *hayvanın kendisinin* izlerini içermekteyse, bu, bir tür zamansal kendi kendisinin farkında olma durumunu beraberinde getirecektir. Sonuç olarak, ıstırap –korkuda dahil olmak üzere diğer bazı duygularla birlikte– belirli bir düzeyde zamansal kendi kendisinin farkındaolma durumunu gerektirirken, en azından çoğu omurgalının bu türden kendisinin farkında olma durumunu yaşama olasılığı güçlüdür.

Konuyu toparlayalım. Bu bölüm bir rakuna korku, bir tilkiye yoğun acı ve ıstırap, bir köpeğe de endişe atfeden üç insan gözlemciyle başladı. Şimdi, mevcut kanıtların bu türden atfetmeleri desteklediğini söyleyebilecek bir konumdayız.

IV. Bölüm

ISTIRAP, KAPATILMA VE ÖLÜMÜN ZARARLARI

Yeni evine taşındıktan hemen sonra, Rachel dolaplarında bir fare keşfeder. Hayvanların gönenci konusunda titiz olan Rachel fareyi olabildiğince zarar vermeden evinden atmak istemektedir ve iki seçeneği aklına getirir. İçinde bol peynir bulunan öldürücü bir tuzak yerleştirebilir; bu tuzağın hayvanın belini kıracak metalin ani kapanışıyla fareyi derhal öldüreceğine güvenilebilir. Rachel'a göre bu seçenek kesinlikle acısız bir ölümü içermektedir. Buna alternatif olarak, 'insani' bir tuzak kullanabilir; peynirle dolu bu tuzak peynire dokunulduğunda fareyi bir kafesin içine kapatmaktadır. Daha sonra Rachel kafesin içindeki fareyi boş bir araziye götürüp serbest bırakabilir. Bu iki seçeneği de düşünen Rachel acısız bir ölümün sezgiye sahip bir varlığa zarar verip vermeyeceğini merak eder. Eğer vermeyecekse, o halde fareyi acı vermeden öldürmenin bir zararı olmayacaktır. Ama, 'insani' tuzağın da neden dikkate al-

maya değer olduğunu düşünmeden edemez. Ne de olsa, evin sahibi işteyken ya da gece uyurken tuzağa yakalanmış bir fare o tuzağın içinde saatlerce kalabilir. Bu süre boyunca ve araziye taşınırken fare kuşkusuz korku, endişe ve sinir bozukluğu gibi sevimsiz duygu hallerini yaşayacaktır. Araziye salındığında da fare ailesinden ya da diğer toplumsal grup üyelerinden ayrı bırakıldığı için üzüntü duyacaktır – eğer üzüntü duymak farelerin duyum repertuarında yer almaktaysa. 'İnsani' tuzak bir tür deneyimsel zarara neden olacağı için, belli ki ânında öldüren tuzaktan daha kötüdür – eğer ki ölüm bir fareye zarar vermiyorsa. Eğer veriyorsa, bu durumda da 'insani' tuzağın ölümün vereceği zararı içermeme avantajı olacaktır.

Bir kanguru senelerdir hayvanat bahçesinde rahat bir esaret yaşamaktadır. Yakalandığı an sevdiklerinden ayrılmanın verdiği sıkıntı büyük ölçüde geçmiştir. Artık hayvanat bahçesinden kaçma umudu da yoktur. Coşkulu beklentilerinin yerini mütevazı arzular almıştır –besin, rahatlık, ara sıra heyecan ve benzerleri– ve bunlar kolaylıkla karşılanabilir. Yabani ortama döndürülecek olsa, bu kanguru çok daha fazla özgürlüğe sahip olacak, ama değişen hava koşullarından, hastalık tehdidinden (üstelik etrafta veteriner de olmadan) ve etobur hayvanlardan ötürü çok daha fazla zorluklakarşılaşacaktır. Bu kangurunun durumu bir hayvan açısından özgürlüğün taşıdığı değer konusunda sınırları gündeme getirir. Özgürlüğün sınırlanması, özellikle de ciddi biçimde sınırlanması, hayvanlarda –ve insanlarda– genellikle *sıkıntı ve ıstırap* yaratarak zarara neden olur. Ama kangurunun esareti şu anda bu tür bir zarar içermemektedir; hatta kangurunun yabani yaşama dönecek olsa daha

düşük düzeyde bir deneyimsel gönence ya da yaşam kalitesine –ve belki de daha az yaşam süresine– sahip olacağına inanabiliriz. Yine de, şimdikinden daha iyi mi olurdu? Yabani ortamda *doğal kapasitelerini* –duyumsal yerilerini, kaslarını ve 'aklını'– tam olarak kullanma fırsatını yeniden yakalardı. Bir kanguruya özgü yaşamı dolu dolu yaşayarak *türe özgü işlevleri* en üst derecede yeniden yakalardı. Bunun, deneyimsel gönenç üzerindeki etkilerinden ayrı olarak, bir anlamı var mı?

Genel anlamda, hayvanlar açısından zarar ve faydayı ne oluşturmakta? Hayvanların başlıca çıkarları nelerdir? Aynı bağlamda, hayvan gönencinin doğası nedir? Bu sorulara yanıt vermeden önce, *deneyimsel* gönenç gönencin önemli bir bileşenini oluşturduğu için, hayvanların sahip olabilecekleri türden deneyimleri öğrenmek amacıyla hayvanların zihnini incelememiz gerekti. Bu aşamada, hayvanlara ilişkin özel etik konulara geçmeden önce, bizim eylemlerimizin onların gönencini nasıl etkileyebileceği konusunda daha fazla bilgi edinmemiz gerekmekte.

Istırabın Zararı

Tüm koşullar eşit olduğunda, hayvanlar ve insanlar yüksek düzeyde bir deneyimsel gönence sahip olduklarından daha iyi durumdadır. Hoş, zevkli ya da hissedilmeleri açısından çekici deneyimler bir bireyi daha iyi bir duruma getirir. Öncelikle bu deneyimler *gerçek* ya da sırf yaşanmış oldukları için değerli kabul edilirler; hissedilmeleri güzeldir çünkü onlardan hoşlanırız. Ama bu deneyimlerin aynı zamanda

gereçsel değeri vardır, çünkü kendisini iyi hisseden birey genellikle amaç ya da hedefleri daha başarıyla izleyebilme konusunda daha iyidir. Kendilerini daha kötü hisseden bireylerin dikkati genellikle acı, korku, depresyon ve benzerleri tarafından dağıtılır ve her zamanki amaçlarını takip edemezler; bazen bu tatsız durumlar öylesine dikkat dağıtıcıdır ki, bireyi bunlara bir son vermeyi istemeye zorlarlar. (Elbette, *yoğun* haz da dikkati dağıtır. O halde, belki de, kısa süreli olmasının evrimsel bir temeli vardır.)

Demek ki, sevimsiz durumlar zararlıdır. Konuya uygun olması açısından, kesinlikten bir parça fedakârlıkta bulunabilir ve bu tür durumların bütününe –acı, sıkıntı, korku, endişe, ıstırap, vs.– basitçe *ıstırap* diyebiliriz. Bu, bir zarar tipini tek bir sözcükle tanımlamamızı sağlayacak. Istırap bir zarardır ve bir başkasının ıstırap çekmesine neden olmak o bireye zarar vermektir. İnsanların hayvanlara zarar vermelerinin en belirgin yolu, onların ıstırap çekmelerine neden olmaktır.

Nasıl ki güzel zihinsel durumlar gerçek anlamda faydalıysa, ıstırap da gerçek anlamda zararlıdır. Istırap çekmenin bazen bireyin çıkarlarına olması gerçeği bu noktayla çelişmez. Çok kötü cürümlerden suçlu olan bir kişinin daha iyi bir birey olma yolunda gerçek anlamda pişmanlık duyabilmesi için ıstırap çekmesi gerekebilir. Bir kişinin çırpınan ve miyavlayan bir kediyi –sürecin tümü bir parça ıstırap içerse de– bacağının yeniden işlev görebilmesi amacıyla veterinere getirmesi kedinin yararına olabilir. Ayrıca, ıstırabın her bir özel formunun (örneğin acı, endişe) biyolojik bir işlevi ve bu nedenle de, Bölüm 3'te gördüğümüz gibi, uyumsal bir değeri bulunmaktadır. Bu nedenle, ıstırap, her

zaman zarar anlamını taşımasa da, *her şey göz önüne alındığında*, gerçekte daima bir ölçüde zararlıdır; hiç kimse yalnızca ıstırap çektiği için daha iyi durumda olamaz. Ve de ıstırap amaçların, hedeflerin ve projelerin izlenebilmesi ile çakıştığında, gereçsel açıdan zararlıdır. İnsanların bir özelliği oldukça kapsamlı yaşam hedeflerine sahip olmalarıdır ve bu hedeflere ulaşmak da onlar açısından çok önemlidir. Hayvanların çok daha az gelişmiş hedefleri vardır. Yine de, örneğin balıkların bile bazı arzuları –örneğin besin bulmak– olduğunu ve ıstırap çekmenin bu türden hedefleri izlemeyi engelleyeceğini düşünmek mantıklıdır.

Istırabın zararlı olduğu gerçekte tartışmaya yol açan bir konu değil. Aslında, hayvan araştırmacılarının çoğu, siyasa belirleyiciler ve felsefeciler de dahil, birçok insan bizim hayvanlara zarar vermemizin *tek* yolunun onların ıstırap çekmesine neden olmamız olduğuna inanmakta. Bu durumda, yaygın düşünceye göre, hayvan araştırmasında kullanılan bir deneği acı çektirmeden öldürmek ahlaksal açıdan sorunsal değil, çünkü bir zarara neden olmamakta. İleride bu varsayımın saflık olduğunu göreceğiz.

Kapatılmanın Zararı

Bitkilerin aksine hayvanlar hareket eder ve eylemler gerçekleştirir; bu türden yer değiştirme hareketleri hayvanların, en azından, hayatta kalmayı garantiye almalarını sağlar. Sezgiye sahip hayvanlar bu eylemleri sırasında zevk ve acı gibi duygular yaşarlar. Sezgiye sahip hayvanların arzuları olduğunu varsayarsak (bu konuyu başka yerlerde ele aldım),

hayvanların yer değiştirmeyi ve belirli şeyleri gerçekleştirmeyi *arzuladıkları* sonucuna varmak anlamlıdır. Üstelik, istediklerini yapabildiklerinde hayvanlar tipik olarak zevk ya da tatmin duygusu yaşarlar; istediklerini yapamadıklarında, tipik olarak can sıkıntısı ya da diğer sevimsiz duygu durumlarını yaşarlar. Şu halde, hareket üzerindeki dış sınırlamaların yokluğu anlamına gelen özgürlük sezgiye sahip hayvanların *genellikle* yararınadır ve onların diledikleri ve gereksinim duyduklarını gerçekleştirmelerine olanak sağlar. Doğal olarak, –bebek karyolasında olduğu gibi– özgürlüğe getirilen bazı sınırlamalar bir bireyin çıkarı yönündeyken, –hareketlerinizi bir parça kısıtlayan komşunun bahçe çiti gibi– özgürlüğe getirilen başka sınırlamalar da bireyin çıkarlarıyla en azından uyumlu konumdadır.

Resim 5. Yol kenarındaki bir panayırda sergilenen bir kaplan (Jessica Ehlers/Brull Coleman Inc.)

Bunun karşılığında, *kapatılma* durumunu bir düşünün; bu terimi, dar anlamda, *bir bireyin iyi yaşamasına önemli ölçüde engel olan, hareket üzerindeki dış sınırlamalar* olarak anlayabiliriz. Bu anlamdaki kapatılma, tanımı gereği, zararlıdır. Hapishane bir kişinin iyi yaşamasını önemli ölçüde engellediği için, hapse atılma bir cezalandırma türüdür.

Kapatılmaya bir diğer net örnek de bir maymunu küçük, çıplak bir kafeste tek başına yaşamaya zorlamaktır. Maymunlar ne de olsa etrafta dolaşmaktan, bir şeyleri araştırmaktan, oynamaktan ve diğer maymunlarla zaman geçirmekten hoşlanırlar. Harekete getirilen ciddi kısıtlamalar genellikle –yaşam koşulları doğal değilse ve normal harekete engel oluyorsa– acı ve bedensel rahatsızlığa yol açar ve hemen her zaman da sıkıntının yanı sıra buna bağlı sevimsiz duyumsal deneyimlere neden olur. Kısacası, bu türden harici sınırlamalar normalde ıstırap vericidir.

Ama, bu kısıtlamalar ıstırap vermediklerinde zararlı mıdır? Rahatı yerinde olan ve deneyimsel gönenci yabani yaşamda daha düşük bir düzeye inecek olan hayvanat bahçesindeki kangurumuzu ele alalım: Esaret, yine de, herhangi bir düzeyde bu hayvana zarar vermekte midir? Bu sorunun yanıtı, çözümlenmemiş kuramsal bir sorunun yanıtında yatmakta: Bireyin doğal yetilerini –ya da türe ilişkin işlevlerini– yerine getirmesi doğal açıdan değerli midir; yani, deneyimsel gönenç üzerindeki etkilerden bağımsız olarak, gönence neden olmakta mıdır? Eğer öyleyse, hayvanat bahçesinin doğal yetilerini yerine getirmesini ciddi biçimde sınırlaması yüzünden, bizim rahat kangurumuz bir ölçüde zarar görüyor demektir; bir bakıma, daha fazla ıstırap içerse de yabani ortama dönse iyi olabilir. Öte yandan, eğer özgür-

lük yalnızca deneyimsel gönenci artırdığı düzeyde değer taşımaktaysa, bu durumda da kangurumuz belli ki rahat esaret yaşamında daha iyi durumdadır. Özgürlüğün değerine ilişkin bu konuyu çözümlemeden hayvanların gönencini eksiksiz bir biçimde anlayamasak bile, esarete ilişkin pek çok pratik duruma bir çözüm bulmak için de bu konunun çözümlenmesini beklemek gerekmez. Genellikle, bir hayvanın yetilerini kullanabilmesini önemli ölçüde sınırlayan bir esaret aynı zamanda ıstırap çekmesine de neden olur ve beraberinde de kesin zarar getirir.

Ölüm Bir Zarar Türü müdür?

Ölüm, ölme sürecinden farklıdır. Hâlâ yaşayan bir bireyi içeren bir süreç olan ölme süreci tipik olarak ıstırap içerir – özellikle de ölme süreci uzunsa. Ölme sürecinde gerçekleşen ıstırap kendi ölümümüzden korkmamızın bir nedenidir. Ama ölümün kendisi diğer tüm deneyimlerle birlikte ıstırap çekmeyi olanaksız bırakır. Deneyimsel gönenç üzerinde hiçbir etkisi yoktur, onu sona erdirmek dışında. Ölüm bir zarar türü müdür?

Sağduyuya dayanan yargılarımız ölümün çoğunlukla insanlara (fetüsler tartışmalı bir konu olmayı sürdürürken, en azından doğum sonrasındaki insanlara) zarar verdiğini göstermekte. Belki ölüm doksan yıl dolu dolu yaşamış bir kişi açısından zarar olmaz. Ölüm, yaşam kalitesinin düzelme umudu hiç bulunmayan, katlanamadıkları acılar çekenlere de kesinlikle zarar vermez. Ama bizce, ölüm *çoğunlukla* ölen kişiye zarar verir ve bu da cinayetin neden berbat bir suç

sayıldığının açıklanmasına yardımcı olabilir. Ama ölüm *neden* insanlar söz konusu olunca bir zarardır? Ve bu yanıtın hayvanlar açısından anlamı nedir?

Bazı felsefecilere göre, *ölüm bir zarardır zira temel nitelikteki bir arzuyu engellemektedir*: canlı kalmayı. Bu felsefecilere göre, bir insan, normal koşullarda yaşantısını *en azından gereçsel* açıdan –çocuk yetiştirmek ya da bir kitabı bitirmek gibi *daha belirgin amaç ve projelerin başarıyla gerçekleştirilmesinde gerekli bir araç olarak*– değerli kabul eder. Birçok insan, kendi yaşamına *öz biçimiyle* de değer verir. Her iki durumda da insanlar yaşamayı isterler – ya da arzularlar.

Şu halde, bu görüşe göre, ölüm yalnızca hayatta kalmayı arzulayan bireylere zarar verir. Bu savın hayvanlar açısından büyük önemi var, çünkü muhtemelen pek az hayvan hayatta kalma *kavramına* sahipken, pek daha azı bunu arzular durumdadır. Diyelim ki bir evde yangın çıktı ve içeride bir köpek var. Kısa süre sonra çok kötü yaralanabileceğini ya da zarar görebileceğini hisseden köpek çok korkar. Kaçma çabaları ölümden kaçmaya hizmet edebilse de, o köpeğin yaşam ve ölüm kavramlarına ve yaşam arzusuna sahip olup olmadığı tartışılır. Ele almakta olduğumuz görüşe göre, köpek yanmak yoluyla deneyimsel açıdan çok kötü zarar görecek ama ölümün kendisi tarafından zarara uğratılmamış olacaktır.

Arzuya dayalı bu yaklaşımı savunan bir kişi, hayatta kalma arzusu olmayan bazı bireylerin, eğer ölüm sahip oldukları temel nitelikli arzuları engellemekteyse, yine de zarar görmüş olacaklarını ileri sürebilir. Diyelim ki, bir kurt, sürüsünün baskın üyesi haline gelmeyi istemektedir. Bazı önemli ittifaklar kurmuş, hiyerarşi açısından daha yukarıda

ama daha korunmasız konumda bulunan kurtlarla tam zamanında birkaç kavga gerçekleştirmiş, zirveye doğru ilerlemektedir. Eğer hedefine ulaşmadan önce ölürse, bu durumda ölümün bu kurdun grubun baskın üyesi haline gelme arzusunu engellediği söylenebilir – ölüm kavramından yoksun olsa bile. Arzuya dayalı yaklaşımdaki bu yeni gelişme ölüm yüzünden zarar gören hayvanların kapsama alanını önemli ölçüde genişletecektir. Yine de, bu yaklaşım da ya (1) yaşam kavramına sahip olan ve hayatta kalmayı arzulayan ya da (2) geleceğe ilişkin projeleri bulunan hayvanları içerecektir.

Ölümün zararına yönelik arzuya dayalı açıklamanın tüm biçimlerini şu örnek zorlamakta. Bir bebek ona bakmaya tamamen hazırlıklı ve sevgi dolu ailenin çocuğu olarak tamamen sağlıklı bir biçimde doğar. Bir haftalık olduğunda hiç kuşku yoktur ki sezgiye sahiptir ve normal bir insanın ileri düzeydeki bilişsel yaşantısını geliştirme potansiyelini taşımaktadır. Ancak, şimdilik hiçbir planı ya da projesi yoktur ve yaşam kavramı daha da azdır. Diyelim ki, tuhaf bir kaza sonucunda bebek uykusunda hiç acı çekmeden ölür. Arzuya dayalı açıklamalar bebeğin bu nedenle zarar gördüğü yorumunda bulunmamalı. Ancak, böyle bir öyküyü duyunca, çoğumuz bunu bir trajedi biçiminde düşünür – yalnızca acıyla yıkılmış aile üyeleri için değil, bebeğin kendisi için de. Ölümün bebeğe zarar verdiği yargısı ölümün zararına yönelik alternatif bir açıklamayı gerektirir.

Tom Regan, Steve Sapontzis ve benim savunduğumuz bu türden bir alternatife göre, *süregelen yaşamın sağlayacağı değerli fırsatlara el koyduğu için ölüm gereçsel bir zarardır.* Sezgiye sahip hayvanlar, zevk ve memnuniyet gibi deneyimsel

gönenci zenginleştirenler de dahil olmak üzere, değerli deneyimlere ve belki de –gönenç kuramlarından hangisine değinildiğine bağlı olarak– kişinin doğal yeteneklerinin yerine getirilmesini de içeren herhangi bir değerli deneyime sahip olabilirler. Ölüm kediyi, ya da yeni doğmuş bebeği, o birey için mevcut olabilecek yaşam türünden mahrum eder, *bireyin söz konusu fırsatlardan hiç haberi olmasa bile*. O halde, bu görüşe göre, bireyin ölümden zarar görmesi için karmaşık kavramsal yeteneklere ya da geleceğe yönelik projelere sahip olmasına gerek yoktur. Sırf sezgiye sahip olma durumu bireyin değerli deneyimlere sahip olabileceği anlamını taşır ve ölüm de bu türden deneyimleri sonlandırıverir. (Yalnızca sezgiye sahip olma *potansiyelinin* ölümü zarar kabul etmek için yeterli olup olmadığı konusu kürtaj tartışmalarında önem taşıyan daha üst düzeyde, tartışmalı bir konu.) Öte yandan, eğer bir yaratık ne yaşama arzusuna ne de geleceğe yönelik projelere sahipse ve gelecekte muhtemelen büyük çoğunlukla olumsuz –yani, ıstırap dolu– deneyimler onu beklemekteyse, ele aldığımız bu görüş bu durumda ölümün o bireye zarar vereceğini inkâr etmektedir.

Şimdi yeni konutunda bir fare bulan Rachel'ı yeniden anımsayalım. Ölüm hakkında göz önünde bulundurulabilecek bu iki yaklaşımı öğrenen Rachel şu şekilde fikir yürütür: "Arzuya dayalı yaklaşıma göre acısız ölüm fareye zarar vermeyecek. Fırsatlara dayalı görüşe göre de tam tersi: Araziye salınacak olursa fare bir farenin yaşamında mevcut olan türden fırsatlara sahip olur. Ölüm bu fırsatların önünü kapatır." Fırsatlara dayalı yaklaşım, bu nedenle, Rachel'ın bir parça ıstırap verse bile yaşamı koruyacak olan insani tuzağının gerçekten de düşünmeye değer olduğu biçimin-

deki yargısını anlamlı hale getirir. Sonuçta, insani tuzağı kullanıp kullanmayacağı, belki de, farenin zamansız ölümünün tuzağın kullanılmasının vereceği bir parça korku, sıkıntı ve belki de üzüntü türü ıstıraptan daha büyük bir zarar olacağı biçimindeki daha tartışmalı yargıya dayanmaktadır. Ama Rachel ölümün bir zarar vereceğinden oldukça emindir.

Dahasını da düşünür. Diyelim ki bir araç köpeğine çarptı ve bacağını kırdı. Rachel köpeğe anestezi verilerek acısız bir biçimde öldürülmesini isteyebilir, ya da tamamen iyileşme olasılığını düşünerek bacağı alçıya aldırabilir. İkinci seçenek beraberinde büyük miktarda ağrı, sıkıntı ve belki de korku getirecektir, çünkü köpek alçıya hiç değilse bir ay kadar katlanmak durumunda kalacaktır. Ancak, sezgisel açıdan, Rachel köpek acısız bir biçimde öldürülürse yalnızca kendisinin değil köpeğin de bir şeyler yitireceğini düşünmektedir. Ölümün vereceği zararın, bu zararın engellediği fırsatların bir işlevi olduğunu varsayarsak, bu ve benzeri yargıların daha iyi açıklanabileceğine karar verir.

Bu Zararlar Türler Arasında Kıyaslanabilir Düzeyde mi?

İnsanlar gibi hayvanlar da zarar görebilir. Istırap çekmelerine neden olunduğunda zarar gördükleri açık. Hayvanlar kapatılma –iyi yaşama yeteneklerine ciddi biçimde müdahale eden özgürlük sınırlamaları– yüzünden de zarar görürler. Türe özgü işlevleri ciddi biçimde engelleyen özgürlük kısıtlamalarının, bu anlamda bir kapatılma –ve dola-

yısıyla zararlı– olarak algılanıp algılanamayacağı konusu tartışmalı bir konudur. Hangi hayvanların –yalnızca yaşamayı arzulayanların mı, yoksa geleceğe yönelik projeleri olanların mı?– ölüm nedeniyle zarar görebilecekleri konusu da öyle. Yukarıdaki tartışma daha geniş kapsamlı görüşü desteklemekte ama konu bir soruna bağlanmış değil. Her halükârda, ele aldığımız başlıca zarar verme tipleri açısından bir sorun ortaya çıkmakta. Eğer bir insan ve hayvan belirli bir biçimde zarar görebiliyorsa, bu zararların büyüklüğünü kıyaslanabilir –kabaca denk– olarak mı yoksa önemli ölçüde farklı olarak mı değerlendirmeliyiz? Göreceğimiz gibi, vereceğimiz yanıtlar bizim hayvanlara yönelik yükümlülüklerimizin anlaşılabilmesi açısından önemli.

Deneyimsel zararın en temel olanı ıstırap olduğuna göre, eğer bir insan ve hayvan kabaca eşit miktarlarda ıstıraba maruz kalırlarsa –bunu belirlemek bazı durumlarda ne kadar zor olsa da– her ikisinin de kıyaslanabilir düzeyde zarar gördüklerini söylemek mantıklı. Elbette, ıstırap bireyin amacın ardından gitmesini engellediği için gereçsel açıdan da zararlı. Ancak, amaçların ardından gidilmesini engelleyerek, ıstırap daha da fazla ıstırabı doğurma eğilimindedir ve bu nokta hem insanlar hem de hayvanlar için geçerlidir. Ayrıca, eğer türe özgü işlev görmenin deneyimsel gönençten bağımsız olarak bir değeri varsa, ıstırabın her türden hayvan açısından bu tür bir işlev görmeye de müdahale edebildiğini göz önünde bulundurmalıyız. İşin özü, belirli miktarda ıstırabın, ne türden yaratıkları etkilerse etkilesin, kıyaslanabilir zarar olarak kabul edilebileceği görüşü güçlüdür.

Kapatılmanın verdiği zarar türler arasında kıyaslanabilir düzeyde midir? Bu zararı ıstıraba neden olması açısın-

dan ele aldığımızda, evet; çünkü, ıstırabın neden olduğu zararın kıyaslanabilir olduğunu bulduk. Ama eğer özgürlüğe getirilen kısıtlamalar türe özgü işlev görmeye müdahale ederek –ıstıraba yol açmadan– zarar verebiliyorsa, bu durumda kapatılmanın verdiği zarar bu özel zarar tipini içermektedir. Bu konu sezgiye sahip bütün hayvanlar için geçerliyse de, kapatılmanın yaratıklara farklı derecelerde zarar verdiği savının haklılığı da kanıtlanabilir, her ne kadar burada yer alan karmaşıklığı en iyi açıklayan tartışma tekrar döneceğimiz ölümün verdiği zarar tartışması olsa da.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı insanlar kendi sürekli varlıklarını doğal açıdan değerli görür ve bu nedenle de ölümü doğal açıdan bir zarar kabul ederler. Bu yargıların doğru olup olmadığı oldukça tartışmalı. Ancak, ölümün insanlar söz konusu olduğunda –genellikle– *gereçsel anlamda* zararlı olduğunda herkes hemfikir. Bu nedenle, ölümün gereçsel anlamda zararı konusuna odaklanabiliriz. Bu tür bir ölüm türler arasında kıyaslanabilir düzeyde midir?

Hayvan haklarını savunan bazı çok ünlü kişiler de dahil olmak üzere birçok felsefecinin yanıtı olumsuz. Ölümün verdiği zarara yönelik arzuya dayalı görüş de şu biçimde akıl yürütülmekte: Sezgiye sahip hayvanların çoğu yaşama –ya da, bu görüşün değiştirilmiş biçimine göre, geleceğe yönelik projeleri sürdürme– arzusuna sahip olmadığına göre, ölüm bu hayvanlara *hiç* zarar vermez. Bu nedenle, ölümün bu hayvanlara normal insanlara ya da uygun ölçütleri karşılayan herhangi bir hayvana vereceği zarardan çok daha azını vereceği bellidir. Bundan daha güçlü görünen fırsata dayalı açıklamanın destekleyicileri şu biçimde görüşlerini dile getirmekteler: Ölüm sezgiye sahip herhangi bir varlığı

olası fırsatlardan mahrum bıraksa da, insanlar için mevcut fırsatlar, hayvanların çoğunu ya da tümünü içerir biçimde daha az karmaşık yaratıklar için mevcut fırsatlardan daha değerlidir. (Bu savı desteklemek için, bazı felsefeciler insanlarda olduğu varsayılan daha üstün düzeydeki haz ve tatmin kapasitelerine değinmekteler; diğerleri de insanlarda olduğu varsayılan daha değerli türdeki etkinliklere ve işlev görme tiplerine.) Benzer biçimde, maymunlar için mevcut fırsatlar kediler için olanlardan daha zengindir; kediler için mevcut olanlar martılar için olanlardan daha zengindir, vesaire – bu tür kıyaslamalara temel oluşturan bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklarıyla beraber. Özetle, *yaşamı yaşamakta olan birey açısından hayatta kalma* durumunun değeri türlere göre değişmektedir; bu nedenle, ölümün verdiği zararın büyüklüğü de buna bağlı olarak değişir.

Kıyaslanabilir değere ilişkin bu konuları derinlemesine inceleyebilmek, (başka çalışmalarda ele aldığım) çözümlenmemiş kuramsal konular bataklığına balıklama dalmayı gerektirir. Bu konuda önemli bir fikir birliği mevcut değil. Ancak, ben de dahil olmak üzere neredeyse bütün yorumcular şu savı çekinerek de olsa kabul etmekteyiz: Genellikle, ölümün insanlara verdiği zarar, en azından memelilerin 'altında' yer alanları içeren çok geniş bir sezgiye sahip varlıklar sınıfının üyelerine vereceği zarardan daha fazladır. Benzer biçimde, kapatılmanın insanlarda, en azından bazı hayvanlardakine oranla, daha büyük değerdeki etkinlikleri ve işlev görme durumunu engellediği ve bu açıdan da insanlara daha fazla zarar verdiği ileri sürülebilir. Ancak, unutmamalıyız ki, özgürlüğe getirilen büyük kısıtlamalar hemen

Resim 6. Bir tavuk çiftliği (PETA)

her zaman ıstıraba neden olur ve bu zarar da türler arasında kıyaslanabilir düzeydedir. (Prensipte, *yalnızca gereçsel olarak kabul edilen* ıstırap konusunda da benzer bir görüş dile getirilebilir: Engellediği işlev görme tipleri ya da tatmin kaynakları değer açısından türler arasında farklılık gösterebilir. Ancak ben bu konuyu geçeceğim, çünkü ıstırap öncelikle deneyimsel bir zarardır.)

Sonuçlar

Tartışmamız çeşitli sonuçları ortaya çıkardı. Birincisi, belirli bir miktarda ıstırap –ıştırap çeken kim olursa olsun– kıyaslanabilir bir zarardır. İkincisi, insanları bazı hayvanlarla –en azından memelilerin 'altında' yer alanlarla–

kıyaslarken, ölüm kıyaslanabilir bir zarar değildir. Normal koşullarda, ölüm insanlara daha fazla zarar verir. Üçüncüsü, belirli bir düzeyde ıstıraba neden olması açısından, kapatılma, türler arasında kıyaslanabilir bir zarar türüdür; değerli etkinliklere ya da tatmin olanaklarına engel olması açısından insanlar en azından bazı hayvanlarla kıyaslandığında ise, kapatılma bir zarar türü değildir. Şimdi de Bölüm 2'de taslağını oluşturduğumuz etik çerçeveyiyeniden ele alarak potansiyel etik sonuçları kısaca değerlendirelim.

Eğer bir eşit saygı çerçevesini kabul edecek olursak, insanların ve hayvanların *kıyaslanabilir* çıkarlarına eşit ahlaksal ağırlık vermemiz gerektiğini düşünebiliriz. Böylece, eşit saygı konusu, hayvanların ıstırap çekmelerine neden olmanın insanların ıstırap çekmesine neden olmak kadar ahlaksal yönden sorunsal olduğunu gösterir. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, hayvan kullanımına yönelik kurumların bir çoğu bu standardı karşılamaktan uzak. Öte yandan, önemli sayıda hayvan açısından, insanları öldürmeye karşı ahlaksal varsayımın hayvanları öldürmeye karşı olandan daha güçlü olduğunu düşünmek de eşit saygı görüşüyle tutarlı. (Bu sav, bir insan öldüğünde onu sevenlerin tipik olarak gördükleri daha büyük düzeydeki zararı da içeren diğer unsurlar tarafından daha da desteklenmekte.) Ve de, bu türden hayvanlar söz konusu olduğunda, onların kısıtlanmasının karşısındaki ahlaksal sav, insanların kısıtlanmasının karşısındaki ahlaksal savdan bir parça daha zayıf.

Eşit saygıyı reddeden eşitlik karşıtları kıyaslanabilir ve kıyaslanamaz zararlar hakkındaki incelikli savlara daha az önem verecektir. Bu kişilere göre, insanların çıkarları *tüm alanlarda* ahlaksal açıdan hayvanların çıkarlarından daha

değerlidir. Ve, genelde, bir hayvanın bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklığı ne kadar yüksek ise bu hayvanın çıkarları da o kadar çok ağırlık taşımalıdır; bu görüş türler arasında eşit olmayan saygıya ilişkin bir hiyerarşi ya da sürgülü cetvel bulunduğunu haklı çıkarmaya yöneliktir. Örneğin, ölümün vereceği zararın kıyaslanamaz türden olduğuna yönelik savlar eşitsizlik yanlılarını, birçok hayvan açısından, hayvanları acısız bir biçimde –örneğin biyoloji araştırmalarında– öldürmeye karşı çok az kanıt olduğunu düşünmeye yöneltebilir. Belki de, daha önemlisi, eşitsizlik yanlıları ıstıraba neden olmanın kurbağalar, ardıçkuşları ve insanlar söz konusu olduğunda ahlaksal açıdan eşit düzeyde sorunsal olduğunu inkâr etmektedirler – her ne kadar, birilerinin ıstırap çekmesine neden olma düşüncesizliğini asla göstermememiz gerekse de.

Hayvanların ahlaksal statülerini, zihinsel yaşamlarını ve onlara zarar verilebilecek başlıca yolları açıklamış olduğumuza göre, şimdi de insanların hayvanları kullanımlarına ilişkin uygulamalı etik konulara geçebiliriz.

V. Bölüm

ET YEME

X adındaki tavuk yaşamına kalabalık bir kuluçka makinesinde başlar. Yaşamının geri kalanını –kendisi için doğal olan dış koşullardan tamamen farklı bir biçimde– içinde geçireceği tamamen tellerden oluşan bir 'batarya' kafese aktarılır. (Hiçbir ticari değeri olmayan horozlar gaz verilerek, canlı canlı öğütülerek ya da boğularak öldürülürler.) X adlı tavuğun kafesi o kadar kalabalıktır ki kanatlarını tam olarak açamaz. Gagasının bir bölümü, beslenmesi, etrafı araştırması ve tüylerini düzeltmesi için gagası önemli olmasına karşın, duyarlı dokular boyunca kesilmiştir; böylece kafesindeki diğer tavukları gagalaması –bu, aşırı kalabalığın neden olduğu bir davranıştır– engellenir. X adlı tavuk yumurtlamasına saatler kala bir yandan endişeyle kalabalık içinde gezinirken, bir yandan da, içgüdüleriyle, asla bulamayacağı bir yuva arar. Yumurtlama zamanında, yiyecek aramak için eşelenmek, toza bulanmak ve eşelemek gibi içgüdüsel davranışları engelleyen, rahatsızlık verici

eğimli tel bir zemin üzerinde ayakta durur. Hareket eksikliği, doğal olmayan koşullar ve aşırı üretim talebi –bu sene toplam 250 yumurta yumurtlayacaktır– kemiklerinin zayıflamasına neden olur. (Bir çok tavuğa uygulananın aksine, X adlı tavuk tüylerini dökmeye zorlanmayacaktır; bu uygulamada, tavukların üretken oldukları sürenin uzatılması amacıyla bir ile üç gün arasında su, iki hafta kadar da yem verilmemektedir.) 2 yaşına gelip de artık tükendiği düşünüldüğünde, bir kafese tıkılır ve aç susuz bir halde, hava koşullarına maruz alarak, kamyon içinde mezbahaya aktarılır; özensiz davranışlar sonucunda zaten zayıflamış kemiklerden birkaçı kırılır. Vardığı yerde X adlı tavuk tepetaklak biçimde bir yürüyen bandın yukarısına bağlanır ve otomatik bir bıçak boğazını keser. ABD'nin İnsani Yollardan Kesim Yasası kümes hayvanlarını içermediği için, bütün bu süreç boyunca bilinci tamamen yerindedir. Yaşamı boyunca büyük zarar görmüş olan bedeni sadece kıyma, çorba ve benzerleri için uygundur.

Dört haftalık olup da sütten kesildiğinde, Y adlı besi domuzu çok kalabalık, tıkış tıkış bir bakım kafesine aktarılır. Havalandırma kötü olduğu için idrar ve dışkı kokularını solur. 25 kilo ağırlığa ulaştığında, küçük bir 'sonlama' ağılına alınır. Ağıl tahta perdeyle çevrilidir ve beton zemininde de ne bir saman yığını ne de zaman geçirebileceği başka bir şey vardır. Oldukça zeki ve toplumsal bir türün üyesi olmasına karşın, Y adlı besi domuzu demir parmaklıklarla diğer domuzlardan ayrılır ve yatıp kalkmak, yemek ve uyumak dışında hiçbir uğraşı olamaz. Bütün domuzların kuyrukları 'kırpılana' (kesilene) kadar, ara sıra yan ağıldan çıkan kuyruğu ısırarak eğlenir. Hem bu işlem hem de kısır-

laştırma işlemi anestezi olmadan gerçekleştirilir. Kesime hazır olduğu düşünüldüğünde, başkaca otuz domuzla birlikte bir kamyona kabaca tıkılır. İki gün süren yolculuk yiyecek ya da su verilmeyen, dinlenemeyen, yaz güneşinden korunmayan ve diğer domuzlarla kavga eden Y adlı besi domuzu için hiç de hoş değildir. Y adlı besi domuzu mezbahada kan kokusu alır ve insan çalışanlar tarafından iteklenmeye direnir. İnsanlar da buna onu tekmeleyerek ve arkasına sürekli demir bir boruyla vurarak yanıt verirler; sonunda onu bayıltıcıya taşıyan bandın üstüne çıkar. Y adlı besi domuzu bedeni haşlama suyuna atılmadan ve parçalarına ayrılmadan önce, verilen elektrik şokunun başarısı düzeyinde şanslı sayılır. (Her ne kadar İnsani Kesim Yasası kümes hayvanı dışındaki hayvanların bağlanıp tepetaklak edilmelerinden ve parçalarına ayrılmalarından önce etkili

Resim 7. Parmaklığı kemiren bir domuz (*Washington Post*: Marc Kaufman)

bir bayıltma sisteminin tek bir kez uygulanmasıyla bayıltılmış olmalarını gerektirse de, birçok mezbaha çalışanı bu kuralın sık sık çiğnendiğini belirtmekte. Yüksek voltajın bazı bedenlerde 'kan sıçraması'na neden olacağı korkusuyla pek çok mezbaha yetkilisi çalışanlarını belli ki bayıltmayı garantileyenden çok daha düşük düzeyde voltaj kullanmaya teşvik etmekte. Ayrıca, sayısız mezbahada bu bayıltma gereçlerini kullananlar her birkaç saniyede bir hayvanı bayıltmak durumundalar ve sürekli gelen hayvan akışını yavaşlatmama baskısıyla karşı karşıyalar.)

Her ne kadar inekler ve buzağılarının birbirleriyle sıkı bir bağ kurmaları doğal olsa da, (o zamanlar buzağı olan) Z adlı inek doğumundan kısa süre sonra mandıra ineği olmak üzere annesinden ayrılır. Hastalıklarla mücadelesinde yardımı dokunacak ağız sütünü –anne sütünü– asla tadamaz. Ot bulunmayan, çok kalabalık bir kuru ağıl içinde yaşar ve kuyruğu hiç anestezi verilmeden kesilir. Bir buzağıya gerekenden yirmi kat daha fazla süt verebilmesi için hububat açısından zengin olan ve metabolizmasında düzensizliklerle sancılı sakatlıklara yol açan gıdalarla beslenir – ineklerin kolay hazmedecek biçimde evrimleştikleri sebze, meyve ve tahıl karışımından asla verilmez. Ve birçok mandıra ineği gibi, sağılmalar arasında antibiyotik verilmesine karşın, sık sık sancılı meme iltihabına yakalanır. Süt üretimini sürekli kılabilmek için, Z adlı ineğin yılda bir buzağı doğurması sağlanır. Ek büyüme ve üretkenliği dürtülemek amacıyla, her gün ineklere özgü büyüme hormonu iğnesi yapılır. Doğal yaşam süresi yirmi yıl ya da biraz daha fazladır, ama o 4 yaşına geldiğinde artık üretim düzeyini sürdüremez ve 'tükenmiş' kabul edilir. Taşıma ve hazırlık esnasında Z

adlı inek şanslıdır: yiyecek ve su benzeri şeyler iki günü aşkın bir süreyle verilmese de ve ilerlemesi için dürtüklendiğinde korksa da, hiç değilse vurulmaz; mezbahada içgüdüleri –domuzlarınkinin aksine– tek sıralık oluk boyunca ilerlemesine izin verir. Ne yazık ki, bayıltma işlemini gerçekleştiren kişi iyi bir eğitimden geçmediği için havalı bayıltma tabancasının kullanımında sorunlar yaşanır. Z adlı ineği dört kez bayıltmayı denese de hayvan ayağa kalkar ve böğürür. Ancak, sıra asla durmaz ve inek yukarıdaki raya taşınır; buradan, kanının akması için boğazını kesecek olan 'kesici'ye ulaştırılır. Kanı akarken bilincini yitirmez ve parçalarına ayrılma ve derisinin yüzülme süreçlerinin bir bölümünde de canlıdır. (Federal müfettiş bulunduğu konumdan neler olup bittiğini göremez; ayrıca, o da önünden akıp geçen hayvan ölülerini varsa çok belirgin hastalık belirtileri için aceleyle incelemektedir.) Z adlı ineğin bedeni işlenmiş biftek ya da hamburger için kullanılacaktır.

Fabrika Çiftçiliği Kurumu

Yukarıda anlatılan hayvanlar günümüzde ABD, Büyük Britanya ve diğer birçok endüstrileşmiş ülkede etimizin ve mandıra ürünlerimizin çoğunu sağlayan modern fabrika çiftliklerdeki yaşama ilişkin örnekler sunmakta. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, kârları en üst düzeyde tutabilmek amacıyla çok sınırlı alanlarda olabildiğince fazla hayvan yetiştirmeye çabalayan fabrika çiftlikler, Amerika'da üç milyon aile çiftliğinin bu mesleği bırakmasına neden oldu; aynı süre içinde Büyük Britanya ve diğer ülkeler de

tarım sektörlerinde benzer değişimlere tanıklık ettiler. Bireşimi için güneş ışığı gereken D vitaminin yapay yollardan sağlanması, belirli hastalıkların yayılmasını en aza indirmede antibiyotiklerin başarısı ve üretime yatkın özelliklerin genetik seçimi için yöntemlerin geliştirilmesi, fabrika çiftliğinin doğmasını tetikleyen bilimsel gelişmeler arasında yer almakta. Bu kurumun ardındaki itici güç ekonomik verimlilik olduğu için de, fabrika çiftçiliği hayvanları yalnızca amaca götüren araçlar –hiçbir bağımsız ahlaksal önemleri ya da ahlaksal statüleri bulunmayan nesneler– olarak görmekte.

İçerdiği hayvan sayısı ile bu hayvanlara verilen zararın boyutu düşünüldüğünde, *fabrika çiftçiliği hayvanlara diğer insan kurumlarının ya da uygulamalarının verdiğinden daha fazla zarar vermekte.* Yalnızca ABD'de bu kurum yılda 100 milyon memeliyi ve 5 milyar kanatlıyı öldürmekte. Amerika'da çiftlik hayvanları için kesinlikle hiçbir yasal koruma bulunmamakta. En önemli ve uygulanabilir federal yasa İnsani Kesim Yasası ve o da tüketilen hayvanların büyük bölümünü oluşturan kümes hayvanlarını içermemekte ve yaşama koşulları, taşıma ya da hayvanlara yapılan muamele konusunda hiçbir yaptırıma sahip değil. Ayrıca, Gail Eisnitz ve diğerlerinin de yoğun bir biçimde belgelendirdikleri gibi, yasa nadiren uygulanmakta. Belli ki ABD Tarım Bakanlığı ticari tarımın temel hedefini desteklemekte: hiçbir engel olmaksızın kesinlikle en üst düzeyde kâr. 1980'lerden beridir ABD Tarım Bakanlığı yetkililerinin kendilerinin ticari tarım alanında lider oldukları ya da bu endüstriyle yakın politik ve parasal bağlantıları bulunduğu düşünüldüğünde, bu hiç de şaşırtıcı olmasa gerek.

Buna karşın, Avrupa ülkeleri Amerikan fabrika çiftçiliğinin örneklediği aşırılıklardan bazılarını engellemiş durumda. Örneğin, Büyük Britanya buzağı kafeslerini yasaklamakta ve taşıma esnasında hayvanların aç ve susuz kalabilecekleri süreyi on beş saatle sınırlandırmakta. Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi çeşitli üye ülkelerde yasalara aktarılan, çiftlik hayvanlarının gönencine yönelik düzenlemeler getirdiler. Bu düzenlemeler ABD'deki çiftlik hayvanlarıyla kıyaslandığında, genellikle hayvanlara daha geniş yer, türe özgü davranışlarını sergileme yönünde daha fazla özgürlük ve daha insani yaşam koşulları sağlamakta. Avrupa'da tipik olarak görülen daha insani koşullara karşın, Avrupa'da hayvan yetiştiriciliğinin büyük bir bölümü 'fabrika çiftçiliği' terimini hak etmelerine yetecek yoğunluğu korumakta.

Şimdiye kadarki tartışmada üç vakadan yola çıkılarak fabrika çiftliklerine yönelik betimsel bir tablo sunuldu. Bu nedenle, X adlı tavuk, Y adlı besi domuzu ve Z adlı ineğin durumlarının fabrika çiftçiliğinin evrensel niteliklerini yansıttıklarına itiraz edilebilir. Bu doğru. Ama, kanıtların gösterdiği gibi, bu üç hayvanın deneyimlerinin –en azından ABD'de– tipik olmadığı söylenemez. Yine de, burada fabrika çiftliklerinin çok ayrıntılı bir betimlemesi olanaksız olsa da, diğer fabrika çiftliği hayvanı türleri konusunda birkaç genel noktayı eklemek yardımcı olabilir. Aşağıdaki genellemelerin amacı Amerika'daki durumu anlatmaktır; ancak, bunlardan bazıları birçok başka ülkedeki hayvanların deneyimlerini de doğru bir biçimde betimlemektedir.

Özellikle kesim amacıyla yetiştirilen sığırlar genellikle burada betimlenen diğer hayvanlardan daha iyi durum-

dadır. Bir çoğu yaklaşık altı ay boyunca dışarıda serbestçe dolaşma fırsatına sahiptir. Bunun ardından ot yerine tahılla beslendikleri uzun mesafelerdeki besi yerlerine gönderilirler. Başlıca acı ve ıstırap kaynakları arasında sürekli hava koşullarına maruz kalma, damgalanma, boynuzların kesilmesi, anestezi verilmeden gerçekleştirilen kısırlaştırma, kimlik işlenmesi amacıyla kulakların kesilmesi ve steril, asla değişmeyen çevre yer almaktadır. Elbette, mezbahaya taşınmayla bağlantılı zararları ve orada olup bitenleri de ekleyebiliriz.

Anormal denecek kadar büyük bir hızla büyüyen on binlerce kesimlik tavuk, gitgide kalabalıklaşan kapalı kafeslerde yaşamlarını geçirirler. Aşırı kalabalığın yanı sıra, temel endişe kaynakları arasında yamyamlık, panik anlarında birbirinin üstüne yığılma sonucu gerçekleşen boğulmalar, gaganın kesilmesi ve asla temizlenmeyen dışkılarla kötü havalandırmanın neden olduğu çok sağlıksız soluk alma koşulları yer almaktadır.

Kesimlik danaların yaşadığı mahrumiyetler domuzların yaşadığı mahrumiyetlerin çoğuna benzemektedir. Formüle göre beslenen danalar, dönmelerini ya da doğal pozisyonda uyumalarını engelleyecek kadar dar kafeslerde tek başlarına yaşarlar. Su ve katı yiyecek verilmeyen danalar sütün yerini tutacak, demir oranı düşük bir sıvıyla beslenirler – bu da lezzetli beyaz et oluşumunu sağlar ve kansızlıkla sonuçlanır. Bu beslenme ve tek başına kapatılma çeşitli sağlık sorunlarına ve sinirli davranışlara yol açar.

Şimdi resmin bütününü ele alalım: *Fabrika çiftçiliğinde hayvanlara ıstırap, kapatılma ve ölüm biçimlerinde yoğun zarar vermek sıradandır.* Istırap –ya da genel olarak deneyimsel

zarar– söz konusu olduğunda, bütün kanıtlar fabrika çiftliği hayvanlarının yaşam süreleri boyunca tipik olarak büyük ölçüde acı, rahatsızlık, can sıkıntısı, korku, endişe ve muhtemelen diğer sevimsiz duyguları yaşadıklarını göstermektedir. (Bkz. hayvanların zihinsel yaşamlarının tartışıldığı Bölüm 3.) Dahası, fabrika çiftlikleri doğaları gereği, terimin tam da bizim öngördüğümüz anlamında, hayvanları *hapsederler*; yani, hayvanların hareketlerine, iyi yaşamaya önemli düzeyde müdahale eden harici kısıtlamalar getirirler. (Kesimlik sığırlar, en azından yaşamlarının bir bölümünde, bu açıdan kısıtlanmazlar.) Ve, elbette, fabrika çiftçiliği sonuçta et için yetiştirilen hayvanları öldürür ve buna bir de –Bölüm 4'te tartışıldığı gibi, ölümün inekler, domuzlar ve tavuklar gibi türlere zarar verdiğini varsayarsak– ölümün verdiği zarar eklenmiş olur. Hayvanlara yapılan muamele düşünüldüğünde ölüm, belki de, muhtemelen besi danaları dışında, bu hayvanlar açısından bir iyiliktir. Her halükârda, fabrika çiftliklerinin hayvanlara yoğun zarar verdikleri biçimindeki genel tez inkâr edilemez.

Ahlaksal Değerlendirme

Fabrika çiftliklerinin ahlaksal açıdan değerlendirmesinde ilk önemli gözlem bunların hayvanlara yoğun biçimde zarar verdikleriyse, ikinci önemli gözlem de *tüketicilerin fabrika çiftliklerinin ürünlerine gereksinimleri olmadığıdır.* Hayvanlara verilen bu zararlardan hiç birini *gerekli* olduğu gerekçesiyle makul bulamayız. Sıradışı koşullar bir yana –diyelim ki insan açlık çekmekteyse, başka alternatif kalma-

mışsa– hayatta kalmak, hatta sağlıklı kalmak için et yememiz gerekmiyor. Et yemenin tüketicilere sağladığı temel yararlar, et birçok insana lezzetli geldiği için duyulan *haz* ve etyemez bir beslenme rejimine geçip bunu sürdürmek bir parça çaba gerektirdiği için *rahatlık* olabilir. İki anahtar gözlemi bir araya getirdiğimizde, *fabrika çiftlikleri yoğun ve gereksiz zarara neden olmaktadır* sonucuna varmaktayız. Yanlış bir şey varsa o da yoğun ve gereksiz zarara neden olmak olduğuna göre, fabrika çiftçiliğinin savunulamaz bir kurum olduğu yargısı da kesinlik kazanır.

Dikkat edilirse, fabrika çiftçiliğini lanetleyen bu yargı hayvanların eşit saygıyı hak ettiklerine ilişkin tartışmalı görüşe dayanmamakta. Ahlaksal statüye ilişkin, hayvanlara eşitten daha az eşit saygı verilmesini savunan sürgülü cetvel modelini kabul edecek olsak bile, insan yoğun, gereksiz zarara neden olmayı mantıklı bir biçimde savunamaz. Böylece, görüldüğü gibi, eğer hayvanlar ciddiye alınıyorsa –en azından bir parça ahlaksal statüye sahip varlıklar biçiminde değerlendiriliyorlarsa– fabrika çiftçiliğinin savunulamaz görülmesi gerekir.

Peki ya tüketici? Tüketici hayvanlara zarar vermemekte, o yalnızca fabrika çiftliklerinin ürünlerini yemekte. Bir kişinin şöyle söylediğini düşünün: "Ben köpekleri tekmeleyip öldürmüyorum. Bunu yapması için başkasına para ödüyorum." Biz bu kişiyi zulüm içeren davranışları yüreklendirdiği ve sipariş ettiği için yanlış davranmakla suçlarız. Benzer biçimde, et yiyenler kendilerini et üretiminden uzak hissetseler de, hatta fabrika çiftlikleri ile mezbahalarda neler olup bittiğini asla düşünmeseler de, fabrika çiftliklerinde üretilen etin satın alınması bununla bağlantılı zulmü yü-

reklendirmekte ve olanaklı kılmaktadır – bu nedenle de tüketici önemli ölçüde sorumludur. Genelde, bir parça belirsiz olsa da şu kural savunulabilir türdendir: *Yoğun ve gereksiz zarara neden olan kurumlara finans desteği sağlamamak için makul olan her çabayı göster.*

Fabrika çiftliklerinde üretilen etin satın alınması yoğun ve gereksiz zararı finans açısından desteklemek yoluyla bu prensibi çiğner ve bu nedenle de, bence, ahlaksal açıdan savunulamaz düzeydedir. İşin ilginç yanı, bu önemli sonuca yararcılık ya da güçlü bir hayvan hakları görüşü gibi herhangi belirgin bir etik kurama bağlı kalmaksızın varmaktayız. Zaten fabrika çiftçiliğine ve buranın ürünlerinin satın alınmasına karşı duruşumuz şimdiye kadar hayvanların gönencine ilişkin düşüncelere değinmişken, bu görüş insanların gönencine ilişkin düşüncelerle daha da güçlenmekte. Peki nasıl?

Birincisi, yüksek yağ ve protein oranlarına sahip olan ve kolesterol içeren hayvansal ürünler yüksek düzeylerdeki kalp hastalıkları, şişmanlık, felç, osteoporoz, diyabet ve bazı kanser türleriyle bağlantılıdır. Tıp otoriteleri günümüzde, örneğin Amerikalıların tipik olarak tükettiklerinde olduğundan daha az et ve daha fazla tahıl, meyve ve sebze tüketilmesini önermekteler. İkincisi, Amerikan fabrika çiftlikleri İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana üç milyon aile çiftliğini kapanmaya zorlarken, yıllık hükümet sübvansiyonlarının milyarlarca dolarlara varmasının tadını çıkaran devasa ticari tarım kurumları gitgide artan oranlarda pazarı ele geçirdiler; bu arada Amerikalı tüketiciler sık sık fabrika çiftçiliğinin sonuçta et fiyatlarını düşürdüğünü işitseler de, tüketicilere sübvansiyonların getirdiği ek maliyetler ender olarak anımsatılmakta. İngiltere'de ve birçok başka

ülkede sayıca biraz daha az olsa da ticari tarım işletmeleri aynı biçimde pazara hâkim oldu ve birçok küçük çiftliği saf dışı etti. Üçüncüsü, fabrika çiftçiliği çevre açısından yıkıcı. Yoğun bir biçimde enerji, verimli toprak ve suyu tüketirken, verimli toprak tabakasının erozyona uğramasına, yabani yaşam ortamlarının yok olmasına, ormansızlaşmaya ve gübre, böcek ilaçları ve diğer kimyasallar nedeniyle de su kirliliğine neden olmakta. Dördüncüsü, fabrika çiftçiliğinin insanlara gıda dağılımı üzerinde ters etkisi bulunmakta. Örneğin, insanlar için yarım kilo domuz eti üretilebilmesi için domuz yeminde 4 kilo protein olması gerekmekte; yarım kilo dana eti üretilebilmesi için de dana yeminde 10 kilo protein bulunmalı. Sonuçta, örneğin ABD'de üretilen tahılın büyük bölümü çiftlik hayvanları için harcanmakta. Ne yazık ki, zengin ülkelerin ete yönelik talepleri en yoksul ülkelerdeki insanlar için bitkisel proteini çok pahalı hale getirmekte. Yoksul toplumlar genellikle sürdürülebilir çiftçilik uygulamalarını paraya dönüştürülebilir ürünlerin ve etin dışsatımı için terk etmekteler; oysa, zaten az olan tarlalar erozyonla eriyip gidince yapılan kârlar kısa ömürlü olmakta ve bu da yoksulluk ve yetersiz beslenmeye neden olmakta. Aslında, akıllıca kullanılsa, Dünya üzerindeki her bir bireyi beslemeye rahatlıkla yetecek kadar bitkisel protein mevcut. Beşincisi, belki özellikle ABD'de, fabrika çiftçiliği çalışanlarına karşı zalim. Çalışanları aşırı iş baskılarına –dakikada doksan tavuk kesen bir işçide ve iş yerini terk etmekten korktuğu için yürüyen banda işeyen işçide görüldüğü gibi– ve Amerikan işçileri arasında en kötü sağlık tehlikelerine (örneğin, deri hastalıkları, solumada sorunlar, sakat bırakan el ve kol yaralan-

maları, yabanileşmiş, yeterince bayıltılmamış hayvanların neden olduğu yaralanmalar) maruz bırakmakta – üstelik düşük bir ücret karşılığında. Son olarak, Amerikan et endüstrisinin 1980'lerden beri düzenden yoksun olması ve aşırı düzeyde hızlı işleyen üretim bantları etlerin güvenilir olmasını neredeyse olanaksızlaştırdı. Henry Spira'nın belirttiği gibi (bkz. Singer'ın Spira konulu kitabı), tahminlere göre kirlenmiş tavuk eti her yıl 2.000 Amerikalının ölümüne neden olmakta.

İnsanların gönencine yönelik endişelerden de destek alan fabrika çiftliklerinden gelen ürünleri boykot etme görüşü iyice güçlenmekte. Ancak, aşağıdaki önemli itirazı da göz ardı etmemeliyiz. Fabrika çiftçiliğinin devamının ekonomik açıdan gerekli olduğu ileri sürülebilir. Bu endüstriyi örneğin başarılı bir boykot sonucunda işsiz bırakmak ticari tarımı elinde tutanlar açısından kesinlikle yıkıcı olurdu, ama aynı zamanda birçok işi de ortadan kaldırır ve muhtemelen yerel ekonomilere zarar verirdi. Bu görüşe göre, bu sonuçlar kabul edilemez. Şu halde, nasıl ki fabrika çiftçiliği gerekliyse fabrika çiftçiliğinin hayvanlara kaçınılmaz bir biçimde verdiği yoğun zarar da gereklidir – benim yoğun, *gereksiz* zarara karşı durmama karşın.

Buna yanıt olarak, olası sonuçlara yönelik gerçeklere dayanan varsayımı kabul etsek de, bu sonuçların kabul edilemez olduğu savını reddedebiliriz. Birincisi, Peter Singer'ın belirttiği gibi, fabrika çiftçiliğini sona erdirme sonucunda ödenecek bedel yalnızca bir kereliğine olacaktır; oysa, bu kurumu devam ettirmek hayvanların ödediği bedelin sonsuza kadar sürmesi anlamını taşıyacaktır. Ayrıca, fabrika çiftçiliği sektöründe çalışanlara ne kadar kötü dav-

ranıldığı düşünülürse, alternatif işler aramaktan ciddi biçimde zarar göreceklerine inanmak zor – aşırı çalışmaktan 'tükenmiş' sayısız insan bunu zaten yapmakta. Daha genel anlamda, fabrika çiftçiliğinin insanların gönenci açısından oluşturduğu sayısal tehditler –sağlık riskleri, çevresel yıkım, tahıllardan sağlanacak proteinin yetersiz ve haksız dağılımı, ve benzerleri– bu endüstrinin bertaraf edilmesiyle birlikte ortadan kalkar (yerini, bu sorunlardan bazılarını devam ettirecek daha az yoğunlukta bir hayvan besiciliğinin almaması varsayımında). Bu risklerin ve zararların yalnızca bir kereliğine değil sonsuza kadar ortadan kaldırılması her türden kısa vadeli zararı dengelemekte. Son olarak, bence *kâr ya da istihdam peşinde koşarken başkalarına yapabileceklerimizin ahlaksal sınırları var ve bu hedeflerin peşinden giderken sezgiye sahip varlıklarda yoğun zarara neden olmak da bu sınırları aşmakta.* (İnsanların fuhuş, pornografi ya da köleliğe zorlandıkları durumlar bu sınırların aşılmasını canlı bir biçimde örneklemekte.) Eğer bu doğruysa, o halde fabrika çiftçiliği gerekli kabul edilemez. Sonuç olarak, bence bu kanıtlar, bir arada ele alındığında, ekonomik gereklilik tartışmasını sona erdirmekte.

Geleneksel Aile Çiftçiliği

Bu bölümde fabrika çiftçiliği üzerinde duruldu, çünkü tükettiğimiz hayvansal ürünlerin büyük bölümü bu kaynaktan gelmekte. Ama insanlar, geleneksel aile çiftlikleri de dahil olmak üzere, başka kaynaklardan gelen ürünleri de yemekteler.

Daha az yoğunlukta besi koşulları içerdikleri için aile çiftliklerinin hayvanlara verdiği zarar fabrika çiftliklerinin verdiğinin yanında çok daha az. Aile çiftlikleri iyi yaşamaya önemli düzeyde müdahale eden hareket kısıtlamaları getirme anlamında hayvanları kapatmıyor bile olabilirler. Ama, fırsata dayalı açıklamaya göre, ölümün verdiği zararın doğru olduğunu varsayarsak (bkz. Bölüm 4), çiftlik hayvanları tam olarak da zarar görmekten kaçamamaktadır, zira sonuçta hepsi de öldürülür ve bu da ölümün vereceği zararı beraberinde getirir.

Hayvanlara çok daha az zarara neden olan ve fabrika çiftçiliğinin insanların gönenci açısından oluşturduğu tehditlerden en azından bazılarını (örneğin su kirliliği, aşırı ölçüde tehlikeli çalışma koşulları) içermeyen aile çiftçiliği, pazarı elinde tutan rakibine oranla çok daha savunulabilir bir konumda. Yine de, aile çiftçiliğine ve bu çiftçiliğin ürünlerini satın almaya karşı güçlü bir görüş var. Her şeyden önce, bu kurum da çeşitli uygulamalar yoluyla bazı ciddi ıstıraplara neden olmakta: sığırların damgalanması ve boynuzlarının kesilmesi; sığırların ve domuzların annelerinden ayrılması, ki bu uygulama kanatlılarda bile sıkıntıya neden olabilir; hayvanların taşınma, aktarılma ve kesim esnasında kaba muameleye maruz kalması. Ve, bir kez daha anımsamakta yarar var, hayvanların tümü ölmekte. Et yeme –sıradışı durumlar bir yana– gereksiz olduğu için bu zararlar da gereksiz. Gereksiz zararın rutin bir düzende uygulanışını savunmak zor.

Ancak, verilecek bazı olası yanıtlar bazı aile çiftliği formlarının lehine görüşleri güçlendirebilir. Örneğin, eğer bir tavuk ya da hindi –ailesi bölünmeden– güzel bir yaşam

sürebiliyorsa ve asla rahatsız edilmiyorsa, göreceği tek zarar ölüm olur. Ama (benim Bölüm 4'teki eleştirime karşın) zarar konusunda arzuya dayalı bir tanımı savunanlar optimal koşullarda kümes hayvanlarının hiçbir zarar görmediklerini ileri sürerek bu kanatlıların ölümün verdiği zarara maruz kaldıklarını bile inkâr edeceklerdir.

Ya da, eğer (benim görüşlerimden farklı olarak) ahlaksal statüye ilişkin sürgülü cetvel modeli kabul edilirse, bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklıklarına bağlı olarak farklı varlıkların çıkarlarına –acıdan kaçınma da buna dahil– eşit olmayan ahlaksal ağırlık verilmesi kabul edilecektir. Bu etik çerçeveyi savunanlar, belki de, gereksiz yere verilen zararları en alt düzeyde tutan aile çiftçiliğinin uygulamalarını savunacaklardır. Bu kişiler –gerektiğinde memelilere bile– *en alt düzeyde* zarar vermenin her zaman da yanlış olmayacağını ileri sürebilirler, özellikle de işçilerin istihdamı gibi bazı bariz yararlar söz konusuysa. Bu durumda da, bu görüşün kabul edilebilirliğini değerlendirirken tahıllardan elde edilecek proteinin aşırı düzeyde verimsiz kullanımı gibi insanların gönencine yönelik olumsuz etkileri dikkate almak gerekir.

Deniz Ürünleri

Tükettiğimiz etin büyük bir bölümü denizlerden sağlanır. Balıklarla ve kafadanbacaklılarla (ahtapot ve mürekkepbalıkları) başlayarak, Bölüm 3'te bu yaratıkların sezgiye sahip oldukları, acı ve sıkıntıyı hissettikleri sonucuna vardık; sözcüğün durumumuza özgü anlamıyla ıstırap çekip

çekemediklerini ise açık bıraktık. Burada ıstırap ile en alt düzeyden daha yukarılarda acı ya da sıkıntıyla bağlantılı oldukça sevimsiz duyumsal bir durum anlatılmakta. Balıkların ve kafadanbacaklıların yakalanması kanca ya da ağların kullanılmasını gerektirir ve bu da onların boğulmalarına neden olur. Bu süreç esnasında sevimsiz duygular yaşadıkları ortada. Geleneksel balıkçılık yöntemleri –hayvanlar kendi doğal ortamlarında özgür oldukları için– kapatılmayı içermezken, ölüm kesinlikle kaçınılmazdır. Ölüm bu türden yaratıklara, ölümün verdiği zarara ilişkin fırsata dayalı açıklamaya göre *bir ölçüde* zarar verirken, arzuya dayalı açıklamaya göre de hiç zarar vermez.

Balıkların ve kafadanbacaklıların yalnızca en alt düzeyde zarar gördüklerini ileri sürmenin çeşitli yolları var: Her türden ıstırabın çok kısa sürdüğü söylenebilir, ıstırap çektikleri inkâr edilebilir, ya da onların durumunda ölümün verdiği zararın neredeyse yok sayılabileceği ileri sürülebilir. Ardından, bu en alt düzeydeki zararın insanlara sağlanan yararlar tarafından uygun bir biçimde dengelendiği savunulabilir: haz, kolay bulunurluk, sağlıklı bir diyeti tamamlama ve balık tutmanın zevki. (Ancak, hayvanların, en güçlü anlam olan yararlılığı aşan anlamında –bkz. Bölüm 2– haklara sahip olduklarına inanan biri bu türden görüşleri reddedecektir.) Doğal olarak, ahlaksal statünün sürgülü cetvel modelini savunan biri deniz ürünlerinin üretimi ve tüketimini savunmayı zor bulmaz, çünkü balıklar ve kafadanbacaklılar ahlaksal hiyerarşide oldukça alt düzeylerde yer alacaktır.

Çözümlememizde karmaşık bir unsur, bugün birçok balığın balık çiftliklerinde yetiştiriliyor olması. Bu çiftlikler

o kadar kalabalık ki kapatılma terimini hak edecek düzeylere varmaktalar ve balıkların yaşamlarındaki sevimsiz unsurları artırmaktalar. Balıklar bu şekilde yetiştirildiğinde, bu ürünleri boykot etme nedeni de güçlenmekte.

Peki ya kafadanbacaklılar dışında kalan ıstakozlar, yengeçler, karidesler ve diğer omurgasızlar ne olacak? Mevcut kanıtlar bu hayvanların sezgiye sahip olup olmadıkları konusunu yanıtsız bırakmakta. Eğer sezgiye sahip değillerse, eylemlerimiz onlara zarar veremez. İnsanların bu kuşkulu durumu hayvanların lehine saymaları ve onların sezgiye sahip olduklarını varsaymaya yanaşmamaları mantıklı olabilir.

Deniz ürünlerini yeme konusunu düşündüğümüzde, tüketilen yaratıklar dışındakilere verilen zararları da göz ardı etmemeliyiz. Örneğin, diyelim ki ton balığını satın aldığınız şirketin ağları sık sık –bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklıklarıyla büyük kuyruksuz maymunlarla boy ölçüşen– yunusları da yakalayıp onları öldürmekte. Bu durumda yunuslara verilen zarar bu şirketin ton balıklarının satın alınmasını fabrika çiftliklerinden et satın alınması kadar ciddi bir ahlaksal sorun haline getirir.

VI. Bölüm

EVCİL HAYVANLAR VE HAYVANAT BAHÇESİNDEKİLER

5 yaşında bir golden retriever olan Jenny rahat yaşamaktadır. İyi beslenir, gerektiğinde veteriner kontrolünden geçer ve taciz edilmesi söz konusu değildir. Ama zamanının çoğunu sıkılmış ve yalnız olarak geçirir. Günde iki kere tasmayla yapılan on beşer dakikalık gezintilerin tadını çıkarır. Yaşadığı evin büyük bir arka bahçesi vardır ama etrafında çit olmadığı için dışarıya yalnızca bu yürüyüşlerde çıkmaktadır. İnsan ebeveynlerin ikisi de gün boyunca evden uzakta iştedir. Tek çocukları Jenny'ye sevgiyle bağlıdır ama onunla ara sıra ilgilenir ve zaten o da çoğu zaman ev dışındadır.

Leo ve Leona adlı iki aslan bir hayvanat bahçesindeki bir bölmenin tek sakinleridir. Farklı hayvanat bahçelerinde doğmuş, sütten kesilmenin ardından annelerinden ayrılmış ve daha sonra bu hayvanat bahçesinde bir araya gelmiş ve zamanla birbirlerine alışmışlardır. Leo ve Leona büyük

bölümü açık havada yer alan ortalama boyutlardaki bölmelerinde rahatça yaşamaktadır. İyi beslenirler ve veteriner gözetimindedirler. Ama sıkılmış ve uyuşukturlar ve birbirleriyle çok az iletişim içindedirler. Zamanlarının çoğunu beslenmek için avlanarak geçiren yabani ortamdaki aslanların aksine, Leo ve Leona ne beslenmek için avlanırlar ne de duyularını, kaslarını ya da zekâlarını herhangi bir yoldan tam olarak kullanırlar. Ender olarak oynarlar.

Her iki senaryoda da hareket özgürlükleri insanların müdahalesi nedeniyle sınırlanmış hayvanlar anlatılmakta. Hayvanların özgürlüklerini kısıtlamak doğru mu? Doğruysa, hangi koşullarda? Esaret hayvanlar açısından zararlı mı, onlara karşı saygısızlık mı? Bu bölümde bu konular ve bunlarla bağlantılı sorular ele alınmakta.

Hayvanların Sahibi Olmanın Koşulları

Bence, belirli hayvanların sahibi olmayı haklı çıkarmak için insanların ve insan bakıcıların iki koşulu karşılıyor olmaları gerekir. Birincisi, *hayvanın temel fiziksel ve psikolojik gereksinimleri karşılanmalı.* Bu 'temel gereksinimler' koşulu hayvanların ahlaksal statüye sahip oldukları biçimindeki (Bölüm 2'de savunulan) varsayımın temel yapısına dayanılarak savunulabilir. Ayrıca, bu koşul, bir hayvan ev ya da hayvanat bahçesi hayvanı olarak alındığında kişinin o hayvanın gönencinin sorumluluğunu üstlendiği düşüncesinden destek almakta. Böylece, kedisini aç bırakan bir kişinin kediye aktif bir yoldan zarar vermediğini söyleyerek sorumluluktan sıyrılamayacağı ortaya çıkar; kişinin bakıcı rolünü

üstlendiği özel ilişkilerde özel pozitif yükümlülükler devreye girer.

İkincisi, *hayvana yabani ortamda sahip olması olası yaşam koşullarına olabildiğince benzeyen yaşam koşulları sağlanmalıdır.* Bu 'kıyaslanabilir yaşam' koşulu, hayvanları sırf ev ya da hayvanat bahçesi hayvanı oldular diye kötü duruma sokmamalıyız biçimindeki mantıklı savdan ayrıca destek almakta, zira hayvanları kötü duruma sokmak *gereksiz zarar* anlamına gelir.

Ama şöyle sorulabilir: Hayvanların sahibi olmak bazen *gerekli* değil mi – örneğin, bir türü korumak için ya da kör bir insana yardımcı köpek sağlamak için? Bunlar gerekliyse, o halde bu tür durumlarda hayvanlara sahip olmanın beraberinde getireceği her türden zarar da gerekli demektir. Ancak, gereklilik tabanlı böyle savları her bir durum için ayrıca ele almalıyız. 'Gereksinim' daima göreli bir hedeftir – örneğin, türlerin korunması gibi, hedefe varmanın herhangi bir bireye zarar vermeyi haklı çıkarıp çıkarmadığını belirlemeden önce, gereksinimin önemini değerlendirmeliyiz. (Prensip olarak, güçlü hayvan hakları görüşleri başkalarının çıkarlarını yüceltmek uğruna, kendi rızaları alınmaksızın, hayvanların zarar görmesine karşı çıkacaktır.) Eğer bir hayvana zarar verilen özel bir durum –örneğin, bir köpeğin körlere yardım için sert bir tarzda eğitilmesi– bir insana *apaçık bir biçimde* gerekli geliyorsa, bunun nedeni o kişinin belli ki hayvanların daha düşük bir ahlaksal statüye sahip olduklarını ve insanların gereksinimleri karşısında ikinci planda kaldıklarını savunmasıdır.

Her halükârda, insan kıyaslanabilir yaşam gereksinimini başka bir yoldan savunabilir. Örneğin, bakılacağı yuva

ilgisiz ve aile de oldukça küfürbaz olduğu için bir çocuğun orada daha kötü duruma düşeceğini bilsek, bu ailenin çocuğu evlatlık edinmesine izin vermek yanlış olurdu. Şu halde, eşit saygı prensibi hayvanlar için de aynı standartları gerektirir: evcil hayvan ya da hayvanat bahçesi hayvanı haline getirerek daha kötü duruma düşmelerine neden olmamak. Doğal olarak, sürgülü cetvel modelince eşit saygıyı reddedenler kıyaslanabilir yaşam koşuluna ilişkin bu ikinci görüşü kabul etmezler. Gereksiz zarar uygulanmasına ilişkin birinci görüş konusunda da, (1) 'gerekli' zarar kategorisine girecek daha geniş ölçekli durumları dikkate alabilir ya da (2) hayvanlara zarar vermenin her zaman yanlış olduğu görüşüne karşı çıkabilirler. Böylece, sürgülü cetvel modelini savunanlar yalnızca temel gereksinimler koşulunu bir *gereksinim* biçiminde kabul ederken, kıyaslanabilir yaşam koşulunu başarısı isteğe bağlı olan ahlaksal bir *fikir* biçiminde sınıflandırırlar.

Eğer bu iki koşulun gerçek gereksinimler oldukları konusunda haklıysam, aralarındaki ilişki ne? Birinin gevşediği anda diğeri etik gevşekliği toparlamakta. Eğer evcil köpeğiniz yabani ortamda, başıboş haldeyken gerçekten gitgide zayıf düşecekse, köpeğin doğal uyarımlar, hareket ve diğer hayvanlarla ilişkiye geçme gibi gereksinimlerini karşılamadan kıyaslanabilir yaşam koşulunu karşılayabilirsiniz. Ama temel gereksinimler koşulu bu tür bir ihmale izin vermez. Eğer bir hayvanat bahçesindeki dağsıçanlarının temel gereksinimleri, yabani ortamda sağlıklı bir biçimde gelişmeleriolasılığıvarken, ucu ucuna karşılanmaktaysa, bu durumda kıyaslanabilir yaşam koşulu onları mevcut koşullarda tutmanın hatalı olduğunu gösterecektir.

Bu ya da benzeri gereksinimleri kabullenmek belirli aşırı genelleştirmelerden kaçınılmasına da yardımcı olur – örneğin, hayvanat bahçelerindeki bölümlerin doğaları gereği zararlı oldukları ya da hayvanların bazı haklarını daha en baştan çiğnedikleri genellemelerinden. Dale Jamieson ve Tom Regan da dahil olmak üzere hayvanat bahçeleri konusunda önde gelen eleştirmenlerden bazıları, bireyin özgürlüğünü kısıtlayan *esaret* ile *kapatılma*nın anlamı arasında bir ayrım yapmamakta: *bireyin iyi yaşama yeteneğine müdahale edecek biçimde* özgürlüğün sınırlanması. Burada bir ayrım önemli, zira yalnızca kapatılma zarara neden olmakta. Aslında, bazen esaret ya da diğer türden bir özgürlük sınırlaması, tüm koşullar göz önüne alındığında, faydalıdır. Bir birey *özgürlük* –harici kısıtlamaların yokluğu– sahibi olabilir ama bazı önemli *serbestlik*lere sahip olamayabilir. Internet kullanan bir çocuk, ya da diğer hayvanlarca avlanan bir hayvan, özgürlüğe sahip olabilse de avcılardan uzak kalamaz.

Eğer esaret hayvanlara her zaman zarar vermezse, yine de *saygısız* bir uygulama mıdır? Hayvanların esaret altında tutuldukları istisnasız her durumda, hayvanlar, en azından kısmen, haz alma (hayvanat bahçesi hayvanlarından) ve yoldaşlık (evcil hayvanlardan) gibi *insanlara özgü amaçlar için kullanılır.* Belki de, saygı, hayvanları yabani ortamlarında rahat bırakmayı ve evcil amaçlarla hayvan yetiştirmemeyi gerektirmekte. Bazı eleştirmenlere göre, hayvanat bahçesi hayvanları ile evcil hayvanlar üretmeyi durdurmalıyız, mevcut olanları yaşamlarını oldukları gibi sürdürmelerine izin verip yerlerine yenilerini koymamalıyız ve tamamen evcilleşmiş türlerin tükenmesini sağlamalıyız.

Bu görüş ikna edicilikten uzak. Normal, yetişkin insanlar söz konusu olduğunda, bu insanları toplumsal fayda (örneğin, araştırmalar) ve hatta onların yararına olan birçok müdahale (örneğin, tıp) için kullanan müdahalelerde bu kişilerin rızasının alınmasını gerektiren bir *otonomluğa saygı* prensibini ısrarla dile getirmekteyiz. Ama bu prensip kendi çıkarlarını ve değerlerini sağlam bir biçimde kavramış varlıklar için geçerli; bu prensip, dil eğitimi verilmiş kuyruksuz maymunlar gibi *çok* istisnai koşullar dışında, *otonomluğu* oluşturan akıl yürütme yetisi ve karar verme kapasiteleri bulunmayan bebekler ya da insanlar dışındaki hayvanlar için geçerli değil. Bu nedenle de, bu bebekler ve hayvanlar adına, onların çıkarlarına uyan kararların verilmesi uygun düşer. Hiç kimse sezgiye sahip bütün hayvanlar için geçerlilik taşıyan ve onları yalnız başlarına bırakmamızı gerektiren bir saygı prensibini ikna edici bir biçimde savunabilmiş değil.

Evcil hayvan ve hayvanat bahçesi hayvanlarına sahip olmak ne doğası gereği zararlı ne de daha en baştan saygısızlık olduğuna göre, bunu gerçekleştirmenin uygun olup olmadığını belirli durumlarda ayrıntılara özen göstererek değerlendirmeliyiz.

Evcil Hayvanlar

Golden retriever Jenny'ye dönersek, onun insan yoldaşları belli ki hayvanlara sahip olmaya ilişkin her iki kuralı birlikte yerine getirememektedir. Kabul etmek gerekir ki, Jenny sokak köpeği haline gelseydi daha kötü durumda

olurdu. Daha heyecan dolu bir yaşamı olsa da çoğu zaman aç kalırdı, veteriner bakımından yoksun olurdu ve aşırı hava koşulları ile çeşitli sokak tehlikelerine maruz kalırdı. Bu nedenle, kıyaslanabilir yaşam koşulunun yerine getirildiğini varsayalım: Jenny'nin yaşamı, bütün koşullar düşünüldüğünde, kesinlikle sokaklarda olacağından daha az iyi değil. Ama insan yoldaşları onun yeterince hareket, dürtü ve yoldaşlık konularındaki gereksinimlerini karşılamayı başaramayarak temel gereksinimler koşulunu çiğnemiş durumdalar.

Jenny'nin durumu bir evcil hayvan açısından sıradışı olmadığına göre, insan yoldaşlarının temel gereksinimler koşulunu nasıl karşılayacağını sormaya değer. Birincisi, yürüyüşler için dışarı çıktığı süreleri önemli ölçüde artırabilirler. Büyük bir arka bahçeleri olduğu için burayı çitle çevirebilir ve Jenny'nin dışarı ortamın tadını saatlerce çıkarmasını sağlayabilirler; böyle olunca da Jenny çimleri hissedip diğer hayvanların seslerini tam olarak işitebilir, çukurlar kazabilir ve duyularını çeşitli yollardan kullanabilir. Onun yaşamını zenginleştirmenin bir diğer olası yolu da bir köpek daha almak olabilir. Jenny'yle doğrudan daha fazla zaman geçirmek de işe yarayabilir.

Bu tür değişiklikler, bir ailenin yaşamını etkilemeleri ve muhtemelen –çit çekme durumunda olduğu gibi– epeyce masrafa neden olmalarıyla önemli. Bu, bu türden değişiklikleri insan bakıcılardan istemenin çok fazla olacağı anlamını mı taşımakta? Hayır. Önemli olan nokta şu ki, *evcil hayvan sahibi olmak çok ciddi bir sorumluluktur.* Çocuk sahibi olurken yaptıkları gibi insanların evcil hayvan sahibi olmadan önce dikkatli ve gerçekçi bir biçimde plan yapmaları

Resim 8. Satılık bir gibon yavrusu (*KSBK*)

ve ancak ve ancak evcil hayvanların temel gereksinimleri –kıyaslanabilir yaşam koşullarının da karşılandığı varsayılarak– karşılanabilecekse evcil hayvan sahibi olmaları gerekir. Ne de olsa hayvanların ahlaksal statüleri vardır ve hayvanlar sırf insanlar zevk alsınlar diye var oluyor değiller.

Evcil hayvan sahibi olmanın uygunluğu, bu iki koşulun karşılanıp karşılanmadığını belirleyen özel durumlardaki ayrıntılara dayansa da, çok büyük bir genellendirme de bulunabiliriz: egzotik ya da evcil olmayan hayvanlara –örneğin maymunlar, fareler, kanaryalar, yılanlar ve iguanalar– evcil hayvan olarak sahip olmak yanlıştır. Doğal bir biçimde uyumlu oldukları durumlardan tamamen farklı durum-

larda yaşamaya zorlanan hayvanlara uygun biçimde bakılabilmesini beklemek gerçekçi değildir. Bu hayvanların sahipleri hemen her zaman egzotik hayvanların özel gereksinimlerini göz ardı etmektedir; veterinerlerden de bu hayvanların sağlık sorunlarına yeterli düzeyde müdahale edebilmeleri beklenemez. Eğer bir egzotik hayvan çabuk ölmezse –çoğu birkaç yıl içinde ölmektedir– sahibi ondan bıkabilir ama onu almaya istekli birilerini de bulamayabilir. Belki de, işin en kötü yanı, evcil olmayan hayvanların satın alınması insanların bu hayvanları yabani ortamlarında yakalamalarını teşvik etmekte ve böylece de hem hayvanların aileleri dağılmakta hem de taşıma, ulaştırma ve satışa çıkarılma esnasında verilecek tahmin edilebilir zararları beraberinde getirmektedir.

Egzotik hayvanların aksine, kedi ve köpek gibi evcilleşmiş hayvanlar vahşi atalarından bazı belirgin genetik sapmalar sergilerler – köpekler ve kurtlarda görüldüğü gibi. İnsanlar tarafından çoğaltılmaları sonucunda, evcil hayvanlar insanlarla birlikte yaşamaya vahşi hayvanlardan daha uyumlu hale gelmiştir. Ancak, bir evcil hayvan nasıl elde edilmeli? Günümüzde bu türler açısından çok ciddi bir aşırı nüfus sorunu yaşanmakta ve sonuçta da hem evsizliğin getirdiği sefalet –sokaklarda, barınaklarda ya da (bazı ülkelerde) araştırma laboratuarlarında– ya da her yıl milyonlarca istenmeyen hayvana 'ötenazi' uygulanması ortaya çıkmakta. Bir dükkândan ya da hayvan yetiştiricisinden evcil hayvan satın almak hem bu sorunun hem de dükkânlarda hayvanların ihmal edilmesinin sürmesine yardımcı olacağı için, bir barınaktan evcil hayvan almak çok daha sorumluca bir davranış olur. Aynı nedenlerle,

henüz bu işlem yapılmadıysa evcil hayvanı kısırlaştırmak da bir o kadar önem taşır. Yerel yönetimler düşük ücretli kısırlaştırma klinikleri oluşturarak buna yardım sağlayabilirler.

Hayvanat Bahçelerinin Betimlemesi

İnsanlar yıllardır, en azından eski Mısırdan beridir, hayvanları koleksiyon amacıyla tutmaktalar. Zooloji parkları ya da hayvanat bahçeleri –hayvanları eğlence, eğitim ya da bilimsel amaçlarla sergileyen parklar– Avrupa'da on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmaya başladı. İlk İngiliz ve Amerikan hayvanat bahçeleri on dokuzuncu yüzyılda boy gösterdi.

İnsanlar hayvanları yabani ortamdan almaya başlamasalardı hayvanat bahçeleri var olmazdı. Hayvanları hayvanat bahçelerinde tutma süreci yabani hayvanların yakalanması ve esaret yaşantısıyla tanıştırılmalarıyla başlar. Genellikle bir diğer adım da yabani hayvanlara yapılan muameledir; bu muamele sıkça ve büyük ölçüde ihmal ve zulüm içerir. Birçok hayvan bu süreçte hayatını yitirir – çok yorucu yolculuk (buna bedensel zulüm de eklenebilir), ölümcül enfeksiyonlar ya da hayvanat bahçesine uyum sağlayamamaktan ötürü. Hayvanları yakalayan insanlar aileleri ve diğer toplumsal birimleri böler. Buna ek olarak, hayvanları yakalayanlar, yakalama işlemi esnasında hayvanın aile üyelerini katledebilir; örneğin, kısa süre önce şempanze yavruları yakalanırken anneler de rutin bir düzende öldürülmekteydi.

Belirli bir türe ait hayvanlar bir kez yakalandı mı, daha fazla hayvanı yakalamaya bir alternatif de, zaten hayvanat bahçesinde bulunanlardan yenilerini üretmektir. Soyları tehlikede olan hayvanları üretmek bir hayvanat bahçesinin dile getirdiği hedefler arasında gitgide daha fazla yer almaktadır. Üretme programları, en iyi olasılıkla, genetik çeşitliliği korumakta ve bu nedenle de yakın aile bireyleri arasındaki üremeden kaynaklanan sağlık sorunlarını bertaraf etmekte, doğru dürüst bakılabilecek sayıdan daha fazla hayvanın üretilmesini engellemekte ve bazı hayvanların yabani ortama salınmasını sağlamakta. Ancak, bazı hayvanat bahçeleri, üretimi, fazla hayvanları eğlence endüstrisine satmak amacıyla gerçekleştirme ya da doğurgan hayvanların kafesleri paylaşmaları sonucunda kazara üremeye neden olmakta.

Hayvanat bahçeleri nitelikleri açısından büyük farklılık göstermekteler. Bu kapsama gerçekte zooloji parkı olmayan 'hayvanat bahçeleri' de dahil; bunların en sefilleri yalnız başına kafeste yaşayan bir ya da daha fazla hayvana sahip olan panayırlar. Bazı büyük panayırlarda hayvanlar ziyaretçilerin yabani yaşama saygı duymalarını asla teşvik edemeyecek türden küçük, çıplak kafeslerde barındırılmakta; bu panayırlar ne eğitmekte, ne araştırma yapmayı sağlamakta, ne de türlerin korunmasına yardımcı olmakta. Ama, gerçek zooloji parkları bile büyük farklılıklar sergilemekte. Bazıları az önce anlattığımız panayırlar kadar yavan. Washington, DC'de yer alan Ulusal Hayvanat Bahçesi gibileri ise her iyi hem de kötü bölümlere sahip. En iyi hayvanat bahçeleri az sayıda tür barındırıp hayvanlara geniş alanlar sağlamakta ve bazen de tehlikelerin büyük bölü-

münün yer almadığı biçimde hayvanların doğal yaşam ortamlarını yeniden yaratmaktalar. Kabul etmem gerekir ki, yalnızca literatüre dayanan tek izlenimim, Bronx Hayvanat Bahçesi-Vahşi Yaşamı Koruma Parkı, San Diego Vahşi Hayvan Parkı ve İskoçya'da Edinburgh Hayvanat Bahçesi ile Glasgow Hayvanat Bahçesi'ni içermekte. Kısmen hayvan haklarını savunanlardan gelen eleştirilere bir yanıt olarak, 'en iyiler' arasındaki eğilim, kafeslerden doğala yakın ortamlara geçmek, hayvanat bahçelerinin hapishanelere olabildiğince az, biyoparklara olabildiğince çok benzemelerini sağlamak.

Hayvanları Yabani Ortamdan Almalı mıyız?

Hayvanat bahçelerine yönelik hiçbir etik değerlendirme hayvanların temin edilmesi sorununu göz ardı edemez. İnsanlar yabani ortamdan hayvan almaya devam etmeli mi? Bu soruya yanıt verirken, bağlantılı zararları göz önünde bulundurmamız gerekmekte. Omurgalı hayvanların –hayvanat bahçelerindeki hayvanların çoğu omurgalıdır– zihinsel yaşamları konusunda bildiklerimiz ışığında yakalanmanın yaygın olarak hayvanlarda acı, korku, endişe ve ıstıraba neden olduğunu varsayabiliriz. Toplumsal hayvanlar söz konusu olduğunda, aileleri ya da diğer toplumsal grupları bölmek üzüntüye ya da diğer türlü sıkıntılara yol açabilir ve yakalama esnasında bazı aile üyeleri öldürülebilir. Yakalanan hayvanların taşınınası bizim kabul ettiğimiz anlamda onların kapatılmalarını gerektirir –kafese tıkılmış-

ken hiç de iyi yaşamazlar– ve bu da yaralanma ya da ölümle sonuçlanabilir. Zaten bunalmış yaratıkları yabancı bir ortama getirmek muhtemelen sevimsiz deneyimlere, sık sık da sağlık sorunlarına ve bazen de varıştan kısa sonra gerçekleşen ölümlere neden olur. Kısacası, bu süreç, tahmin edilebileceği gibi, sevimsiz duygulara ve geçici kapatılmaya neden olup sık sık da ölümle sonuçlanır; bazen gerçekleşen hastalık ve yaralanmalar da işin bir başka boyutudur. *Bu zararlar göz önünde bulundurulduğunda, hayvanların yabani ortamdan alınmalarının karşısında güçlü bir görüş durmaktadır.* Hayvanat bahçelerinin temel hedeflerinden herhangi biri bazı durumlarda bu görüşün yok sayılmasını haklı çıkarabilir mi? Söz konusu zararlar gerekli kabul edilebilir mi?

Hayvanat bahçelerinin dört temel hedefinden üçü –eğlence, bilimsel araştırma, eğitim– büyük ölçüde insan merkezli. Eğlence sırf bize özgü ve önemli ıstırabı ve diğer türden zararları haklı çıkarmak için yeterince ağırlık taşıyan bir neden değil; eğer hayvanlar ahlaksal statüye sahip olmasalardı ve yalnızca bizim kullanımımız için birer nesne olsalardı, yeterince ağırlık taşırdı. Hayvanlar üzerindeki araştırmalar öncelikle insanların çıkarlarına hizmet etse de, bazen bizim onlara bakma yeteneğimizi geliştirmek yoluyla hayvanların da yararına olmakta. Ama, unutmamalıyız ki bu araştırmaların çoğu hayvanat bahçelerine bağımlı değil. Bu arada, eğitim en azından temel olarak bizler için. Ama, yakın zamanlarda, bazı hayvanat bahçeleri savunucuları hayvanat bahçelerinin ziyaretçileri koruma ve türlerin korunması konularında eğitebileceklerini ve eğitmeleri gerektiğini, böylece hayvanların sonuçta değişen tutumlardan yararlanacağını ve bunun da eylemciliği teşvik

Resim 9. Halatlar üzerinde yürüyen bir orangutan (Jessie Cohen)

edeceğini ileri sürmekteler. Ancak, bu türden yararların gerçekten de hayvanlara ulaşıp ulaşamayacağı belirsiz. Ayrıca, yaşadığımız çoklu ortam dünyasında bu türden eğitimin ne diye hayvanat bahçelerine gereksinim duyduğu da belirsiz. Her halükarda, hayvanların yararlanacağı bazı araştırmalar ya da eğitim gerçekten de hayvanat bahçelerine gereksinim duysa da, yine de, şu anda esaret altında çok hayvan var. Hayvanları üretme alternatifi de yabani ortamdan daha fazla hayvanın yakalanması gerektiği düşüncesine yönelik en büyük kuşkuyu akla getirmekte.

Türü koruma hedefi yabani ortamdan daha fazla hayvanın yakalanmasını haklı çıkarabilir mi? Bugün birçok hayvanat bahçesi kendilerini soyları tehlikede olan hayvanların hayatta kalmasını sağlayan kurumlar olarak görmekte. Aslında, hayvanat bahçelerini savunanların bazıları da türlerin korunmasını hayvanat bahçelerinin *temel hedefi* biçiminde tanımlamakta – oysa, hayvanat bahçelerinin bütçelerinin küçük bir yüzdesi bu çabaya ayrılmakta. Bu hedefin bir avantajı, hemen herkes tarafından onaylanması. Ancak, önemi tartışılır. Eğer bir tür yok olursa, *türün* zarar gördüğüne ilişkin hiçbir anlamlı görüş olamaz; türler çıkarları olan varlıklar değildir ve bu nedenle de zarar göremezler. (Aslında, türler biyolojik gerçeklik kadar insanların düşüncelerinin de belirlediği gruplandırmalardır.) Kuşkusuz, türün yok olmasından kaynaklanan değişiklikler de dahil olmak üzere, bir ekosistemdeki değişiklikler hayvanları birey olarak etkiler. Ama X türünün yok olması ile X türünün birkaç üyesinin varlığını sürdürmesinin bir ekosistem üzerinde yarattığı fark göz ardı edilebilir düzeydedir – hele de o hayvanlar hayvanat bahçelerinde yaşamaktaysa!

Jamieson'ın belirttiği gibi, türleri koruma öncelikle *insanların bir arzusu* niteliğindedir. Çelişkiler olmadığında türlerin korunması istenebilir bir şey olsa da, türlerin korunması belirli hayvanların gönenciyle çeliştiğinde –örneğin hayvanlar taşınma, ulaştırılma ve hayvanat bahçesine yerleştirilme sürecinde ciddi biçimde zarar gördüklerinde– taşıdığı önem sorgulanır hale gelmekte. Yakalanan hayvanların kendileri türlerin korunmasından yararlanmamakta. Aslında, hayvanat bahçelerinin türleri koruma çabalarının gerçekleri düşünüldüğünde, hangi hayvanların bundan yararlandığı da belirsiz.

Aslında, hayvanat bahçeleri yalnızca az sayıda türü korumak için ciddi çabalar harcamış ve çok azını yabani ortama başarıyla döndürmüştür; şimdiye kadar hayvanların doğal ortama yeniden kazandırma çabalarının çoğu başarısızlıkla sonuçlandı. Üstelik, üretme çabaları kimi zaman fazladan hayvanın doğmasına neden olmakta ve bunlar da ya müzayede yoluyla satılmakta ya da 'ötenazi' yoluyla uyutulmakta. Çok az sayıda bireyden üretim alınması sık sık yakın bireyler arasında üremelere neden olmakta ve hastalık ve çevresel baskılara karşı korunmasız genç hayvanlar üremekte. En azından birkaç hayvanat bahçesi iyi nitelikte tür koruma çalışması sürdürürken, bu da genellikle ziyaretçilere izin verilmeyen, uzaklardaki üretme merkezlerinde gerçekleştirilmekte. Bu da türlerin korunması –ve özellikle de daha fazla yabani hayvanın yakalanması– açısından hayvanat bahçelerinin gerekliliği konusunu iyice kuşkulu hale getirmekte. Bu arada, bu hedefe ulaşma açısından çok daha etkili alternatif de mevcut: *insanların çevreyi yok etmelerinin engellenmesi.*

Bütün bu nedenlerden ötürü, insanlar hayvanat bahçelerinde sergilemek için yabani hayvanları yakalamayı bırakmalılar. İstisnalar var mı? Hayvanat bahçelerini savunanlar arasında yer alan Fred Koontz'a göre, hayvanların genetik çeşitliliğinin artırılması ve yakın akrabalar arasındaki üremenin azaltılması amacıyla, soyları tehlikede olan hayvanların yakalanması bazen gerekli. Bu görüşün inanılırlığı büyük ölçüde türlerin korunmasının önemine ve bu hedefe hayvanat bahçeleri yoluyla ulaşılmasının sürdürülebilirliğine dayanmakta; her iki dayanak noktasına yönelik makul kuşkular bu görüşü de zayıflatmakta. Prensipte, belirli yabani hayvanların yakalanmalarını haklı çıkarabilecek güçlü bir neden, *hayvanların kendilerinin* bundan yararlanmalarıdır. Bu, eski durumuna gelmesi olanaksız olan çevreleri artık kendileri açısından büyük bir tehlike haline gelen hayvanlar için ileri sürülebilir. Fakat, hayvanların karşılığında yarar elde edebilmeleri için, hayvanat bahçesindeki yaşam yabani ortamdakinden o kadar çok iyi olmalı ki, hayvanat bahçesindeki yaşamın yararları yakalanma, ulaştırılma ve hayvanat bahçesine alınma esnasında verilen çeşitli zararları dengeleyebilsin. Bu bazen gerçekleşebilse de –kendilerine yönelik çıkarlar da dahil olmak üzere birçok çıkara hizmet eden– hayvanat bahçesi temsilcilerinin bu türden yargılarda tarafsız olabileceklerine güvenme konusunda iyimser olmak zor. Eğer 'artık yabani ortamdan hayvan yakalamak yok' kuralına yönelik dikkate alınması gereken bir istisna varsa, bunun da, daha az zenginlik taşıyan zihinsel yaşamlarından ötürü yabani ortamdan esarete aktarılırken daha az zarar görecekleri düşünülebilecek 'daha düşük' düzeydeki hayvanları içermesi muhtemeldir.

Hayvanları Hayvanat Bahçelerinde Tutmalı mıyız?

Hali hazırda hayvanat bahçesinde olan hayvanlar düşünüldüğünde, onları hayvanat bahçelerinde tutmak doğru mu? Bu bölümün başındaki iki aslanı, Leo ve Leona'yı düşünün. İyi beslenmelerine, hastalık sorunundan uzak ve rahat olmalarına karşın, yaşam koşulları zenginlikten ve birbirleri dışındaki aslanların eşliğinden yoksun. Canları sıkılmakta, çok az hareket etmekteler ve fiziksel ve zihinsel kapasitelerini asla tam olarak kullanmamaktalar. Yaşamsal zenginliliğin yanı sıra birçok tehlikenin de yer aldığı yabani ortamda daha iyi durumda olurlar mıydı, tartışılır. Ama kıyaslanabilir yaşam koşulu karşılansa bile, aslanların birliktelik, hareket ve dürtülenme gibi gereksinimleri ihmal edildiği için temel gereksinimler koşulu karşılanmamakta. Bu nedenle de, Leo ve Leona'yı bu koşullarda tutmak haklı çıkarılamaz.

Hayvanları esaret altında tutmaya ilişkin iki koşul, birlikte, günümüzde pek az hayvanat bahçesinin karşılayabildiği zor standartlar getirmekte. Ancak, birçok tür açısından, bu standartlar yeterine hayal gücü, mekân ve harcama olması durumunda karşılanabilir. Birçok hayvanın temel gereksinimleri, eğer koşullar yeterince iyiyse, esaret altında da karşılanabilir. Esaret altındaki yaşamın yabani ortamdaki yaşam kadar iyi olup olamayacağına karar verirken, yabani ortam konusunda gerçekçi düşünmeli ve onu romantikleştirme eğilimlerinden kaçınmalıyız. (Hayvanat bahçelerine yönelik eleştirilerin çoğu pek çok açıdan haklı olsa da, bu eleştirilerin ortak iki hatası var: (1) Her türden esaretin zararlı ve saygıdan yoksun olduğunu düşünmek;

(2) Yabani ortamdaki yaşamın dezavantajlarını görmezden gelmek.) Yabani hayvanlar sık olarak hastalık ve yaralanma riskiyle, kötü hava koşullarıyla, besin azlığıyla ve onları avlayacak hayvanlarla karşı karşıyadır. İyi yönetilen hayvanat bahçeleri istikrarlı beslenme, kötü hava koşullarına ve diğer hayvanlara karşı koruma ve veteriner bakımı sağlar. Hayvanat bahçelerinde hayvanlar daha uzun yaşayabilir –bu da, ölüm bir zarar olduğuna göre (bkz. Bölüm 4), genellikle bir yarar biçiminde kabul edilmelidir– ve pek çok ıstırap kaynağından uzak durabilir.

Hayvanları esaret altında tutmanın iki koşulunu hayvanat bahçeleri nasıl karşılayabilir? Yeterli beslenme, uygun barınma ve veteriner bakımı gibi bariz zorunluluklardan ayrı olarak, hareket için bol yer, türe özgü toplumsal grupların (toplumsal türlerde) korunması ve yaşam mekânlarının yaratıcı biçimlerde zenginleştirilmesi –tercihen doğal yaşam ortamını andıran bir tarzda– temel konular arasında yer alır. Yaratıcı nitelikte zenginleştirmeler hayvanların yaşamlarını daha dürtüleyici, daha canlandırıcı ve daha sağlıklı yapabilir. Zenginleştirme yolları arasında besinin saklanması, kutulara ya da diğer türden alışılmadık yerlere konulması ya da –zulüm içermeyecek türden olması koşuluyla–hayvanların ulaşmak için tırmanmak ya da zıplamak zorunda kalacakları yerlere yerleştirilmesi; bir ya da iki büyük günlük öğünler yerine küçük parçalar halinde daha fazla sayıda besleme yapılması; incelemek, kullanmak ve arkasına gizlenmek için çeşitli nesneler yerleştirilmesi sayılabilir. Washington, DC'de yer alan Ulusal Hayvanat Bahçesi'nde orangutanlar yepyeni bir zenginleştirme biçimi olan temel nitelikte dil eğitimine katılma olanağına

sahiptir. Kuşkusuz, en zenginleştirilmiş ve neredeyse kusursuz bölmeler, hayvanat bahçeleri ile biyoparklar arasındaki sınırları neredeyse sıfıra indiren, hayvanlara doğal ortamlarının bir benzerini tehlikelerin çoğundan arındırılmış biçimde sunanlardır.

Muhtemelen birkaç hayvanat bahçesi temel gereksinim ve kıyaslanabilir yaşam koşullarını zaten karşılamakta. Bazı başka hayvanat bahçeleri de bunları karşılayacak düzeyde gelişme gösterebilir. *Bu koşulları karşılamaya yetecek biçimde gelişemeyecek ya da gelişmeyecek olanlar ise kapatılmalı.* Istırap kapasiteleri daha düşük düzeyde, kapatılmadan kaynaklanan kayıpları daha az olabilecek 'daha alt' düzeydeki omurgalılar söz konusu olduğunda, eğitim, araştırma ve türleri koruma hedeflerinin bazen bu koşullara istisnalar getirilmesini haklı çıkardıkları ileri sürülebilir. Öte yandan, bu hayvanların daha basit gereksinimleri bu iki koşulun karşılanmasını zaten kolaylaştırmaktadır – ve de istisnalara davet çıkarmak da kötüye kullanmaya tehlikeli biçimde açık kapı bırakmak anlamını taşır. Şu halde, bu türden istisnalarda bulunulmasının karşısında iyi bir nedenimiz var. (Sürgülü cetvel modelini savunup eşit saygıyı reddedenler yalnızca temel gereksinimler koşulunu kabul edecektir ve, buna dayanarak da, daha fazla hayvanat bahçesini ve daha fazla hayvan bölmesini de ahlaksal açıdan kabul edilebilir olarak değerlendireceklerdir.)

Birçok insan açısından hayvanat bahçelerine yapılan ziyaret çok az bir para karşılığında çok ender gerçekleştirilen bir eylem olduğu için, kabul edilemez türden hayvanat bahçelerinin boykot edilmesi etkisiz olacaktır. Getirdiğimiz iki koşula benzer standartlara uyulmasının sağlan-

ması için muhtemelen yasal düzenleme gerekir. Hayvan sergileyen panayırlar bu türden standartları karşılayamazlar ve kapatılmaları gerekir. Ayrıca, özel hayvanat bahçelerinin genelini de yasaklamak muhtemelen akıllıca olur. Hayvanat bahçelerinin bunaltıcı tarihi ve hayvanat bahçelerini savunanların kendi çıkarlarını ya da en azından insanların çıkarlarını hayvanların gönenci savıyla örtme eğilimleri göz önüne alındığında, kâr dürtüsünün hayvanat bahçesi hayvanlarına yönelik ihmal ve kötü muameleyi desteklemesi çok olasıdır. Sonuçta, kabul edilebilir hayvanat bahçeleri, muhtemelen, en iyi işletilen birkaç kamu hayvanat bahçesi olacaktır. Bu hayvanat bahçelerinde muhtemelen o kadar geniş ve doğal ortama yakın bölmeler olacak ki, hayvanları görmek çoğu zaman zor olacak. Belki de, bir

Resim 10. Bir gergedan (Jessie Cohen)

hayvanat bahçesinin kabul edilebilirliğinin göstergesi, ziyaretçilere emanet dürbün sağlanması siyasası olacaktır.

Hayvanlar ahlaksal statüye sahip oldukları ve yalnızca insanların kullanımına özgü nesneler olmadıkları için, hayvanat bahçelerine yönelik tartışma hayvanların çıkarlarına odaklanmakta. Ama, bence, hayvanların ahlaksal statüsü, hayvanların çıkarları biçiminde tam olarak açıklanamayacak bir sorumluluk da üretmekte. Bu, *ahlaksal statüye sahip varlıklar olarak hayvanlara yönelik sorumlu bir tutum geliştirme sorumluluğudur*. Bu, ne (burada tartışılmayacak bir kavram olan) otonomluğa saygı ne de hayvanlara her türden sahip olunmaya engel olacak bir saygı (zaten bu kavramın temelsiz olduğu görülmekte) kavramıdır. Bu, yalnızca, hayvanların insanların kullanmaları ya da eğlence malzemeleri olarak değil, hayvan oldukları için önem taşıdıklarını kabul etmektir. Ne yazık ki, hayvanat bahçeleri, hayvanları, bizim eğlenmemiz için onlara üzüntü dolu yaşamlar verecek koşullarda sergileyerek, her şeye burnunu sokan kalabalıklardan kaçabilecekleri yerleri onlardan esirgeyerek ve hayvanlara saygı ve hayranlık duymayı sağlayacak olumlu eğitsel önlemleri almayarak, sık olarak ziyaretçileri hayvanların *bizler için* var olduklarını düşünmeye teşvik etmekteler. Sonuçta, uygun tutumların geliştirilmesinin en iyi yolu, hayvanların doğal yaşam alanlarının benzerlerinin yaratılması olabilir.

Bazı Özel Durumlar

Temel gereksinimler ve kıyaslanabilir yaşam koşulları tüm hayvanat bahçesi hayvanları için geçerli olsa da, birkaç

özel durumu belirtmek gerekir. Birincisi, *gerçekte* bu koşullar yalnızca çıkarları olan hayvanlar için, sezgiye sahip hayvanlar için geçerli. Çıkarları olmayan hayvanlara zarar verilemez (en azından ahlaksal açıdan uygun anlamlarda) ve bu nedenle de bu hayvanlara yanlış davranışla zarar verilemez. Bunların gereksinimleri yoktur ve iyi ya da kötü bir yaşamları olamaz. Bu nedenle, sezgiye sahip olmayan hayvanların tutulmasına ya da onların belirli koşullarda tutulmasına karşı tutarlı bir görüş bulunmamakta – hayvanat bahçelerinin bu hayvanları hayvanlara saygısızlığı besleyecek biçimde (örneğin, canlı varlıkların gereksiz yere yok edilmeleriyle) sergilememeleri dışında. Sezgiye sahip olmayan hayvanların durumu, hayvanların tümünün tutulmasına karşı çıkan özgürlük etiğini reddetmek için de neden oluşturmakta.

İnsansal olmayan yaşam ölçütünün diğer ucunda büyük kuyruksuz maymunlar ve yunuslar yer almakta. Bu hayvanların bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklığı, onların hayvanat bahçelerinde tutulmaları ya da su gösterilerinde kullanılmaları karşısında güçlü bir neden. Ancak, en yakın kuzenlerimiz olan büyük kuyruksuz maymunlar söz konusu olduğunda, türlerin korunmasına yönelik çıkarlarımız en üst düzeyde. Bu yaratıkların tutuldukları her ortamın iki koşulumuzla uyumluolmasıgerekir. Bu da ailelerin bir arada tutulması, çok geniş yer ve oynamayı, tırmanmayı, etrafı incelemeyi ve problem çözmeyi teşvik eden büyük ölçüde çevresel zenginliği gerektirebilir. Öte yandan, yunusları bir yandan su gösterilerinde kullanıp bir yandan da kıyaslanabilir yaşam koşulunu karşılamak muhtemelen olanaksız. Yunusların deniz yaşamına yönelik alışkanlıkları, uzun

mesafelere yüzme eğilimleri ve zengin toplumsal organizasyonları, biz kara hayvanlarının muhtemelen kopyalayamayacağı türden bir çevreyi gerektiren bir yaşam biçimi oluşturmakta. Ayrıca, esaretin bu hayvanların temel gereksinimlerini karşılamakla uyumlu olup olmadığı da kuşkulu. Ne yazık ki, sırf kendi eğlencemiz için gösteri merkezlerinde tutmak amacıyla yunusları yabani ortamdan ve ailelerinden koparmaya devam ediyoruz.

VII. Bölüm

HAYVANLAR HAKKINDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

1960'tan itibaren on yeni yıl boyunca, New York'taki Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nde bilim insanları kedilerin cinsiyeti üzerine deneyler yürüttüler. Bu deneylerde araştırmacılar kedileri çeşitli yollardan sakatladılar –beyinlerinin bir bölümünü almak, koku duyularını yok etmek, cinsel organlarındaki sinirleri almak yoluyla dokunma duyularını köreltmek gibi– ve ardından da hayvanların çeşitli durumlardaki cinsel performansını değerlendirdiler. Böylece, örneğin, araştırmacılar koku duygusundan yoksun kedilerin ortalama 'çiftleşme' sıklığını hesapladılar. Her ne kadar fonları ABD Ulusal Çocuk Sağlığı ve İnsan Gelişimi Enstitüsü (The US National Institute of Child Health and Human Development) Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH = National Institutes of Health) tarafından sağlandıysa da, bu çalışmanın çocuklara –ya da insanlara– ne tür bir yarar sağlayabileceğini anlamak zordu. Ama, zaten müze yöneti-

cisi Thomas Nicholson da bu türden bir yarar beklentisinin gerekmediği düşüncesindeydi: "Bu müzeyi seçkin yapan bir nitelik varsa, o da sergilenebilir pratik değerini göz önüne almaksızın dilediği her şeyi inceleme özgürlüğüdür. (...) Bizler bu özgürlüğü korumaya niyetliyiz" (alıntı Burns'ten). Bu çelişkilerin olduğu günlerde birçok bilim insanı benzer duygulara sahip olsa da, onlar belli ki bu çalışmayı saf bir bilimsel bakış açısıyla bile önemli bulmadılar: Kedilerin cinsiyetlerini konu alan deneyleri temel alarak yayımlanan yirmi bir makaleden pek azı bilimsel literatürde kaynak olarak gösterildi. Nicholson'ın hayvanlar üzerinde yapılan deneylere ilişkin *her şey serbest* yaklaşımı da, halkın deneylerden eylemci Henry Spira'nın çabaları (deneylerle birlikte, Singer'ın Spira konulu kitabında anlatıldığı gibi) sayesinde haberdar olmasının ardından, kabul görmedi. Halk müzeye, NIH ve Kongreye protesto yazıları yazdı; bunun sonucunda, Kongre NIH'e baskı uyguladı ve NIH de sonunda 1977'de deneylere fon sağlamayı durdurdu.

1950'lerden 1970'lere kadar, Primat Araştırma Merkezi'nde (Madison, Wisconsin) saygıdeğer bir psikolog olan Harry Harlow, bebek maymunların doğumdan itibaren tam bir yalıtılmışlık içinde, ne maymunlarla ne de insanlarla hiçbir iletişim kuramadan büyütüldükleri deneyler gerçekleştirdi. Çeşitli konuları –anneyle bebek arasındaki bağa katkı sağlayan unsurlar gibi– inceleyen Harlow ve çalışma arkadaşları, toplumsal yalıtılma (anneden ayrı kalma da dahil), reddedilme ve çeşitli eziyet türlerinin psikolojik etkilerini incelediler. Bu deneylerden çoğunda bebeklere anne modelleri verilmekteydi – bunlardan bazıları telden, bazıları da kumaştan yapılmıştı; bazılarına kolayca erişile-

bilmekteyken diğerlerine şeffaf plastik kutulardan ötürü dokunulamazdı. Bebeklerin modellerle karşılaştıklarındaki davranışları çeşitli korkutucu durumlarda incelendi; bu durumlar genellikle kendi bedenini sıkıca kavrama, iki yana sallanma ve şiddetle sarsılma gibi anormal davranışlar üretmekteydi. Bu deneylerden bazıları için Harlow, annelerinden yoksun maymunların bağlanmaya çalışacakları 'canavarlar' tasarladı. Bunlara yüksek basınçlı hava püskürten kumaştan bir 'anne', çok şiddetle sallandığı için bebeğin kafasının kopacakmış gibi sallandığı bir 'anne', bebeği bir yay yoluyla üzerinden fırlatan bir 'anne' ve nihayet üzerinden aniden sivri şişler çıkan bir 'anne' dahildi. Tipik olarak, bebek maymunlar reddedilme sonrasında bile bu canavar annelere yaklaşmaya çabalamaktaydı. Daha sonraları, Harlow dişi maymunları yalıtılmış ortamlarda yetiştirdi, yapay yollardan hamile kalmalarını sağladı ve ardından doğan bebekleriyle birlikte tuttu; bazı anneler bebeklerini tamamen ihmal ederken diğerleri bebeklerine saldırdı ve hatta bazı durumlarda öldürdü. Daha başka deneyler 'korku tüneli' ve 'umutsuzluk kuyusu' gibi yenilikleri içermekteydi. (Umutsuzluk kuyusu deneyinden şu sonuç elde edildi: "Yaşamın erken dönemlerinde dikey bir odada geçirilen 45 günlük kapatılma dönemi deneklerde depresif nitelikli ciddi ve kalıcı psikopatolojik davranışlar ortaya çıkardı.") Harlow önemli konuları incelemiş ve anneyle bebek arasındaki bağın özelliklerine ışık tutmuş olsa da, çeşitli psikologlar onun maymunlar kullanılmadan da öğrenilecek yeni bir şeyler keşfedip keşfetmediğini sorgulamaya başladılar. Bazıları bu araştırmanın (Singer'ın *Animal Liberation* adlı kitabında anlatılmaktadır; ayrıca bkz. Orlans,

Beauchamp ve diğerleri, ve Taylor) bizleri en azından kesinlikle önemli bir konu olan annelikten mahrum kalmanın etkileri hakkında bilgilendirdiğini ileri sürebilirler. Ancak, Harlow'un deneyleri öncesinde, bu alanda önde gelen araştırmacılardan biri olan John Bowlby, annenin bakımından uzun süre mahrum kalmanın bebekler üzerinde kalıcı olumsuz etkileri olduğu sonucuna zaten varmıştı. İnsan bebekler hakkında bir şeyler öğrenebilmek için maymunları kullanmak yerine, Bowlby sığınmacıları, savaşta yetim kalanları ve kurumlara yerleştirilmiş bebekleri incelemişti.

Kedilerin cinsiyetine yönelik deneyler ve Harlow'un araştırmaları, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin asla hayvanların gönenci endişeleriyle sınırlanmaması gerektiği savını çürütmekte. Bunun tam aksine, bugün uygulanmakta olan birçok deney –örneğin AIDS ve kanser alanla-

Resim 11. Kafeste, kafasına elektrot yerleştirilmiş bir maymun (PETA)

rında– insan sağlığı açısından yaşamsal öneme sahip konuları aydınlatmaya çabalarken hayvan deneklere verilen zararı da sınırlamakta. Konunun önemi düşünüldüğünde, hayvanlar üzerindeki araştırmalar fabrika çiftçiliğine oranla halkın daha fazla dikkatini çekmekte ve eleştirilmekte; hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara yönelik ahlak tabanlı görüşler de daha güçlü. Her şeyden önce, en azından birçok gelişmiş ülkede, yapılan araştırmalarda kullanılan hayvanların acı ve sıkıntısını en aza indirme amacını taşıyan yasa ve düzenlemeler var; fabrika çiftliklerdeki hayvanlara yönelik koruma çok daha zayıf ya da tamamen eksik. Ayrıca, tüm dünyada araştırmalarda kullanılan hayvanların sayısına ilişkin tahminler yıllık olarak 41 ile 100 milyon arasında oynasa da, fabrika çiftçiliğinde yalnızca ABD'de bir yılda öldürülen hayvanların sayısı 5 milyarı aşmakta. Dahası, hayvanlar üzerindeki araştırmaların, fabrika çiftçiliğinin aksine, oldukça önemli, diğer yollardan elde edilemeyecek yararlar sağladığı da mantıklı bir biçimde ileri sürülebilir. Yine de, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların haklı çıkarılıp çıkarılamayacağı –ve de çıkarılacaksa bunun hangi koşullara göre yapılacağı– tartışılır. Bu konu hayvanların ahlaksal statülerine ilişkin temel soruları gündeme getirmekte ve 'hayvan hakları'nın üç anlamı (bkz. Bölüm 2) arasındaki farklar bu bağlamda önem kazanmakta.

Konunun Geçmişi

Bu tartışmada 'hayvanlar üzerinde yapılan araştırma' terimi çeşitli farklı çalışmaları içerecek biçimde geniş bir

anlamda kullanılacak. Bu çalışmalardan biri, *özgün bilimsel bilginin peşinde koşma*dır. ('Hayvanlar üzerinde yapılan araştırma' terimi dar anlamda kullanıldığında, bu çalışmayı belirtmekte ve test yapma ve eğitim ile çelişmekte.) Bu araştırma tipi iki alt tipe ayrılır: biyolojik süreçler ve işlevler hakkında yeni bilgileri arayan çalışmalar (temel araştırma) ve yeni tıp, veterinerlik ya da biyoloji bilgilerini insanların, hayvanların ya da çevrenin durumunu daha da iyileştirmek amacıyla inceleyen çalışmalar (uygulamalı araştırma). Bir diğer araştırma türü olan *test yapma*, güvenlik amacıyla kimyasalları ve diğer ürünleri değerlendirir. Son olarak, hayvanlar *eğitim amacı* ile, örneğin bilim fuarı projelerinde, anatomi ve cerrahi deneylerinde kullanılabilir. Hayvanların bu tür eğitsel amaçlarla kullanılması araştırma olmayan birçok çalışmayı içerdiği için, 'araştırma'nın anlamı bu kullanımları da içerecek biçimde genişlemekte.

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar on dokuzuncu yüzyılın başlarında önemli bir bilimsel etkinlik olarak ortaya çıktı. Kısmen Fransız François Magendie ve Claude Bernard'ın öncülük yapan çalışmalarına yanıt olarak, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde dirikesim karşıtı hareket doğdu. Uzun bir tarihi olsa da, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara karşı muhalefet, NIH 1977'de kedilerin cinsiyetlerine yönelik deneylere desteğini kesene kadar tek bir araştırmayı bile durdurmayı başaramadı. Bu tarihe gelene kadar, hayvanlar üzerindeki araştırmalara yönelik bazı yasalar ve düzenlemeler gerçekleştirilmişti.

1966'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde evcil köpeklerin çalındığı, hayvan satıcılarınca taciz edildiği ve araştırma laboratuarlarına satıldığının ortaya çıkmasıyla yaygın

bir tepki gelişti. Aynı yıl, öncelikle bir evcil hayvan koruma yasası olan Laboratuar Hayvanlarının Gönenci Yasası kabul edildi. Yasanın adını "Hayvan Gönenci Yasası" biçiminde kısaltan başka değişiklikler, araştırma hayvanlarının bakım ve kullanımına ilişkin gereksinimleri artırdı. Düzenlemelerin hükümleri acıyı azaltıcı ilaçların kullanılması, kafesler için boyut koşullarının getirilmesi ve federal fonlardan yararlanan kurumların kendi kendilerini büyük ölçüde denetlemelerini sağlayan Kurumsal Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komiteleri'nin (Institutional Animal Care and Use Committees) oluşturulmasını sağladı.

Amerikan yasaları hayvanların korunmasında net bir gelişmeyi temsil ederken, sık sık da hayvan hakları savunucuları ve hayvanlara yönelik korumaların bir parça daha güçlü olduğu Batı Avrupa temsilcilerince eleştirilmekte. Her şeyden önce, Hayvan Gönenci Yasası çiftlik hayvanlarını, kanatlıları, ikiyaşayışlıları ya da balıkları içermez. Hatta, en yaygın kullanılan araştırma denekleri olan sıçan ve fareleri bile içermez. Ancak, bu durum Ekim 2001'de değişebilir. Yasayı kanatlıları, sıçanları ve fareleri içerecek biçimde genişletecek yeni bir ABD Tarım Bakanlığı düzenlemesi, eğer kongrede bu işe karışanlar yasayı bir sonraki yasama yılına bırakmazsa, devreye girecek. Her halükârda, Halk Sağlığı Hizmeti (PHS = Public Health Service) siyasası, PHS tarafından parasal destek sağlanan araştırmalarda tüm omurgalıları kapsamakta. Bir diğer endişe konusu da, hayvanların bakımı ve kullanımına rehberlik etmesi amaçlanan yayımlanmış prensiplerden birinin tüm diğer prensiplerin istisnaları olabileceğini açıkça belirterek başlaması: "Bu Prensiplerin koşullarıyla ilgili istisna gerekli oldu-

ğunda (...)" Prensipler izin verilebilir istisnalara hiçbir sınırlama getirmemekte. Bunun karşılığında, *Hayvanları İçeren Biyomedikal Araştırmalar için Uluslararası Rehberlik Prensipleri* bu türden küresel yasal boşlukların tuzaklarını içermemekte.

Büyük Britanya'da oldukça erken ortaya çıkan dirikesim karşıtı hareket (bkz. Bölüm 1) halkın dikkatini çekti; bu da 1876'da kabul edilen ve özellikle araştırmalarda kullanılan hayvanları koruyan Hayvanlara Karşı Zulüm Yasası'nın çıkmasını sağladı. Robert Garner'ın tarihsel çözümlemesine göre, bu yasa hayvanlar üzerinde araştırma yapanların uygulamalarını etkiledi ve yasanın olmaması durumunda sürdürülecek bazı hayvan deneylerinden muhtemelen vazgeçilmesini sağlayarak hayvanların taciz edilmelerini engelledi. 1906'da atanan bir Kraliyet Komisyonu tam zamanlı çalışan müfettişlerin atanmasını ve ciddi, süreli acıları olan hayvanların acı çekmeden öldürülmesini gerektiren çeşitli reformları gerçekleştirdi. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara ilgi 1960'larda ve 1970'lerde çağdaş hayvan hakları hareketinin başlamasıyla yeniden alevlendi, ancak İngiliz halkının bir sonraki büyük yasal reform olan Hayvanlar (Bilimsel Prosedürler) Yasası için 1986'ya kadar beklemeleri gerekti. Garner'ın açıkladığı gibi, yeni yasa araştırmacıların her beş yılda bir yenilenecek bir kişisel belge ve özel deney prosedürleri için de bir proje lisansı edinmelerini gerektirmekte. Ayrıca, yasa temsilcileri arasında hayvan hakları savunucularının da bulunduğu bir Hayvan Prosedürleri Komitesi oluşturmakta ve hayvan yetiştiricileri ile satıcılarının denetleme için kayıt olmalarını zorunlu kılmakta.

Hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmalar tarihi boyunca, ve tüm dünyada, bu uygulamayı savunanlar uygulamanın önemli yararlarını sürekli vurgulamıştır. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların sayısız yeni tıp tedavisi ve tekniğinin gelişmesinde –ve temel biyolojik bilginin ilerlemesinde– rol oynadığını dile getiren bu kişiler, Alzheimer hastalığı, AIDS, temel genetik, kanser, kardiyovasküler hastalıklar, hemofili, sıtma, organ nakli, omurilik yaralanmalarının tedavisi ve sayısız diğer alanda gösterilen ilerlemeleri saymakta. Hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen büyük sayıda araştırmanın amacı insanların çıkarlarına hizmet etmek olsa da, bu araştırmaları savunanlar ek yararların bizim hayvanlara bakma yeteneğimizin artmasını içerdiğini bize anımsatmaktalar. Örnekler arasında hasta ya da yaralı hayvanlar için üstün ilaçlar ve teknikler, sığırlarda görülen meme iltihabını tedavi edecek antibiyotikler, ayrıca davranış araştırmaları yoluyla yabani hayvanların daha iyi koşullarda tutulmaları yer almakta.

Hayvanlar Üzerindeki Araştırmaların Değerini Belirlemenin Zorlukları

Bir çok biyokimyasal gelişme düşünüldüğünde, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların ilerlemeye giden yolun bir parçasını oluşturduğu tartışılmaz. Ancak, *bu demek değildir ki, bu tür bir gelişme için hayvanlar üzerinde araştırma yapmak gerekliydi.* Bir benzetme yapmak gerekirse, beni arabanıza alıp metroya kadar götürdüyseniz, bu benim oraya gitmek için arabaya binme gereksinimim olduğunu göster-

mez: ben belki de oraya kadar yürüyebilir ya da otobüse binebilirdim. Aslında, bazı klinikler hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmalara *karşın* biyomedikal gelişme gösterdiklerini ileri sürmekteler.

Bu eleştirmenler, insanlar dışındaki hayvanların insanlar için iyi bilimsel modeller oluşturduklarından kuşku duymaktalar. Fare, köpek ve maymunların insan olmadıkları ortada. Ve muhtemelen hayvan modellerin çok ciddi sonuçlar doğuracak biçimde yanlış yönlendirici olabileceklerini söylemek yanlış olmaz. Örneğin, Hugh LaFollette ve Niall Shanks yanıltıcı hayvan modellere güvenmenin etkili bir çocuk felci aşısı bulunmasını yıllar boyunca geciktirdiğini ileri sürmekte.

Yine de, türler arasındaki biyolojik ve psikolojik benzerliklerden ötürü, iyi seçilmiş hayvan modellerin biyomedikal gelişmelere giden yolda genellikle değerli bilgi sağladıklarını varsaymak mantıklı. Ama, ya ilerlemeye giden başka, hayvanları içermeyen yollar da varsa? Eğer hayvanların kullanılması gereksizse, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların temeli daha da zayıflayacaktır. Şu halde, şu kritik soruyu sormak gerekiyor: *Yalnızca* hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin sağlayabileceği yararlar ne kadar büyük?

Bu çok karmaşık bir konu. Bu konuya yaklaşımda (1) hayvan deneklerin kullanımından kaynaklanan ilerlemeyi, (2) olabilecek en iyi hayvan olmayan modellerin kullanımından kaynaklanacak ilerleme ile karşılaştırmak gerekir. (2)'nin sonuçlarını tahmin etmek spekülasyon gerektirmekte, çünkü tamamen varsayımsal. Hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen araştırmaları savunanlar bu kıyaslamayı oldukça inandırıcı bir biçimde yapamazlarsa –yapabileceklerinden

kuşkuluyum– o zaman hayvanlar üzerindeki araştırmaların yararları olduğunu ileri sürerken haklı olabilseler de, hayvanlar üzerinde gerçekleştiren araştırmaların bu yararlar için gerekli olduğunu ileri sürebilecek durumda olamazlar. Ayrıca, unutmayalım ki, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda yararlar yalnızca *olası* ve *umulur cinsten*dir; oysa ki hayvan deneklere verilen zararlar *mevcut* ve *kesin.* (Böylece, sayısız araştırma hiçbir sonuç elde edemeden hayvanlara zarar vermekte.) Samimiyetle yapılacak her türden maliyetyarar değerlendirmesinin her türden umulan yararların değerini bu yarara ulaşma olasılığı ile çarpmalı ve bunu da öngörülebilir zararlar karşısında bu tahmini değeri tartmadan önce gerçekleştirmeli. Hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmaların değeri, (1) hayvan olmayan alternatifler düşünüldüğünde ve (2) samimi bir maliyet-yarar çözümlemesi üretmenin başarı olasılığı hesaplamaya katıldığında, bu konuyu savunanların ileri sürdüklerinden daha düşük görünmekte.

Önemli Sonuçlar Zararlı Araçları Haklı Çıkarır mı?

Hayvanlar üzerinde yürütülen bir araştırmanın diğer yollardan elde edilemeyecek yararlar vaat ettiğini düşünelim. Bu, belli ki rızaları alınamayacak olan hayvan deneklerin onlara zarar verecek biçimde kullanılmalarını haklı çıkarır mı? Yaygın kanıya göre, yararların başka yollardan elde edilemeyeceği durumlarda akla yatkın bir maliyet-yarar oranlaması hayvanların kullanılmasını kendiliğinden haklı çıkarır. Ama bu doğru değil. Unutmayalım ki, insan

deneklerin belirli yollardan kullanılmaları gerçeği de başka yollardan elde edilemeyecek yararlar sunacaktır ve bu noktada akla yatkın bir maliyet-yarar oranlaması bu tür bir deneyi kendiliğinden haklı çıkarmaz. Bizler insanların kullanımında etik sınırlamalar bulunduğunu kabul etmekteyiz – bunu da, örneğin, zihinsel yetileri yerinde olan yetişkin deneklerin bilgilendirilmeleri sonrasında rızalarının alınmasının ve risklerin umulan yararlar açısından kabul edilebilir düzeyde olmasının gerekli görülmesinde görmekteyiz. Bu etik sınırlar biyomedikal araştırmacıların içinde çalışmaları gereken bölgenin sınırlarını gösterir. Bundan ötürü, gelecek vaat etse de, deneklerin yararları belli olmadan büyük riskler almak zorunda kalacakları pediatri araştırmaları gibi değer taşıma olasılığı yüksek araştırmalar olmadan yola devam etmemiz gerektiğini uzun zaman önce kabullendik.

Bu nedenle, hayvanlarla yapılan araştırmalarda anahtar nitelikteki konu, hayvanların ahlaksal statülerinin potansiyel yararlar önemli olmaksızın hayvanların araştırmalarda kullanılmasına engel olup olmadığı ya da sınırlama getirip getirmediğidir. Hayvan haklarını yararlılığı aşma bağlamında algılayan hayvan haklarına yönelikgüçlü görüş, bazı bireylere diğerlerinin yararına olacak diye zarar verilmesine karşı çıkar. Bu tutum hayvanların araştırmalarda kullanılmalarına tam değilse de oldukça karşıdır. Bu tutum (1) kullanılan hayvanlara hiçbir zararın verilmediği araştırmalara ve (2) tedavi amaçlı veteriner araştırmalarına –yani, (diyelim ki, hastalıklarını tedavi etmek için yerleşik hiçbir yöntem yoksa) hayvan deneklerin kendilerinin çıkarları için en iyi çözümü oluşturan araştırmalara– onay vermektedir.

Hayvan haklarına yönelik güçlü görüş, hayvanlar üzerinde sürdürülen araştırmaların bir kategorisine daha *belki* onay verebilir. İlk bakışta, eşit saygı prensibinin denekler açısından *yalnızca en alt düzeyde* risk oluşturan, tedavi amacı taşımayan araştırmalara destek verebileceği görülür. Zira, hemen herkes, aynı hayvanlar gibi, konu hakkında bilgilendirip rızası alınamayacak durumda bulunan çocuklara yönelik en alt düzeyde risk standardını kabul etmektedir. Ancak, hayvan haklarına ilişkin güçlü görüşü savunanlar eşit saygıyı kabul ederlerken, tedavi amacı taşımayan araştırmalarda hayvanlara –ya da çocuklara– yönelik çok küçük düzeyde bile bir riskin varlığını korumasına karşı çıkmaları olasıdır. Bunlar, en üst düzeyde risk standardının çocukların korunma haklarına uygun biçimde saygı göstermediğini ileri sürebilirler.

Hayvan haklarına yönelik güçlü görüş, hayvanlar açısından en alt düzeyde risk standardını kabul etsin ya da etmesin, bir diğer eşit saygı kuramı olan yararcılık bunu kesinlikle kabul etmektedir. Aslında, yararcılığı savunanlar daha da ileri gider. Bu kişiler en alt düzeyden daha fazla risk içeren araştırmaları vaat edilen yararların –bu yararlara ulaşma olasılığını hesaba katarak ve hayvanların çıkarlarına insanların kıyaslanabilir çıkarlarıyla eşit değer vererek– maliyeti aşması durumunda ve başka hiçbir alternatifin daha iyi bir yarar-maliyet oranı sunamaması koşuluyla kabul etmektedirler. Kuramlarını doğru biçimde uygulayan yararcılık yanlıları (hayvanların haklarına genel anlamda sıfır ağırlık veren 'yararcılık yanlıları'nın aksine), hayvanlar üzerinde yürütülen çok az araştırmanın savunulabilir türden olduğunu ileri sürmektedir. Yine de, tedavi amaçlı

olmadığı halde en alt düzeyden fazla risk içerme kategorisine giren bazı araştırmalara izin verdikleri için, Peter Singer gibi yararcılık yanlıları, Tom Regan gibi hayvan haklarına ilişkin güçlü görüş yanlılarından oldukça farklı bir konumdadırlar. Dikkat edilmesi gereken nokta, yararcılığın, en azından prensipte, araştırmalarda *insanların* rızaları alınmadan da kullanılmalarına açık olmasıdır.

Yararcılıkla kıyaslandığında, örneğin hayvanların ıstırap çekmelerine insanların ıstırap çekmelerinden daha az ahlaksal önem veren sürgülü cetvel yaklaşımının hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmaları çok daha kabul edilir bulması gerekir. Yine de, hayvanlara ahlaksal statü atfettiği ve hayvanların yalnızca insanların kullanımına açık gereçler olduklarını reddettiği için, bu yaklaşım muhtemelen günümüzdeki pek çok araştırmayı –özellikle de 'yüksek' düzeylerdeki hayvanları içerenleri– reddedecektir. Bunlara, gerçek yararlar içermeyen (örneğin, kedilerin cinsiyetlerine yönelik) araştırmalar, gerekli olmayan yararlar içerenler (örneğin, yeni kozmetik ürünlerin denenmesi), aşırı düzeyde zarara neden olanlar (örneğin, Harlow'un çalışmalarının büyük bölümü) ve hayvanların kullanılmasını gerektirmeyenler (örneğin, birçok eğitsel amaçlı kullanım) örnek olarak verilebilir.

Zararlar ve Maliyetler

Hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmaların olası yararlarını ve bu tür yararların hayvan deneklere verilen zararı haklı çıkarıp çıkaramayacağını, çıkarabiliyorsa bunu ne

ölçüde başardığını inceledikten sonra, şimdi de zararları ve ilişkili diğer maliyetleri göz önünde bulundurmamız gerekir. Araştırma prosedüründe neden olunan zararlarla başlarsak, bunların sıfırdan aşırıya doğru uzandıkları görülür. Hayvanları alan araştırmasında yalnızca gözlemlemek onlara bir zarar vermez. Bir laboratuar hayvanından basit bir kan örneği ve vajinal parça örneği almak muhtemelen yalnızca rahatsızlık verecektir. Öte yandan, sık sık kan örnekleri alınması ya da bir hayvanın kapalı bir mekânda –örneğin, bir solunum cihazı içinde– tutulması orta şiddette zarar kabul edilebilir; hamile bir hayvana sezaryen uygulanması gibi. Ciddi zararlara örnek olarak, uzun sürelerle uyku, gıda ya da sudan mahrum bırakma, kanser tümörleri oluşturma, beyin hasarları oluşturma (Pennsylvania Üniversitesi'nde babunların kullanıldığı ünlü kafa travması araştırmaları gibi) ve hayvanların –yarısı ölene kadar–bir maddeyle zorla beslenmeleri (yeni ürünlerin LD_{50} testlerinde olduğu gibi) verilebilir.

Hiç istisnasız, ya araştırma sırasında ya da sonrasında, hayvan denekler ölür. Ölümün insanlara verdiği gibi hayvanlara da zarar verdiğine inanmak mantıklıysa da (aynı ölçüde zarar verip vermediği konusu için, bkz. Bölüm 4), günümüzde sürdürülen araştırma siyasaları acının ve sıkıntının en aza indirilmesine yönelik koşulların yanında hayvanları öldürmenin içerilmemesini asla ele almamalarıyla bu görüşün aksini savunurlar. Bunların savundukları hayvanların çıkarlarına yönelik aşırı düzeyde basitleştirilmiş görüşe göre, hayvanlara karşı hiçbir deneyimsel zarar tehdidi oluşturmayan ama onların 'feda' edilmesiyle sonuçlanan bir araştırma zararsızdır. Başka yollardan engellene-

meyecek bir ıstırabı sona erdiren bir ölüm kötünün iyisi kabul edilebilir, ama, yine de, ölüm göz ardı etmememiz gereken bir zarar biçimidir.

Hayvan deneklere verilen zarar hayvanların barındırılma koşullarını da içerebilir. Araştırma hayvanları genellikle hemen hiçbir ilgi çekici özellik içermeyen ve doğaldan oldukça uzak yaşama koşullarını içeren küçük kafeslerde yaşarlar. Can sıkıntısı ve diğer hayvanlarla birlikte olamama yaygındır. Günümüzde Amerikan düzenlemeleri köpekler için hareket edebilmeyi ve primatlar için de psikolojik açıdan meşgul edecek nesneleri gerektirse de, araştırma deneklerinin büyük bölümü bu tür düzenlemeler tarafından korunmayan 'daha düşük' düzeydeki memelilerdir. Bölüm 6'da hayvanları tutmak için iki standart savunuldu: Hayvanların temel fiziksel ve psikolojik gereksinimleri karşılanmalı ve hayvanlara en azından yabani ortamda elde edecekleri yaşam kadar iyi bir yaşam sunulmalı. Günümüzde, araştırma hayvanları için sağlanan barınma ortamları bu iki koşulu ender olarak karşılamaktadır. Yeterli harcama, hayal gücü ve istekle, araştırmacılar muhtemelen neredeyse bütün türler açısından bu koşulları karşılayabilirler. Hatta, araştırmacılar hayvanlara yaşama koşulları seçenekleri sunarak ve hangilerini seçtiklerini gözlemleyerek (bu, Smith ve Boyd'un önerdiği çeşitli yararlı yollardan biri) hayvanların sağlayacağı girdiyi alabilirler. Yukarıdaki iki koşulu karşılayan barındırma koşulları yalnızca etik yönden savunulabilir olmakla kalmaz, iyi bilime giden yolu da açar, çünkü baskı, hastalık ve diğer gereksiz zararlar hayvan denekler arasında tutarsızlıklar oluşturabilir ve verileri karışık hale getirebilir.

Hayvan deneklere yapılan muamele de zarar verebilir. Bir hayvana iğne yapmadan önce hayvanı zorla yatıştırmak gibi kaba davranışlar aşırı sıkıntı ve acıya neden olabilir; bu sarsıcı deneyim ânı, aynı işlem tekrarlandığında korkuya neden olabilir. Buna karşın, hayvanın sağlayacağı işbirliğini sağlamaya yönelik olumlu muameleyi içeren uygulamalar bu türden zararları büyük ölçüde engelleyebilir – özellikle de deneyin prosedürlerinden bağımsız olarak gerçekleşen karşılıklı sevgiyi destekleyici muamele ve bakımla desteklenirse.

Yine de, araştırma hayvanlarının elde edilmesi diğer bir olası zarar türü. Hayvanlar laboratuar dışındaki bir mekândan taşındıklarında bu süreç zararsız olabileceği gibi çok sıkıntılı da olabilir. Hayvan denekler için uygun kaynak nedir? Amerikan biyomedikal araştırma topluluğu uzun zamandan beridir barınaklardan alınacak kedileri ve köpekleri kullanma –böylece maliyeti azaltma– ve yabani ortamdan hayvan elde etme 'hakkı' için lobi yapmakta. Ancak, bu tutum temelsiz. Hayvanat bahçelerini tartışırken gördüğümüz gibi (Bölüm 6), hayvanların yabani ortamdan alınmaları o kadar fazla zarar vermektedir ki, mümkünse hiç uygulanmamalıdır. Ayrıca, eskiden ev hayvanı olan varlıkların laboratuar deneklerine dönüştürülmesinin de bu hayvanlar açısından çok sıkıntılı ve korkutucu olması beklenir. Üstelik, hayvanların bu yolla elde edilmesi, aşırı nüfusu 'yararlı kullanım' için değerlendirmesiyle, evcil hayvanların yuvasızlık sorununu dolaylı olarak teşvik eder ve hayvan barınakları düşüncesini hayvan depoları düşüncesi biçiminde çarpıtır. Bence bunlardan daha tercih edilir olanı, sırf araştırmalar için yetiştirilen hayvanların kullanıl-

masıdır – Britanya ve sayısız diğer Avrupa ülkesinde şart koşulduğu gibi.

Tartıştığımız zararlara ek olarak, bir diğer maliyet de dikkatle ele alınmayı gerektirir: para. Hükümet tarafından fon sağlanan araştırmalar vergi mükelleflerinin parasını kullanır. Kâr amacı güden şirketler araştırmalara fon sağladığında –örneğin, ürünlerin test edilmesinde– hissedarların parası kullanılır. Kesin olan, hayvanları kullanmayan alternatifler onlara zarar vermezken, bu tür alternatiflerin de parasal harcamaları gerektirdiğidir.

Hayvanları araştırmalarda kullanmanın üç standardı

Hayvan haklarına ilişkin güçlü görüş

Hayvanlar ancak ve ancak, (1) katılımları onlara zarar vermediğinde ya da (2) katılımları kendi yararlarına olduğunda (tedavi amaçlı araştırmalar) araştırmalarda kullanılabilir. Bu görüş, ayrıca, hayvanların (3) katılımları kendileri açısından en alt düzeyde risk içerdiğinde araştırmalarda kullanılmalarına da izin verebilir.

Yararcılık

Hayvanlar, ancak ve ancak, kullanımlarının zararlar karşısında yararları en üst düzeye getireceği durumlarda –başarı olasılığı dikkate alınarak– ve (hayvanlar da dahil) tüm tarafların çıkarları tarafsız bir gözle dikkate alındığında, araştırmalarda kullanılabilirler.

Sürgülü cetvel modeli

Hayvanlar, ancak ve ancak, bilişsel, duyumsal ve toplumsal karmaşıklıkları ışığında, kullanımlarının onların çıkarlarına uygun ahlaksal ağırlık verilmesiyle dengelenmesi durumunda, araştırmalarda kullanılabilirler.

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların başlıca zarar ve maliyetlerini kısaca betimledikten sonra, sık sık dile getirilen bir soruyu ele alabiliriz: Potansiyel yararlar göz önünde bulundurulmaksızın, zararın, hayvan deneklerin asla katlanmamaları gereken bir derecesi var mı? Maliyet-yarar konularının bir diğer yanı olarak, önerilen bir deneyin haklı sayılabilmesi için ne ölçüde yarar vaat edici olmalı? Her iki soruya da incelemekte olduğumuz bakış açılarından yanıt verebiliriz. Hayvan haklarına ilişkin güçlü görüşte, hayvanların tedavi amaçlı olmayan araştırmalara hiçbir katılımı onlara zarar veremez – ya da, her halükarda, onları en alt düzeyden daha fazla zarara maruz bırakamaz. Hayvanlara yönelik *bütün* zararlar önemli olduğu için, barındırma koşulları temel gereksinimler ve kıyaslanabilir yaşam koşulları standartlarını karşılamalıdır. Bu arada, önerilen araştırmanın yarar vaat etmesinin önemli bir unsur sayılmadığı görülür. Bunun karşısında; yararcılık, eğer zararlar karşısında yararları en üst düzeye getirmenin daha az zararlı bir yolu yoksa, en alt düzeyde risk standardına ve hayvanların tutulmasına ilişkin iki koşula bazı istisnalar getirilmesine izin verecektir. Bir deneyin ne kadar yarar vaat edeceği, ancak ve ancak, zararlar ve maliyetler göz

önünde bulundurularak bir bütün halinde belirlenebilir; prensipte, ne izin verilebilir maksimum bir zarar, ne de gerekli minimum yarar vaadi olabilir. Ancak, yararcılık insanlara ve hayvanlara verilen ıstırabı denk kabul ettiği için ve araştırmanın sağlayacağı yararlar yalnızca umulmakta olduğu için, bu kuram muhtemelen çok gerekli tıbbi gereksinimlere yönelik araştırmaları destekleyecek ve hayvan deneklere büyük zarar verilmesine ender olarak izin verecektir. Yararcılık gibi, sürgülü cetvel modeli de deneklere uygulanmasına izin verilebilecek zarar ya da vaat edilen yararların derecesi konusunda bir formül sunmaz. Hayvan araştırmalarında sık görülen zararlar ve maliyetler ışığında, önerilen araştırmaların bu maliyetlerin haklı çıkarılabilmeleri için, bu görüşe göre, oldukça zorlayıcı olmaları gerekir.

Alternatifler

Önemli yararların hayvanlara zarar verilmesini haklı çıkarıp çıkarmayacağına yönelik tartışmamızda, bu yararların araştırılmasında hiçbir mevcut alternatif olmadığını varsaymıştık. Şimdi de alternatifler konusunu ele alalım. Mevcut alternatifler, araştırmalarla bağlantılı zararları en aza indireceği ya da ortadan kaldıracağı için, azimle izlenmeleri gerekir.

Ama, tam olarak alternatifler nelerdir? Bazen alternatif terimi yalnızca, özellikle *in vitro* çalışmalarda –yani test tüpünde sürdürülenlerde– hayvanın bütününün kullanılması *yerine* başka yöntemlerin kullanılması anlamını taşır. Ama, bu terim genellikle daha geniş bir bağlamda

(Russell ve Burch'ın önerdikleri gibi) 'üç A' ile bağlantılıdır: yerine *alternatif bulma*nın yanı sıra, bir araştırma için gereken hayvanların sayısını *azaltma* ve hayvanlara verilen acı, sıkıntı ve ıstırabı en aza indirmek için mevcut teknikleri *arılaştırma*. Azaltmalar, bazen, önemli sonuçları elde etmek için gereken hayvan denek sayısını azaltan daha üstün istatistik teknikleri yoluyla başarılabilir. Arılaştırma örnekleri arasında şunlar sayılabilir: bir prosedürü uygulamadan önce hayvanların deney durumuna alıştırılması ve stresin azaltılması; acının azaltılması için anestezi ve analjezinin uygun düzeylerde kullanılması; iyi muamele teknikleri; hayvanların yaşam koşullarının zenginleştirilerek can sıkıntısının azaltılması ve sağlık koşullarının düzeltilmesi; zehir bilim alanındaki testlerde ya da aşıların etkisinin sınandığı testlerde son nokta olarak ölüm yerine özel klinik göstergeler biçiminde kullanılma gibi daha insani sonlar. Birleşik Devletler İnsancıllık Topluluğu'nun 2020 yılına kadar laboratuar hayvanlarının çektikleri bütün büyük acı ve baskıları yok etmenin yollarını bulma girişimi arılaştırma üstünde odaklanmaktadır.

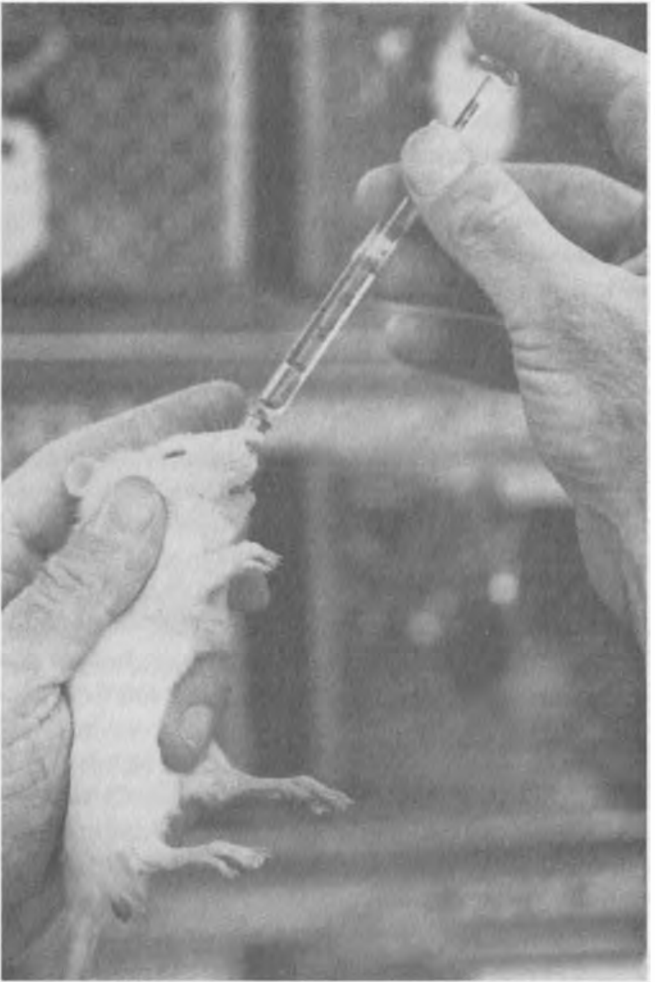
Hayvanların gönencini artırmasının yanı sıra, alternatifler bazen bilimsel ya da ekonomik nedenlerle de yeğlenmektedir. Bazı durumlarda hayvanların kullanılmadığı yöntemler belirli sorulara yanıt vermenin en dolaysız yoludur – farmakoloji, biyokimya ve bağlantılı alanlarda *in vitro* yöntemlerin kullanılması eğiliminin temel nedeni de budur. Çoğu zaman insan organlarını, dokularını ya da hücrelerini ve hatta insan gönüllüleri kullanmak ve hayvanlardan elde edilen verileri insanların durumu için yorumlamayı gereksiz kılmak mümkündür.

Hayvan koruma derneklerince desteklenmesine ve halkın geneli tarafından da benimsenmesine karşın, alternatifler hareketi hâlâ biyomedikal araştırma topluluğundan gelen dirençle ve başka engellerle karşılaşmakta. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, insanlar üzerinde yapılacak çalışmalar öncesinde hayvanlar üzerinde çalışma yapılmasını gerektiren yeni düzenlemeler, biyotıp alanına sağlanan cömert fonlar ve kimya endüstrisinin büyük ölçüde gelişmesi, biyokimyasal araştırmalara hayvan çalışmalarıyla başlama geleneğini ateşledi. Gelenekler, kuşkusuz, alışkanlıkları doğurur ve hayvan modellerden başkasını düşünmemek gibi alışkanlıklar da zor kaybolur. Ayrıca, hayvan hakları eylemcilerinden korkan biyokimya alanındaki bazı liderler, alternatifleri kabul etmenin halk tarafından eylemcilere 'boyun eğmek' biçiminde algılanabileceğini düşündüler. Buna ek olarak, bugün bile üç A kuralının yerleşik bir bilimsel disiplin biçiminde yeterince algılanmadığı görülür. Bu güçlükleri artıran bir unsur da, özel sektörden bazı taraflar oldukça cömert davransalar da, alternatiflerin geliştirilmesi için fonların bulunmamasıdır. Bu zorluklara rağmen, son yıllarda eğitim, deney ve özgün araştırma alanlarında alternatifler geliştirme konusunda büyük gelişmeler yaşandı.

Tıp ve veterinerlik okulları uzun zamandan beridir fizyoloji ve farmakoloji uygulamalarını göstermenin yanı sıra, cerrahi alıştırma amacıyla da canlı hayvanları kullanmaktalar. Hayvanların ayrıca lise derslerinde ve liselerin bilim fuarlarındaki öğrenci sergilerinde dirikesim için kullanımı da yaygın. Ancak, alternatifler birbiri ardına gelmeye başladı. Örneğin, tıp, veterinerlik ve lise öğrencileri artık bazı eğitsel amaçlar için genellikle etkileşimli bilgisayar mo-

dellerini ya da diğer görsel rehberlerinden yararlanmakta ve hem hayvan hem de insan modelleri tekrar tekrar izlemenin avantajını kullanmaktalar. Bu arada, halkın hayvanların gönencine ilgisinin artması da, Amerikan bilim fuarlarında katılımcıların hayvanları kullanma konusunda –sayının azalması ya da tekniklerin arılaştırılması biçiminde– daha temkinli davranınalarına yol açtı. Ancak, bu tür temkinli davranışlar yasal kısıtlamalardan kaynaklanmamakta, zira Hayvanların Gönenci Yasası ilköğretim okulları ve liseleri kurallarından muaf tutmakta. Bunun karşısında, Britanya'da üniversite öğrencilerinden başka öğrencilerin omurgalı hayvanlara acı ya da ıstırap verebilecek müdahaleler sergilemesi yasaklanırken, birçok Avrupa ülkesinde de ilköğretim okullarında ve liselerde hayvanların kullanımını kısıtlayan yasalar bulunmakta.

Böcek ilaçları, ilaçlar, şampuanlar ve kozmetik malzemeler gibi birçok ürün, pazara çıkmaları öncesinde güvenlik amacıyla canlı hayvanlar üzerinde rutin bir uygulamanın parçası olarak denemekte. ABD'de bu deneylerin büyük bir bölümü hükümetçe hayvan kullanımına getirilen düzenlemelere dahil değil, çünkü birçok şirket hükümet fonlarından yararlanmamakta. Ancak, hayvanlar üzerinde sürdürülen iki test –LD_{50} ve Draize testi– büyük ölçüde Henry Spira'nın çalışmaları sonucunda büyük eleştiri aldı ve alternatifler hareketi için esin kaynağı oldu; bu testler bugün çok daha az sıklıkla kullanılmakta. LD_{50} testinde, örneğin ruj gibi bir ürün, hayvanların yarısı ölene kadar hayvanlara zorla yedirilir. Draize testinde, zehirli olmaları muhtemel maddeler bilinci açık tavşanların gözlerine doğrudan uygulanır, bunun sonucunda gözleri büyük ölçüde zarar görür.

Resim 12. LD_{50} testi yapılan bir fare (*Animal Liberation*)

Bu tür testler konusunda halkın gitgide bilinçlenmesi sonucunda, 1981'de Avon, Bristol-Myers ve testler konusunda uzun bir geçmişi olan diğer şirketlerin katkısıyla Johns Hopkins Üniversitesi Hayvan Testlerine Alternatifler Merkezi kuruldu. İki yıl sonra, Gıda ve İlaç İdaresi, artık LD_{50} testine gerek duyulmadığını bildirdi. Standart zehirlilik testlerine alternatifler arasında çok az sayıda kemirgene test maddesinin tek bir dozu verilerek içlerinden herhangi birinin ölüp ölmediğinin gözlemlendiği Limit Testi (azaltma ile arılaşmayı birleştiren bir yaklaşım) ve bir tür sentetik deri olan Corrositex kullanımı (alternatif kullanmaya bir örnek) yer almakta. Bunlara ek olarak, bilgisayar programlarının zehirli olabileceklerini göstermesinin ardından bazı yeni kimyasalların incelenmesinden vazgeçildi. 2000 yılında, üç ABD federal kurumu hayvan testleri yerine Corrositex testinden gelen kimyasal güvenlik verilerini kabul etmeye karar verdi. Aynı yıl, Avrupa Birliği resmi yönergelerine üç adet *in vitro* zehirlilik ölçümü testini almayı kabul etti; bu da bu testlerin kullanılabilir olduğu ortamlarda on beş üye ülkenin hayvanlar üzerindeki testleri yasaklayacakları anlamına gelir.

Alternatifler eğitim ve testler alanında önemli bir yol alırken, ve özgün araştırmalarda arılaştırma ve azaltmaların mümkün olduğundan pek az insan kuşku duyarken, özgün araştırmalarda hayvanlara alternatif aramanın yapılabilirliği kuşkulu. İnsan sık sık, "Gerçek olanın yerini hiçbir şey tutamaz" dendiğini işitiyor. Ancak, 'gerçek olan' sonuçta insanın kendisi, zira hayvanlar üzerinde sürdürülen ve özgün bilimsel bilgiye ulaşmayı amaçlayan araştırmaların neredeyse tümünün amacı biyokimya için yararlı olacak veri-

ler sağlamak! Her halükarda, bu alanda alternatiflerin geliştirilmesinde önemli gelişmeler kaydedildi ve bunlardan bazıları insanları içermekte. Örneğin, salgın bilim alanındaki çalışmalar belirli hayvan hastalıklarına katkı yapan unsurların tanımlanmasına yardım edebilir. Bazı durumlarda tanı koyma prosedürlerinde ya da psikoloji çalışmalarında önceden hayvan testleri yapılmaksızın insan gönüllülerin katılımı sağlanabilir. Bir diğer alan, hem hayvanlardan hem de insanlardan alınan doku ve hücre kültürlerinin kullanımıdır. Örneğin, insan hücresi tümör örnekleri *in vitro* geliştirilip ardından çeşitli çalışmalarda kullanılabilir ve böylece canlı hayvanların kullanılmasına alternatif oluşturabilir. Günümüzde yüzlerce kurum temel araştırma için insan sinir hücreleri kullanmakta. Hücre kültürleri de, bazı durumlarda, virüs bilim çalışmalarında, monoklon antibadi üretiminde ve aşı testlerinde hayvanların kullanılmasına alternatif oluşturmakta – oysa sırf hücre alınması amacı için bile bir hayvanın öldürülmesi gerekir. Bazen bilgisayar modelleme teknikleri biyolojik ve kimyasal sistemlerin taklit edilmesinde yarar sağlamakta. Yakın zamanlardaki bir diğer gelişme de, canlı insan beyninin ve bedeninin insanlar ya da hayvanlar üzerinde saldırı niteliğinde prosedürler yapılmasına gerek kalmadan incelenmesini sağlayan –ultrason, manyetik rezonans görüntüleme ve PET taramaları gibi– yeni görüntüleme tekniklerinin kullanımı.

Alternatifler bizi ne kadar öteye taşıyabilir? Kısa süre önce birçok insan, yanılarak, zehirlilik konusundaki testlerde hayvanların kullanılmamasının olanaksız olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle karamsar öngörülerden sakın-

malıyız. Öte yandan, hayvanların kullanılmadığı yöntemlerin hayvanların kullanımlarının yerini tamamen alabileceği ve *aynı düzeyde* araştırma gelişimini sağlayabileceği türünden inandırıcılıktan uzak savlar da saflık–ya da en azından kanıttan yoksun– olarak görülmeli. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, övgüye değer amaçlar kendi başlarına zararlı araçları haklı çıkarmazlar. Hayvanları ciddiye alanlar açısından bakıldığında, nasıl ki etik değerler insanları –olası en iyi bilimsel modeller olmalarına karşın– araştırmalarda kullanma yollarınıza sınırlılıklar getirmekteyse, aynı etik değerler hayvanların kullanımına da sınırlılıklar getirmelidir. Her şeyin ötesinde, hayvanlar yalnızca birer araç değildir. Belki, mevcut alternatiflerin daha da geliştirilmesi hayvan haklarını savunanlarla biyokimyanın buluşabileceği ortak zemini temsil etmektedir.